

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSKE ÅRBØGER

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND

II. HALVBIND 1970

SØNDERJYSKE ÅRBØGER

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

VED
PETER KR. IVERSEN, G. JAPSEN OG KNUD FANØ

1970

ÅBENRÅ
HEJMDALS BOGTRYKKERI

INDHOLD :

Seminarirektor, dr. theol. <i>Asger Nyholm</i> : Om Claus Harms og hans indflydelse på hertugdømmernes kirkeliv	side 1-86
Landsarkivar <i>Peter Kr. Iversen</i> : „Den nordslesvigske Gruppe“s og „Det sønderjyske Venstre“s forhandlingsprotokol 1920	„ 87-108
Generalkonsul, professor, dr. phil. <i>Troels Fink</i> : Da Ernst Christiansen blev „opdaget“	„ 109-135
Arkivar <i>Viggo Petersen</i> og museumsinspektør <i>Morten Aamann Sørensen</i> : Povlsbro	„ 136-144
Sognepræst <i>Urban Schröder</i> : „Christelig Børneven“ 1840	„ 145-157
Afdøde forstander <i>Johs. Rosendahl</i> med indledning af højskolelærer, mag. art. <i>Richard Andersen</i>	„ 158-193
<i>Anmeldelser:</i>	
Danmark — historisk billedbog, II. (Ved viceskoleinspektør <i>Chr. Stenz</i>)	„ 194-195
„Flensborg Avis 1869 - 1. oktober - 1969“. (Ved redaktør, lektor ved Journalisthøjskolen i Aarhus <i>Holger Sørensen</i>	„ 195-198
<i>Otto Didrik Schack</i> : Grænsesind. Optegnelser fra årene 1913-49. (Ved redaktør <i>Morten Kumphövener</i>)	„ 198-200
<i>G. Japsen</i> : De nordslesvigske sparekassers historie. (Ved erhvervsrådssekretær <i>P. Groth Bruun</i>)	„ 201-202
<i>Helle Askgaard</i> : Den sønderjyske industris udvikling fra 1920-1970. (Ved lektor <i>Bent Valeur</i>)	„ 202-206
Supplerende bemærkninger til anmeldelsen af Helle Askgaards foranævnte bog. (Ved landsarkivar <i>Peter Kr. Iversen</i>	„ 206
Dansk skole-, børnehave- og vandre lærervirke i Sydslesvig 1920 - 5. maj - 1970. (Ved lektor <i>Viggo Petersen</i>)	„ 207-208
<i>P. M. Mitchell</i> : A Bibliography of 17 th Century German Imprints in Denmark and the Duchies of Schleswig-Holstein. (Ved universitetsadjunkt <i>Aage Jørgensen</i>)	„ 209-210
Schleswig-Holsteinische Biographien og Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon. (Ved bibliotekslektor <i>Poul Kürstein</i>)	„ 211-215
<i>Ingwer Ernst Momsen</i> : Die Bevölkerung der Stadt Husum von 1769 bis 1860. Versuch einer historischen Sozialgeographie. (Ved arkivar <i>Viggo Petersen</i>)	„ 215-217
<i>Gerhard Kraack</i> : Das Gildewesen der Stadt Flensburg. (Ved stud. mag. <i>Henrik Fangel</i>)	„ 217-219
Aus Flensburgs Geschichte im 19. Jahrhundert. (Ved landsarkivar <i>Peter Kr. Iversen</i>)	„ 220-221
<i>Schlegelberger/Hoffmeyer</i> : Der Europäische Aufbruch. (Ved viceskoleinspektør <i>Chr. Stenz</i>)	„ 221-223
<i>Kurt Jürgensen</i> : Die Gründung des Landes Schleswig-Holstein nach dem Zweiten Weltkrieg. (Ved adjunkt <i>Knud A. Rasmussen</i>)	„ 223

Nordslesvig 1920-70. Historisk Billedbog ved <i>Ole Bech</i> og <i>Eskild Bram</i> . (Ved cand. mag. <i>Gudmund Thybjerg</i>)	„	224-226
<i>I. J. I. Bergholt</i> : Pligtens vej. En sønderjyde i 1. verdenskrig. (Ved lektor <i>Thomas Madsen</i>)	„	226-227
<i>Bognyt</i> : (Ved landsarkivar <i>Peter Kr. Iversen</i> , arkivar <i>Viggo Petersen</i> , amanuensis, dr. phil. <i>G. Japsen</i> , socialinspektør <i>Olav Christensen</i> , overbibliotekar <i>Jørgen Hamre</i> og rektor <i>Knud Fanø</i>)	„	228-235
<i>Noter og nyt</i> : Landsarkivet — Historiske Samlinger for Sønderjylland — Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig — Haderslev Amts Museum — Åbenrå Museum — Museet på Sønderborg Slot — Tønder Museum — Museerne under det nye storamt — Restaureringen af Sønderborg Slot — Den store egnsvandring — Amtskredsenes arbejde	„	236-252
<i>Arsberetning og regnskab 1969-70</i> . (Ved generalkonsul, professor, dr. phil. <i>Troels Fink</i> , landsarkivar <i>Peter Kr. Iversen</i> og bankdirektør <i>Hugo Lildholdt</i>)	„	253-258
<i>Tillæg til medlemsfortegnelsen</i>	„	259-261

Da Ernst Christiansen blev »opdaget«

Ved *Troels Fink.*

I den bog, der blev udgivet i anledning af »Flensborg Avis«s hundredårsjubilæum, har redaktør Jacob Kronika gjort »et forsøg på at tegne en portrætskitse af redaktør Ernst Christiansen«. Forsøget er blevet til et meget interessant og meget levende billede af redaktør Ernst Christiansen, således som redaktør Kronika har kendt ham i årene fra 1919, indtil han i 1941, fordrevet fra sin livsgerning af hadefulde modstandere, afgik ved døden.

Om Ernst Christiansens barndom og ungdom meddeles kun enkelte træk, men det oplyses, at Christiansen blev »opdaget« gennem en stil, som han havde skrevet, og som var blevet rettet i København, hvorfra redaktør Jens Jessen blev gjort opmærksom på drengens stilistiske evner i det danske sprog.

Denne stil samt endnu én findes endnu og ligger sammen med nogle breve fra den 14-15-årige Ernst Christiansen i cand. mag. H. V. Clausens arkiv. Stilene og disse breve meddeles i det følgende. Af brevene er to skrevet til H. V. Clausen og to til den sønderjyske udgiver af »Illustreret Børneblad for Nordslesvig«, Sprogforeningens sekretær, M. Andresen. Stileopgaverne blev udskrevet gennem dette blad, hvis egentlige redaktør var forfatteren Jens Skytte, men af praktiske grunde stod Mathias Andresen som udgiver for den nordslesvigske udgave. Det var ham, der modtog stilene og sendte dem videre til København, hvor de blev rettet. H. V. Clausen var hans københavnske kontaktmand. Han var den ledende i foreningen »4 S« (= Studentersamfundets sønderjyske Samfund), der imidlertid om praktiske opgaver samarbejdede med »To Løver«, der var Studenterforeningens tilsvarende organisation. Rigsarkivar A. D. Jørgensen havde indtil sin død i 1897 en art overledelse.

M. Andresen overtog sekretærhvervet i Sprogforeningen i 1889 på det tidspunkt, da det danske sprog blev så godt som uddrevet af de

danske skoler. Det var en nærliggende opgave for Sprogforeningen at opmuntre børnene til trods alt at lære det danske skriftsprog. Et af midlerne var besvarelsen af stileopgaver, der blev belønnet med en bog som gave, uanset hvordan stilen var. Han blev kritiseret i den anledning. A. D. Jørgensen mente, at det var forkert, fordi det var for dyrt, og fordi folk derved blev forvænt. Men netop på dette punkt tog H. V. Clausen ham i forsvar, idet han som en af Andresens fortjenester fremhævede hans evne til at sætte sig i forbindelse med børn og småfolk (brev til H. P. Hanssen 8. juni 1897. To ungdomsvenner, s. 217).

Desværre er børnebladet for de første år ikke opbevaret, men af Ernst Christiansens indledende brev den 19. marts 1892 kan man udlede, at stileopgaven om »Min fødeby« må være udskrevet tidligt på året 1892, og en ny opgave om »En rejse« må være stillet sidst i maj eller begyndelsen af juni samme år.

Ernst Christiansen var født 10. september 1877 og var altså ikke fyldt 15 år, da han skrev de her meddelte stile. De er interessante under adskillige synsvinkler, både som vidnesbyrd om de utrolig store vanskeligheder, som de, der søgte en dansk dannelse, måtte overvinde, og tillige som sproglige dokumenter ved de germanismer, der er smuttet med, og endelig som skildringer henholdsvis af Flensborg, Sønderborg og Dybbøl. Beretningen om skoleskovturen er mættet af atmosfære og står som en ikke ringe journalistisk præstation. Sammen med stilene giver brevene et indtryk af den stærke nationale følelse, der har rådet i Ernst Christiansens hjem, og brevene giver samtidig et indtryk af, hvor svært det dengang var for en ung mand med gode evner at nå et minimum af uddannelse, når de økonomiske forudsætninger ikke var tilstede. H. V. Clausen må have skrevet til redaktør Jessen om Ernst Christiansen; hvorledes denne henvendelse har været formet, og hvorledes den er blevet modtaget, kendes ikke, men i maj 1898 nævner redaktør Jessen i et brev til H. V. Clausen: »Den unge Christiansen, hvem De i sin tid interesserede Dem for« (H. V. Clausens arkiv RA). Kontakten til H. V. Clausen blev ikke varig.

Efter brevet til H. V. Clausen af 9. februar 1893 at dømme ser det ud, som om Ernst Christiansen valgte vejen over en typografuddannelse. Hans virke i sætteriet på »Flensborg Avis« blev kun kortvarigt. Efter redaktør Kronikas skildring, der bygger på Ernst

Desværre findes der næppe noget billede af Ernst Christiansen som barn eller helt ung. Billedet her viser Ernst Christiansen som ung journalist.

Christiansens senere optegnelser, ser det ud, som om Ernst Christiansen begyndte eller hurtigt kom over i redaktionskontoret, men den første tid her stod for ham i et dystert skær: »Jeg frøs sjæleligt«, skrev han, »ingen på bladet syntes at bryde sig om mig. Jeg gik rundt med en knugende ensomhedsfølelse. Denne tilstand kunne ikke blive ved. Og så en dag tog jeg mig sammen. Med bævende hjerte gik jeg til principalen, redaktør Jessen, og sagde til ham, at jeg gerne ville være lærling i sætteriet. »Men dreng dog«, sagde Jens Jessen, idet han så på mig med store øjne, »hvad er der i vejen?« Jeg svarede, at der var bedre i sætteriet end i redaktionen; at sætterne og bogtrykkerne mere havde det med hinanden som i en familie. »Fra nu af skal det blive anderledes for dig her i redaktionen«, sagde Jens Jessen, og det blev anderledes. (»Flensborg Avis« 1869-1. oktober-1969, s. 210).

Det er altså Ernst Christiansens vanskeligheder op til dette tidspunkt, der belyses i de her meddelte breve og stile.

Ernst Christiansens skriveform er nøje fulgt. Dog er der anvendt lille begyndelsesbogstav og å.

Til udgiveren.

Jeg lader Dem herved vide, at jeg har skrevet medfølgende arbejde »Min fødeby«, ganske alene og min adresse er:

Til
Ernst Christiansen
Adresse: Herrn
Christiansen
Postschaffner
Flensburg, Fridastrasse No 7.

De bedes at læse medfølgende novelle, som jeg også har skrevet, igjennem, og så at lade mig tilkomme svar, om De måske, da De jo er forlagsboghandler, kan bruge den, til at lade den trykke, og når dette ikke er tilfældet, at skikke mig den tilbage, og så frimodig at ville angive mig dens fejl og at sige mig Deres mening, om jeg måske kan »vorde en digter«, eftersom denne novelle er mit første arbejde på dette område.

Ærbødigst.

Ernst Christiansen.

Flensburg, d. 19. 3. 92.

N.B. Jeg er 14 år gammel. De bedes at undskylde ovenstående henvendelse til Dem, som vel forekommer Dem noget frimodig, med min ungdom og ...!

Min fødeby.

Danmark, dejlig vang og vænge, synger digteren, og der har han ret; Danmark er dejlig, ja, et herligt land med de bølgende kornagre, de grønne, blomsterrige enge, med de prægtige bøgeskove, i hvis skjul den lette hind og den stolte hjort have opslået deres bopæl, og med det dybe blå hav, »Danmarks vej til ros og magt.« Danmark, hvilket væld af følelser fremmaner dette ord i sønderjydens bryst; men ikke alle af dem ere glade og kunne de være det? I over 25 år befinder det uskyldige barn, som den har røvet fra moderens bryst, sig i den rovlystne ørns kløer; i over 25 år vajer i steden for Danebrog det forhadte tyske flag i min hjemstavn, og i lige såmange år har Sønderjylland været skilt fra Danmark, sønderjydens rigtige fædreland. Hvilken dyb, usigelig smerte griber ham, når han tænker på, at denne

skilsmisse måske varer . . . , jeg gider ikke udtale det skrækkelige ord. Men snart mander sønderjyden sig atter op; han beslutter, at kæmpe til sidste bloddråbe for modersmålet og nationalitetens bevarelse. Med denne beslutning ser han modig fremtiden i møde; han er rede, lad der så komme, hvad der vil. — Smertelig må det også være, at see det gode, gamle, danske sprog altid videre og videre fortrængt mod nord og at see, hvordan fortyskningen griber om sig, og dette har jeg her i min fødeby, danskhedens sydligste forpost, lejlighed til at see snart hver dag; thi min fødeby er Flensborg. Vel er det danske sprog ikke uddøt i Flensborg, thi går man gennem gaderne, hører man det endnu af og til, men det vil snart blive det. Af skolerne er det helt udtrængt, ikke en time undervises der i dansk, så, at en dreng, når han vil lære det, selv må lære sig det, thi også i de danske hjem tales der, om ikke tysk, så dog almuedansk. Sådan er det også gået mig, jeg har ved læsning af bøger drevet det så vidt, at jeg kan læse og til nød skrive skriftdansk. Af denne grund bedes de også at undskylde, når de finder lovlig mange ortographiske fejl i dette arbejde. Antallet af de her bosiddende danske formår jeg ikke at angive, og af danske børn kan der i den skole, som jeg besøger, og som tæller 5-600 elever, vel være 10-20.

Navnet Flensborg afledes af nogle af det gamle navn af den nuværende Møllestrøm, der skal have hedt: Flenså; derefter er byen så bleven nævnt: Flensåborg, som så siden er blevet afkortet til Flensborg. Rigtigheden af denne påstand kan jeg ikke konstatere, men den har dog sandsynligheden for sig. Flensborg ligger i en smal dal ved den inderste del af den malerisk skønne Flensborgfjord, den har en tilstrækkelig dybde for skibsfærdsele. Den er $\frac{1}{2}$ mil bred og strækker sig som et bred sølvbånd hen imellem de grønne, til dels skovbevoksede højedrage. Til alle sider, med undtagelse af den sydlige, der byen indesluttet af bakkekamme, så at de nyere dele af staden ligge højt over den egentlige by. Mod øst stiger tæt ved strandbredden det såkaldte »Ballastbjerg« op. Det er ikke synderlig højt, men stejlt og ungdommen har her en velkommen tumleplads. De fleste gange bliver der leget krig, og så må en afdeling altid storme bydraget. Ballastbjerget (sådan hedder det, fordi man ud af det graver sand og sten til ballast for ubefragtede skibe) strækker sig langt ind i Angel. Tæt ved byen deler det sig i to højedrag, hvorimellem en kjøn, lille dal ligger. I denne dal kjøre jernbanerne og over den føre

på forskjellig steder broer. På nogle steder springer bjærgtet noget for som en bastion på en fæstningsvold, og gennem alt dette får de hele et udseende som et lille, romantisk bjærglandskab, hvorfor det af vittige fugle også bliver kaldt »Jørgensbyer Svejts«. (Jørgensbyer efter forstaden af samme navn.)

Da Flensborg nu har den fornødne størrelse, er det bleven en kreds for sig selv, en såkaldt »stad= eller bykreds«. Byen har efter den nyeste folketælling rigelig 37000 indbyggere, er altså den største by i hertugdømmet. Den er også den eneste by, hvori folkeantallet siden 1864 er steget betydelig; i alle de andre byer, det hedder, i »Slesvig«, er det, om end ikke i alle sunken, så dog bleven stående. Dette første kan man vel forklare af den livlige færdsel her i Flensborg, det sidste af udvandringen. Byen »regjeres« af overborgmesteren som højeste autoritet efter landråden. Denne post beklædes for tiden af den joviale, korpulente hr. gehejmeråd Toosby. Han har at forelægge budgetudkast med mere de to kamre. Af disse er magistraten, der består af rådsherren, det højeste, det lavere, hvortil medlemmerne blive valgt af folket, er det af tyskerne »Abgeordnetenhaus« benævnte kammer. Af disse forhandles der om byens ve og vel og forekommende bevillinger må stadfæstes af dem. Kamrene have gjort meget for byens forskjønnelse o. s. v., man have derved også påbyrdet den en temmelig betydelig gjæld, efter sigende to millioner mark, hvad der for en by af Flensborgs størrelse ingenlunde er en lille sum. — Fra Flensborg går mange godt vedligeholdte chausseer ud, til Åbenrå, Frøslev, Lyksborg, Kappel, Slesvig og Husum. Disse befærdes imidlertid nu i jærnbanernes tidsalder ikke så stærk som før. Da den slesvigske hovedbane går en halv mils vej vestlig forbi Flensborg, er der bleven anlagt en station »Nordslesvigsk sporskifte«, hvorfra jærnbanen så går ind til byen. Staden anløbes dog af de fleste tog, såvel fra nord som syd. Den gamle banegård benyttes nu som godsexpedition. I stedet for denne er der ved siden af bleven bygget en ny af røde, gule og grønne sten, med mange små, sirlige tårne. Foran bygningen der ser helt statelig ud, løber den temmelig lange perron, der er brolagt med glatte sten, hviler på den ydre side på jærnsøjler og er tækket med mælkglas. Ved den anden side af banegården var der før en overgang til Jørgensby over skinnerne, men da der fra flere sider ankedes over, at man, da lokomotiverne den meste tid rangerede der og overgangen i denne tid altid måtte

holdes spærret, ofte måtte vente lang tid, før man kunde komme over, besluttede jærnbanebestyrelsen at anlægge en underjordisk tunnel for fodgængere og videre mod nord en vej for køretøjer. Planen er nu udført. På begge ender af tunnelen føre brede trapper ned. Væggene ere belagte med porcellanfliser — og hele tunnelen har et godt, solid udseende. Når man på den anden ende af tunnelen går gennem de af byen underholdte anplantninger, kommer man til den lidet anselige Kiel banegård. Herfra udgår en sekundær-bane til Kiel. Banegården er af bindingsværksmure og falder, sammenlignet med den monumentale statsbanegård, ganske bort. Desuden udgår fra Flensborg endnu en sekundær-bane til Læk-Nibøl og en tertiær- eller smalsporebane til flækken Kappeln ved Slien, undervejs anløbende Lyksborg, et badested. Denne sidste har betalt sig godt, da der på hele kørestrækningen er en ret livlig færdsel. Som allerede sagt, har Flensborg vel sin gode havn mest at takke for sin opblomstring. Denne bliver da også årlig besøgt af 2500 skibe, og man ser derfor snart hele året rundt store damp= og sejlskibe losse ved skibsbroen. De fleste dampskibe komme fra Sverig, Norge, Danmark, England og det øvrige Tyskland, de fleste sejlskibe fra Rusland, Finland, Danmark, Sverig og Norge. Flensborg har selv en temmelig stor handelsflåde: Den består af 57 større damp= og 10 større sejlskibe, der fare over hele jorden. Nogle dampskibe beskæftige sig med kystfart ved China, der skal være indbringende, men som også er meget farlig, fordi sørøverne, der drive dere uvæsen, og taifunen, hvirvelstormen, har alt bragt mange skibe undergangen. Foruden de ovennævnte skibe har Flensborg endnu nogle mindre, hvoraf skal nævnes Flensborg-Sønderborgsk Dampskibsselskabets mange små, men nydelige, passagerdampere. Disse underholde en regelmæssig forbindelse med Sønderborg og de forskellige fjordstationer.

Flensborg består af tre hovedsogne, St. Hans, St. Nikolaj og St. Marien. St. Hanssognet er den sydøstlige del af byen. Den dertil hørende kirke har kun et lavt tårn, men det indre er ikke at beklage. Alteret bæres af forgyldte marmorsøjler, og er smykket med mange, ligeledes af marmor udhuggede statuer af bibelske personer, allerøverst står St. Hans, fra catholicismens tider kirkens skytshelgen. St. Nikolaj sognet er den sydvestlige bydel. Dets kirke har et højt, slank og smuk tårn, der er synlig allerede fra det fjærne. Det er 88 m højt. På de fire jørner af dette ere endnu fire mindre tårne, så at hele

bygningskompleksen har et ret statelig udseende. Nikolaj kirken er utvivlsomt den smukkeste. Loftet bliver båret af tykke, runde søjler og lige overfor det herlige alter har man det prægtige orgel, der er bekendt for dens gode stemme. For ikke lang tid siden brændte tårnet på denne kirke, men det er nu igen blevet opført som ovenfor beskrevet. Det største sogn er St. Marien, der omfatter byens nordlige del: Tårnet på Mariekirken er endnu ny, det er opført af forskellige farvede sten på et underlag af kæmpesten. Også denne kirke er smuk og rummelig, men hvad der stemmer os danske bitter ved at betragte den, er, at »flensborgske borgere« udenfor kirkedøren have rejst et monument for den afdøde kejser Vilhelm I, erobreren. Tæt ved Mariekirken finde vi Helligåndskirken. Det er den eneste, hvori der bliver prædikeret dansk, men så bliver der i denne heller ikke prædikeret på et andet sprog. Kirken har et lille tårn. Det indre er ikke storartet, men dog rummelig nok. Sideskibet bliver her også båret af tykke piller. Alteret er et sidestykke til det i St. Hanskirken. Ved loftet hænger fuldstændig optaklet, et fregattskib, der hedder »Tordenskjold« og fører dansk flag. Af andre kirker skal endnu nævnes den katolske, denne har intet tårn, den ny opbyggede apostoliske kapelle og den lille, uanselige jødiske synagoge. Flensborg har to store kirkegårde, den gamle og den nye. På den gamle kirkegård findes mange prægtige gravstene og monumenter. Jeg vil kun minde om de store danske krigergrave. Vemodig har jeg mange gange betragtet dem, de blive hvert år af danske flensborgere prydede med friske kranser. Ved indgangen til kirkegården findes endnu fodsoklen til den mægtige Istedløve, der blev rejst af danskerne, men som præjserne 1864 lod føre til Berlin.

Hele Flensborg er vel $\frac{1}{2}$ mil lang. Hovedgaden begynder ved Nørreport, en levning af den gamle fæstningsmur, hvorpå den danske konges våben endnu ses. Den hedder på strækningen til Mariekirken, Nørregade. Ved Mariekirken ligger Nørretorv, der kun er af lille størrelse. I torvets midte er opført en fontaine, i hvis spidse havguden Neptun med sin trefork står udhugget. Fra Nørretorv til Rådhusgade, der er den bredeste og smukkeste gade i byen (her befinder sig posthuset, Banegårds- og Centralhotellet. Endvidere Kronprinsens Hotel, Rigs- og Privatbanken) som kommer fra statsbanegården og ender i hovedgaden, hedder gaden Store-Gade og derfra til Sønder-torv, Holmen. På Sønder-torv, der er betydelig større end Nørretorv,

holde bønderne med deres markedsvogne, så at torvet er fuld hele dagen. I torvets midte have tyskerne plantet en fredseg, der mærkelig nok ikke vil gro, men ganske forkrøbler. Fra torvet går mod sønden Røde-Gade, der fører til det også store Nytorv, hvorfra Slesvig- og Husum-chausseeerne gå ud. Mod øst går Angelbogaden fra Sønder-torv til Havretorv, hvor Lyksborg- og Kappel-chausseeerne begynde, og mod vest grener sig, også fra Sønder-torv, Frisergaden af. Ved denne ligger det store forlystelsesetablissement: Tivoli, der har sit egen theater. I bygningen ere mange store sale, og ved den ligger en stor, velplejet, parkagtig have. I samme gade ligger »Sanssoussi« og i Store-Gade »Colosseum«, ligeledes forlystelsesetablissements. Flensborg har 7 hoteller, der alle ere komfortabelt indrettet. Det smukkeste og fineste er det nye »Flensburger Hof«, der tæller 5 etager. Det nordlige hjørne af byen tæt ved havnen er »fabrikhjørnet«. Her finde hvi først skibsværftet. På dette store, berømte værk, blive staldampskibe byggede og efter, hvad erfaringen lærer, ere de her byggede skibe meget gode og solide, hvorfor værftet også har fuld op af bestillinger. Førrige efterår udbrød der på værftet en stor ildebrand, der forårsagede megen skade, som nu dog til dels er udbedret igjen. Ved værftet ligger gasværket, en hesteskosømfabrik, en damp=valsemølle (6 etager) og actie-bryggeriet, der har en stor omsætning. Sydlig for Sønder-torv ligger export-bryggeriet, et storartet fabrik-anlæg med alle nutidens forbedringer. Af andre bygninger vil jeg endnu nævne det højt liggende landsretfængsel med den derved opførte landretsbygning, diakonisehospitalet med egen kirke, Franziska-Hospitalet, der er en katolsk stiftelse og sømandsstiftelsen. I Flensborg er et gymnasium, en landvirts-kabelig skole, en højere pigeskole og mange borgerskoler, hvoraf de fleste ere nye opbyggede. — Forlystelsessteder for borgerne ere: Marieskoven, en herlig, stor bøgeskov med deri beliggende beværtningssted, Klusries, $\frac{1}{2}$ mil nordligere, Kollund ved fjorden med beværtninger, Lyksborg, badested med mange hoteller, Kielseng, lysthave o. s. v. — Vest for byen, højt oppe på bakkekammen, står nu som på en mark tæt ved de mange tyske kaserner, en høj grå mur, af denne løser sig altid mere og mere af, og snart vil hele muren være forsvunden. Dybt bevæget betragter enhver i Flensborg denne mur, thi — det er ruinerne af Duborg slot.

Ende.

Flensborg, d. 6. Mai 1892.

Hr. redaktør!

Jeg agter at tilskrive Dem et par ord, for at udtale Dem min varmeste, dybtfølteste tak for de to smukke bøger, De har fundet for godt at tilkende mig som stilpræmie. Når jeg vil være oprigtig, må jeg indrømme, at jeg til denne stil ikke har anvendt al min flid, men jeg agter derfor at kaste mig med så meget mere energie over den næste stilopgave, som De agter at lade følge med et af de nærmestfølgende numre, som der står i det sidste nummer af: Illustreret Børneblad: Jeg venter alt med utålmodighed på stilopgaven, som jeg beder Dem at lade følge så snart som mulig med børnebladet. Jeg læste med forundring i nummeret fra 1. maj, som jeg hentede i dag fra postkontoret, at en stor del af stilindsenderen havde skrevet stilen med latinske bogstaver. Jeg har ikke i det fjærneste tænkt derpå, thi jeg anså stilopgaven ikke for en skjønskrivspræmiæskning og anvendte derfor de almindelige gotiske bogstaver, hvad jeg også tænker at gjøre ved næste stil, når De ikke ønsker det anderledes. Jeg tror dog, at jeg har skrevet stilen: Min fødeby, så nogenlunde læselig. — Hr. kandidat Clausen tillader jeg, som De har tilrådet mig, mig selv at takke i et brev. De skrev, at han måske kunde blive mig til nytte senere. Om det sker, står til Gud, men det er dog tvivlsomt. Mine fremtidsplaner skal jeg videre nede gjøre Dem bekendt med. De skriver i brevet fra 2. maj, at jeg ikke må læse for mange romaner og at De kan se af min stakkels strandede novelle, at jeg har gjort det før, thi novellen var jo en elskovshistorie, som De rigtig bemærker. Jeg indrømmer, at Deres beskyldning er sand. De første romaner, jeg læste, vare Ingemanns historiske. Med stærk spænding læste jeg om Valdemar Sejr og hans heltegjerninger, om Nils Ebbesen og hans stolte dåd, om Svend Trøst, Karl af Rise o. s. v., med dyb beklagelse hørte jeg af de stumme bogstaver om prins Otto af Danmark sørgelige skjæbne. Disse romaner vare vel ikke nogle af de sletteste af deres slags, men vare dog ingen passende læsning for en tolvårs dreng. Min søvn forstyrredes af underlige drømme. I disse foresvævede mig stålklædte ridderskikkelser med harnisk, sværd og skjold, særdeles Karl af Rise, og stolte ridderfruer i fløjel og silke. Senere blev jeg mere afhærdet. Jeg lånte først bøger af hr. Monrad, der alt for nogle år siden er død. Først læste jeg bøger, som der hør og bør sig til læsning for børn, nemlig forskjellige årgange af »Nor-

disk illustreret Børneblad«, endvidere eventyr (jeg opbevarer endnu nogle af H. C. Andersens eventyr som hr. Monrad skjænkede mig) og mindre historier. Så gik det videre. Større historier bleve læste. Disse og nogle beskrivelser og afhandlinger åbnede mig øjnene for den store verden udenfor min hjemstavn. Da hr. Monrad døde, søgte jeg hr. Gustav Johannsen. Denne traf jeg aldrig selv, men kun hans skriver, der syntes mig noget umedgjærlig. Jeg fik kun en bog ad gangen og så den lange vej til sin bolig. Derefter fik jeg på Flensborg Avis' kontor anvisning på hr. redaktionssekretær Rossen. Ved ham skyede jeg ikke den lange vej ud til Aabenraa Chausse, da jeg fik gode bøger og nogle ad gangen. Men så tilsidst var han aldrig hjemme, når jeg kom. Mange gange gik jeg forgjæves og så lod jeg det tilsidst helt være. Nu havde jeg altså ikke noget at læse foruden »Flensborg Avis« men dette blad læste jeg i et nu igjennem. Hvad så? De kan vel tænke Dem, hvortil jeg nu greb. Af nogle kammerater lånte jeg nogle af dissens lange, nervepirrende romaner, hvoraf så mange ere i omløb i mellemklasserne, der med begjærlighed læse dem. Når der på hver side ikke er tale om idetmindste et mord, er det ikke noget for den. Jeg blev også snart kjed af dem og læste, når jeg kunde opsnappe nogle, mere uskyldige bøger. Senere skrev jeg min novelle, som De jo kjender. Den er jo, hvad jeg nu indser, en højttravende phrase uden marv og knåger, og jeg har alt dømt den til flammedøden, men har endnu ikke udført eksecutionen. Grunden til, at den faldt så jammerlig ud, er foruden ovennævnte endnu følgende. Jeg går jo i en fuldstændig tysk borgerskole og har jo overhovedet aldrig lært dansk i en skole. Vor lærer, overlæreren, opfordrer os idelig (det er jo en særkjende for tyskerne) til at affatte vore skrivarbejder så højttravende som mulig, bruge mange biord xt. Dette kan nu være helt godt; men må jo ikke drives i for høj målestok. Imidlertid er jeg nu den øverste i øverste klasse her, hvad der jo dog vidner om, at jeg har vundet lærerens tillid og tilfredshed, altså kan skrive meget *højttravende!!!!* Hvad der jo dog ikke udelukker, at jeg i andre fag ikke skulde due noget. Iøvrigt er vor lærer en dygtig i sit fag (ikke partisk) og forvalter nidkjær sit amt. Videre skriver De, at jeg må søge at få gode kundskaber. Dette er vel meget rigtig, men dertil hører jo ikke blot en redebon villie, men også penge, og med dette jordegods ere ikke alle mennesker rigelig benådet. Min fader er fra Julianenbjerg ved Tønder. Han har gjort krigen 1864 med

som dansk soldat, men ved stormen på Dybbøl var han nok på Als. To gange blev han fangen taget. Den første gang deserterede han tilbage, den anden forblev han fangen og måtte som prøjsisk soldat gøre krigen 1870-71 med. Han var med ved belejringen af Metz. Disse anstrengelser have vel bevirket, at han nu alt, skjønt han kun er 50 år, allerede har stærkt grånet hår. Senere blev han såret ved et let skud, og lå på et fransk lasaret, hvor han blev meget godt passet, så meget mere, som han kun af tvang deltog i krigen. Efter denne blev min fader landbrevbærer i Vejbæk, men flyttede senere til Flensborg (for 10 år) hvor han blev Postschaffner og har nu i 17-18 år tjent ved posten, og har stedse fået bedste vidnesbyrd. Han er en stor patriot (dansk). Min moder er fra Ellund og kan endnu synge mange smukke viser (danske.) der hos mig vække minder fra vort lands fjærne fortid. Når hun synger, sidder alle stille og andægtig. Mest synes jeg dog foruden de danske nationalsange om visen: Rosen blusser alt i Danas have. Ser De, dette ere nu mine forældre. Min fader har sit gode, daglige brød, men til extravacanze bliver der ikke noget øvrig. Således har jeg inderlig ønsket at lære fremmede sprog, mest fransk og engelsk. Min fader bevilgede mig også to mark til en bog, men pengene slog ikke til for at få en ordentlig bog, så planen måtte blive opgivet. Det har været besluttet, at jeg skulde blive postassistent, hvad der jo ikke er en ringe stilling, men også her griber skjæbnens ubønhørlige hånd ind. Thi formodentlig bliver det snart eller er allerede sådan, at enhver, der vil blive postassistent, skal besøge en realskole i Kiel. Så er det være med denne plan. For dette fald mener min fader og jeg med, kan jeg tro, at det er bedst, at jeg træder ind i en manufacturvarer=handling som lærling; derved kunde jeg måske arbejde mig op til bogholder. At blive skolelærer koster for meget og er derfor ikke gennemførlig. De kan deraf se, at jeg dog ikke har lagt for højt flyvende fremtidsplaner, men alligevel ramlede dog et korthus sammen, da jeg modtog Deres brev. »Først, når Du er i besiddelse af dem (nemlig gode kundskaber) tør Du gøre Dig fremtidsforhåbninger.« At få gode, rigtig gode kundskaber, er mig umuliggjort, altså . . . ja, De kan selv slutte videre. Men jeg kan dog ikke lade være, at friste Fortuna, thi jeg tænker at skrive en lille fortælling fra Nørrejylland's hede, som, når den er færdig til den tid, kan følge med næste stil. De vil vist trække på smilebåndet over min ihærdighed, og fortællingen vil i Deres øjne

idetmindste have et romantisk anstrøg. Men jeg trøster mig med sætningen: Der er ingen mester født, og forøvrigt kan jeg med god samvittighed forsikre Dem, at jeg slet ingen forhåbninger sætter til fremtiden. Skjæbnen er jo lunefuld, og derfor er det bedst, ikke at stole på den. Nå, mit brev, der kun skulde være kort, har nu fået en forskrækkelig længde, og jeg vil nu slutte, men jeg føler mig lettet; thi jeg har udøst mit hjerte for Dem. De bedes ikke at tage mig denne frimodighed ilde op. At De ikke gør det, ser jeg derved, at De snart skriver mig til. Med dette ønske

forbliver jeg

Deres

Ernst Christiansen

N.B. Min adresse ved De jo.

Flensborg, d. 8. maj 1892.

Hr. kandidat!

Jeg har den 4. maj modtaget et brev fra hr. Andresen i Åbenrå. I dette bemærkede han under andet, at det vist vilde glæde Dem at modtage et brev fra mig. Jeg efterkommer nu denne opfordring og vil så først og fremmest bringe Dem min tak for kongefamiliebilledet, som jeg af hr. Andresen modtog som gave fra Dem. Jeg kan deraf se, at mine svage forsøg på at levere noget godt, ikke ere gåede upåagtede hen, omendskjøndt jeg dog må indrømme, at jeg til stilen ikke anvendte al min flid. Novellen må jo betragtes som et dødfødt foster. Jeg indser nu også, at den er meget for svulstig, og så er den jo, hvad hr. Andresen rigtig gjør mig opmærksom på, en elskovshistorie, hvad den jo ikke burde have været. Jeg har intet håb mere, nogensinde at vorde en digter og i denne mening bestyrker mig en sætning i hr. Andresens brev. Denne hedder: Før Du har erhvervet Dig gode kundskaber, tør Du ikke gjøre Dig fremtidsforhåbninger. Thi til erhvervelsen af gode kundskaber høre penge, og af dem har vi just ikke rigelig, så at ikke engang min hang til at lære fransk og engelsk kan tilfredsstilles, thi en bog, hvoraf man selv kan lære sig det, er for dyr. Ovennævnte sætning undertrykte med iskold hånd nu hver lille spire, der endnu måtte være tilbage af min barndoms gyldne fremtidsdrømme, og som tilhviskede mig ordet: Håb; men jeg kan dog ikke lade være at friste lykken, idet jeg for at tilfredsstille en uimodståelig trang i mit indre agter at skrive en lille

fortælling fra Nørrejylland's hede. Denne vil naturligvis også falde igennem, men har så dog gjort det gode, en tid lang at sysselsætte min fantasie med noget nyttigt. Jeg skal næste vinter konfirmeres, og så er det jo ikke for tidlig at tænke på, hvilken erhvervsgren jeg vil benytte. Alt i nogle år var det fast besluttet, at jeg skulde blive post-assistent. Men denne beslutning vil vist blive rokket. Thi når det endnu i dette år bliver sådan, at enhver, der vil vorde postassistent, skal besøge en realskole i Kiel, så kan jeg ikke blive det, da det koster for meget. For at blive skolelærer er endnu mere kostepunktet i vejen og dette er altså også udførlig. Så bliver der nok intet andet øvrigt end at træde ind i en manufacturvare-handling som lærling. Måske jeg derved kunde vorde bogholder. — Min fader er nu postkonduktør og en god dansk patriot. Han gjorde som dansk soldat krigen 1864 med, men blev fangen på Als og måtte som prøjsisk soldat gøre krigen 1870-71 med, hvori han deltog ved belejringen af Metz. Senere blev han lettere såret og indlagt i et prøjsisk lasaret, hvor han, da han som dansker blev godt passet, efter ikke så lang tid kom sig. Efter krigen blev han ansat som landbrevbærer i Vejrbæk, men kom på ansøgning til Flensborg som Postschaffner og blev senere postkonduktør. Jeg har således kun gået i helt tyske skoler og ikke lært et ord højtdansk. — Min moder er ligeledes god dansk og synger ofte smukke, danske viser, men de, hun mest har lyst til at synge, vover hun ikke at lade høre, thi de danske nationalsange ere jo forbudte her og man er jo ikke sikker for forrædere. Jeg vil nu slutte med bønnen, engang at skrive et par linier til mig. Idet jeg håber, at De opfylder denne bøn, forbliver jeg

Deres

Ernst Christiansen

N.B. Min adresse er:

Ernst Christiansen

Adr. J. E. Christiansen, postkonduktør

Flensborg

Fridagade 7.

Flensborg, d. 21. juni 1892.

Hr. redaktør!

Jeg sender dem hermed min anden stil, der beskriver »En rejse« til Sønderborg, hvilket æmne jeg har valgt, fordi jeg der har righoldig

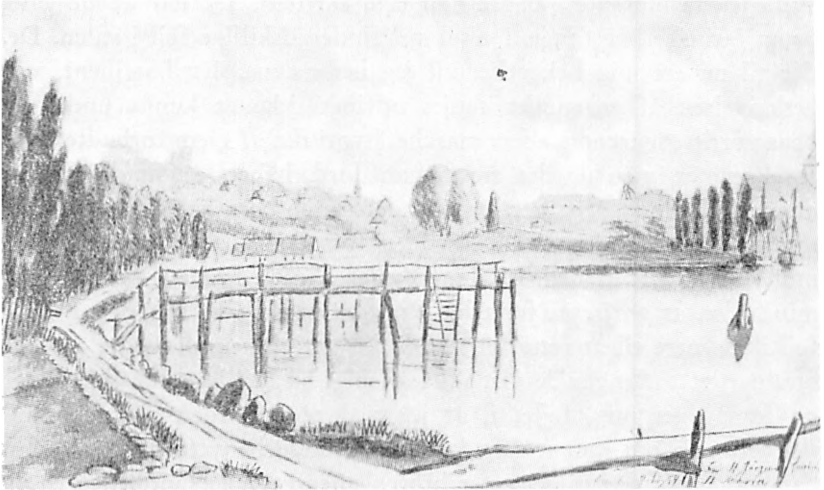

stof. Jeg tænker nok, at De kan læse skriften. Jeg har denne gang brugt latinske bogstaver. De vil vel finde adskillige fejl i stilen. De, der til nu ere mig bekendte, vil jeg her nævne. Jeg har ment, ved beskrivelsen af en samlet skoles udflugt ikke at kunne undgå at bruge ordet: *marchere* eller: *marche*, hvori det af Dem forbudte »ch« forekommer, men da det ere fremmedord, håber jeg, at de tilgiver denne fejl. Endvidere har jeg ved det sønderborgske fæstningsanlæg skrevet, som om danskerne havde opført dem, og det i god tro til min lærers pålidelighed. Men nu, da jeg har alt færdigt, hører jeg af min fader, at *prøjserne* først have opført dem og nu står denne store fejl ikke mere til at rette, så skulde jeg skrive hele det store arbejde om, og det forlanger de vist ikke af mig. Så har jeg, som min fader nu først siger mig, fejlet i, at jeg ved pontonbroen over Alssund skriver, som om kun *lettere* køretøjer kunde benytte den og sådan har jeg også opfattet det efter broreglementet, men sandheden er jo, at kun lettere køretøjer må køre i *trav* derover, medens sværere k. vel må benytte broen men skulle køre langsomt. Disse store fejl og vel endnu mange mindre (såsom der endnu skulde findes tyske bogstaver i stilen, thi jeg er jo så lidet vant til at bruge ø, v o. s. v. istedenfor ö og w.) bedes De tilgive mig og højmodig lade nåde gå for ret, thi jeg har ingen af dem gjort med vidende og villje. Fortællingen, som jeg lovede Dem at sende med stilen, har jeg endnu langfra færdig. Jeg har begyndt at lære engelsk hos hr. Petersen på aviskontoret, endvidere har hr. cand. mag. Clausen jo forskaffet mig bøger hos hr. Gustav Johannsens datter, så at De vel kan tænke Dem, at der ikke bliver megen tid tilovers. — For et par uger siden døde min 9 årige broder Karl i difteritis og 3 af mine andre sødskende har haft det men ere nu igen så godt som sunde. De kan tænke Dem, at hvi ingen glædelig pinse har haft. — Jeg takker Dem så endnu en gang for al Deres velvilje, ligeledes hr. Clausen, og håber, at De vil bevare den for mig. Så vil jeg da slutte, idet jeg håber, at De snart lader høre fra Dem, og i dette håb forbliver jeg Deres

taknemlige

Ernst Christiansen

Min adresse er dem
jo bekendt.

Fjorden ved St. Jørgen. Tegning af G. Møller fra 1854. Billedet giver et indtryk af den ydre idyl, Jørgensbydrengene må have haft at færdes i endnu i Ernst Christiansens drengetid.

En rejse!

Det er en torsdag aften i juli 1891. Op ad Jørgensbys hovedgade drager hujende og råbende en drengeskare, og tager vejen til skolen; men det er jo aften og skolen er lukket, altså derind kan den ikke komme. Nu standser den også foran lærerens bolig og alle blikke rådvilde på hverandre. Men snart råber en: »E. . . . . og H. . . . . skulle gå ind, de ere de første i klassen og kunne bedst tale vor Sag!« Under den nu opstående ordstrid lad os se at udgranske hensigten med deres færd. Der står en lyslokket dreng, han vil nok sige os den: Juli måned er tiden for skolens sommerudflugt og tidspunktet for denne var i et lærermøde ansat til den næste dag, fredagen, men der blev slået en slem streg over regningen. Det regnede dag for dag uden ophold, og endelig måtte turen opsættes til den næste torsdag. Stor sorg i børnenes rækker, vente en hel uge! og man havde glædet sig sådan til den næste dag. Mangen dreng ønskede vel regnen til h. . . . . Men derved var intet at gøre, det var nu en gang så. Da, i sidste øjeblik, førstnævnte torsdag aften, bryder solen sejerrig igennem og i næste minut ere alle skyer sporløs forsvundne. Hvem jubler højere end vore drenge. En styrter hen til en kammerat, disse til en anden o. s. v. o. s. v. indtil hele øverste klasse er samlet. Så går det

i stormskridt op til læreren, hvor som allerede sagt E. . . . . og H. . . . . blive valgte til ordførere. Disse ville i førstningen ikke overtage dette hverv, men tilsidst bevæges de dertil af kammeraterne, og snart forsvinde de bag træerne i lærerens have, efterfulgt af de tilbageblevnes spændte blikke. Tiden, hvori afsendingerne blive i lærerens bolig, forekommer de andre (utålelig) lang. Endelig åbnes døren og ud styrte de to. »Bevilget, bevilget!« råbe de, »vi må i morgen foretage turen!« Et glædesskrik befrier kammeraternes hjerter fra den tyngende spænding. Glad drage alle hjem, glad i forventning om den kommende dags glæder, men E. . . . . og H. . . . . blive lang tid ærede som dagens helte. —

I.

Fredagen bryder frem med solskin og klar himmel. De første solstråler vække drengene, der allerede om morgenen skulle antræde turen, medens pigerne må have tålmodighed til middagen, af deres lette slummer og i hast fare de i de beredtliggende klæder. Kort efter ser man små grupper af drenge i deres stadsklæder vandre op til skolen, provianten for hele dagen i brøddåsen på ryggen. Nu ere alle komme og læreren lader dem antræde i marcheorden (er ch her en fejl?) »Venstre om, marche!« Hele kolonnen sætter sig i bevægelse og i raskt tempo går det til dampskibspavillonen. Her ligger damperen »Fylla« beredt til at optage os. Snart er vi om bord og trossene blive kastede af.

»Tilbage — fremad!« en sitrende bevægelse går gennem skibet: Maskinen begynder at arbejde. Først langsom, så raskere gennemskærer kølen bølgerne, der med en sagte, melodisk plasken slå mod skibets bug. Havnen med sin skibevrimmel, fra det store fragtdampskib til den lille dampbåd, fra det gigantiske fuldskib med de slanke master, de mange ræer og tove til den lille jagt, hvis stævn mekanisk pløjer bølgerne, glider forbi øjnene og snart befinde vi os i den smukke Flensborgfjord. Vi lade blikket dvæle ved de romantiske bredder. Engenes saftige grøn veksler af med bøgeskovens hjemlige (heimlich-hyggeilig) halvmørke. En gang imellem titter en lille, nydelig villa gennem træernes mørkegrønne løvkroner. Se, en landsby, hvor idylliske, og hvor smukt stikke de små, hvide huse af mod den grønne baggrund. »Der lad os opslå vore pavluner, mig en, dig en og læreren en,« råber en dreng spøgende. — Videre går det, pano-

ramaet veksler igen. Der ser vi de røde tage af lange teglværkslader, og høje skorstene hæve sig mod himlens blå. Lad os nu en gang betragte fjorden selv. Der sejler den lille nydelig dampbåd, der besørger færdslen mellem Flensborg og Sønderhav, forbi, hvilken fart den skyder, skummet sprøjter i vejret foran bugen. Men se der, alle vende sig mod den anden side, et familieliv midt på vandet. For den sagte brise kryber en hollandsk ruff indad mod Flensborg. Manden læner sig med piben i munden mod roret, liger overfor ham, foran kahytsdøren, sidder husmoderen med den mindste, der lige får sig en lille tår, på skødet; hun er i færd med at give en rødkindet dreng, der, blot beklædt med skjorte og buxer, morer sig med at trække den langhårede skibshund, der gør de underligste kaprioler for at undslippe, i halen (ordstillingen), en lussing. Nu slipper drengen af sig selv sit tag, han har set »Fylla« og os og stirrer nu med vidtåben mund derpå. Men det går videre og snart er ruffen vidt bag os. »Lyksborg«; »Fylla« udveksler passagerer og gods efter at have lagt til ved bolværket. Skibsdrengen kaster trosset los og kaptejnen vil lige kommandere: »Fremad, fuld kraft!« da der kommer en tyk, trivelig dame ilende ud på landgangsbroen. Da hun ser, at »Fylla« er ved at gå af, begynder hun ynkelig at jamre og råbe efter kaptejnen. Denne får da medlidenhed med hende og lader agterenden af »Fylla« igen lægge til, og fruhen må så stige over rækværket, hvad der ved hendes legemsdimensioner ingenlunde er en let sag. Efter at hun lykkelig er kommet over og har fået sig vel placeret, kommer en tjenestepige løbende med damens bagage. Men da damperen allerede igen har lagt fra, siger man til hende, at hun skal kaste bagagen over på dækket. En genstand suser gennem luften og — falder lige ved siden af skibet i vandet. En matros søger med en bådshage at hale den op, men han får kun en (tom) kurv fat ved siden og ud af den vælter en hær af — pølser. Damen er utrøstelig, men derved er intet at gøre, omendskønt hun på hele turen jamrer: »Mine pølser, ak mine pølser!« så at en dreng faldt på, at kalde hende: »Pølsedamen.« Igen skummede »Fylla« gennem fjorden, altid videre og videre og videre, nu bøjer den om Holdnæs pynten. O! En temmelig dybt indskærende bugt åbner sig for vort blik, og i denne ligger den flensborgske damper »Vega« for anker. Intet levende væsen er at se på den; mandskabet tager sig vel en god søvn nede i lukafet ovenpå de sidste dages slid i slut og regn. Dog videre, altid videre bringer menneskets

*Gammelt hus
i Jorgensgade
i Jorgensby.*

tjener, dampen, os. Der er nok en bugt, og på dens ene side ligger en tysk orlogsmand, et avisodampskib. Hælvtten af mandskabet manøvrerer på agterdækket og den anden hælvtte i takelagen. Se, derinde hiver en kutter ankeret op, sætter alle sejl til og styrer ud-efter. Nu kommer flaget op: Danebrog er det, som kort tid derefter vajer stolteligen fra topmasten. Nu fylder vinden sejlene, stolt og majestætisk sætter kutteren sig i bevægelse og stryger så for fulde sejl i skrå linje over mod fjordens anden side. Et smukt syn, men et endnu smukkere venter os. Ind ad fjorden støvner for bugnende sejl et fuldrigget barkskib. Det har sat alle sejl og hjælpesejl til, og med denne masse af svulmende sejl, der danner en smuk modsætning til barkens mørkere skrog, ser det ud som en svømmende måge. Gives

der smukkere syn end det? Fra besanmastens top vajer det norske flag i vinden og skuer ud over sø og land. En dreng har bragt en kikkert med og denne går nu fra hånd til hånd, indtil turen kommer til mig. Jeg sætter kikkerten for øjet og retter den mod barken: Dækket er så rent skuret, og alt ser så pænt og ordentlig ud som i en bondes storstue. På skansen sidder et par matroser i lun passiar og nogle arbejder i takelagen, hvor de se ud som oldenborrer på en gren. Nu kommer kokken med hvidt forklæde ud af kambysen (køkkenet) og balancerer over dækket med noget i hånden hen til kaptejns kahyt og forsvinder der. — Snart forsvinder også dette billede og giver plads for et andet. Til venstre ser vi det velsignede Broagerland med dets kirke, der gennem sine to hvide tvillingstårne er synlig viden om. Lige foran os have vi den blå Østersø med sine mange minder om vakker helledåd, og til højre møder blikket Angels bakker og dale, kornagre og enge, landsbyer og kirker, og bagved, ja, det har jeg jo alt beskrevet. Dog det går altid videre. Nu drejer »Fylla« om pynten der og — et overrasket udbrud undflyr drengenes læber — Sønderborg ligger foran os. Som en kostelig juvel ved Alssunds smaragdtæppe pryder det Østersøens kyster, ikke lige ved sin skønhed om end det ligger smukt, også ikke ved sin storslåethed, thi det er kun en lille by med 5000 indbyggere, men ved sine mange minder fra fortidens kampe og heltegerninger, endvidere ved sin; jeg ved ikke, hvad jeg skal kalde det, hyggelighed, fristes jeg til at sige, hvilket en storstad må savne. »Fylla« damper videre, altid nærmere ind mod byen. »Halv kraft — tilbage!« Skibet lægger til ved skibsbroen og fortøjes. —

II.

Vi betræde så for første gang Als' forjættede land og marchere, efter snart at have samlet os til en sluttet kolonne, op igennem en med hoteller spækket gade, forbi eksercerpladsen, hvor en underofficer lige gør sig møje med, at rette en stakkels soldats krumme ben med knubs og stød, og op til Strandhotellet, der kroner toppen af en høj, så at man fra dette har en dejlig udsigt over Alssund med både og jagter, over Als' smukke landskaber, omrammede af friskgrønne bøgeskove, og over Sundeved slette med kirker, bøndergårde o. s. v. I Strandhotellets have skjule vi os i en løvhytte og kvæge os med en drik mælk eller øl og en del af det gode, som mad-

posen indeholder. Under munter passiar er snart den tid forløben, som dinéret må indtage, og vi bryde så op efter først at have kastet endnu et blik udover land og sø. Så går det ned til Sønderborg ad en anden vej, gennem en smuk, udstrakt plantage, der kan opvise mange herlige eksemplarer af unge skovtræer, men desværre havde oldenborrerne allerede hærget forfærdelig i det unge, friske løv, så at knapt et blad var helt. Nu hører skoven (?) op og en fri slette ligger for os. Lære:en fortæller de lyttende disciple, at danskerne her have udryddet skoven, for at deres kanoner, når fjenden var der, frit kunde bestryge terrænet foran Sønderborg volde (og for, at fjenden ingen dækning kunde få) Sønderborgs volde, ak ja, voldene ere der endnu, men hvor er de tapre forsvarere, har døden revet dem alle bort? Nej, og atter nej, thi bag de røde og hvide grænsepæle slår mangt et hjerte varmt for vort fædreland, og så landets egne sønner ikke at forglemme: Enhver trofast dansk sønderborger, ja enhver sønderjyde, der endnu kjender og skatter det mål, som hans moder talte og sang, vil vel med glæde væde disse volde med sit blod, når det kunde hjælpe med til at befri det elskede land fra det fremmede åg, når hans dåd blev et sandkorn med i den lavine, der knuser undertrykterne i sit fald, eller også kun, for at der kan siges om ham: Han kæmpede og stred til det sidste og udgød sit hjerteblod for sin families, sin arnes, sin fædrenebys og sit fædrelands lykke og frihed ((hvad første der ikke gives for ham uden det sidste) fred være med hans aske! Er det ikke et smukt vidnesbyrd, værd at stride og dø for. Derfor må enhver dansk vemodig betragte disse volde, rester og levninger fra en forsvunden tid, om end denne ikke ligger så fjærn. — Volden er overvoxet med græs og skråner på udsiden, hvor graven løber langs med den, lidt af. Hist og her løbe bastioner ud, der endnu ere vel bevarede, og det efter datidens mening temmelig fuldkomne fæstningsværk krones af forter eller skanser, hvoraf vi besøgte et, som nu hedder Fort Hervarth efter den tyske general Hervarth v. Bittenfeld. Dette er af udstrækning meget lille og uregelmæssig, men stærk. Voldene ere høje og gravene dybe. For enderne af disse have de danske soldaters blokhus ligget, hvorfra man m. geværerne kunde bestryge gravene efter længden. Gennem skansen gå mange gange eller grave, og ved ydervolden er der nogle steder opkastet jordhøje, der efter nogles mening have tjent som sidedækning for kanonerne. Om dette er sandt, kan jeg ikke med bestemthed sige,

men sandsynligheden har det for sig. Da den stikkende solhede allerede her faldt mig til last, gik jeg ind i et lille bondehus, der lå neden for skansen, men vandet, jeg her fik, havde en så fordærvet bismag, at det for en i denne henseende forvænnet købstadsdreng snart ikke var til at nyde, men de brændende solstråler gjorde det ordet. Nød bryder alle love, sandt. Vi vendte så tilbage til byen og tog gennem en allé med høje, smukke træer, vejen til kirken. Denne har et nyt tårn der er opført af røde mursten i samme stil som Nicolaikirken i Flensborg: et stort og fire mindre hjørnetårne. Af kirkens indre så vi kun det lidet, der er synligt gennem vinduerne, og derefter at dømme må det være meget smukt. Efter på kirkegården at have læst et par indskrifter og så at have passeret byens med hensyn til butikker o. s. v. smukkeste gade, i hvilken også det lille nydelige rådhus, der har et mindre tårn, ligger, befandt vi os igen på skibsbroen for at antræde den lange marche til Gråsten, som vi imødeså med hemmelig gru. I forvejen vil vi endnu rette vort blik på det gamle slot. Dette ser med sine små dybtliggende vinduer, grå, revnede mure o. s. v. faldefærdig ud og benyttes derfor også nu kun som præjsisk kaserne. Dette gamle slot har i århundreder trodset tidens nagende tand, oplevet og set meget og nu — går det ynkelig sin ruin i møde. Af dets tårne ser man endnu et, men dette vil også snart være forsvunden fra jordens overflade. I et tårn, der nu ikke findes mere, men er nedbrækket, sad Christian II jo så lang tid fangen. Før vi forlod Sønderborg, fik vi endnu lejlighed til at se, hvordan det går til, når et skib skal gennem pontonbroen, men da jeg forudsætter det som almindelig bekendt, vil jeg ikke gå nærmere ind derpå. Efter at vi havde betalt vore bropenge, slap vi så over broen, der er temmelig lang og hvorover selv køretøjer (lettere) (efter broreglementet) må køre. Broen hviler på pontoner, af hvilke den ene ligger tæt ved siden af en anden. Efter kort tids betrådte vi så Sundeveds ved blodige slag indviede jordbund.

III.

Det var med blandede følelser, at jeg satte foden på fastlandet. Især to beherskede mig, det var *mindet* og *håbet*. Jeg tænkte på, hvilken forbitret kamp mellem den heltemodig tappre moder og den rovgriske ørn der (på Sundeveds jordbund) havde fundet sted og — ørnen holder endnu det røvede barn i sine kløer — var den

smertelige tanke, der straks måtte følge efter. Men: ligesom et barn aldrig kan vorde en ørneunge, således kan også et kjærnedansk folk aldrig vorde tysk, og ligesom i de fleste tilfælde ørnen igen må afgive sin ro, således må . . . og det ved svig og list bortrøvede barn skal så igen juble i moderens arme og alle (?) må være idel fryd og glæde, det *håber*, det *tror* og det *stoler* jeg og alle danske nordslavere på, og vi ville så ikke forsage, men trøstigt sætte kampen for nationalitættens og modersmålets bevarelse fort, thi *håbet* tilhører os, og håbet er en kostelig edelsten der forfrisker øjet ved sin glans, og giver det modløse hjerte kraft til at modstå (i dette tilfælde) fristelsen, at vorde »einverleibt«, vorde en del af det store tyske »Vaterland«, der behersker jorden. — Vi marcherede altså hen ad landevejen, der fører fra Sønderborg til Gråsten. Dybbøl skanser fik vi denne gang ikke at se, men jeg havde set dem en gang før, og af de skanser, som jeg så, var kun en dyb grav tilbage. Jeg vil også ikke siget noget videre om den tyske mindestøtte, der i arkitektoniske henseende kan være god nok, men som når man ser på den støtten underlagte betydning, skamskænder Dybbøl banker. I en have så vi en dansk krigergrav, den gang (sommeren 1891) var den endnu prydet med røde og hvide bånd, mon den er det endnu? Alt dette havde taget lang tid, klokken var alt $\frac{1}{2}$ 2, og vi skyndte os, at bryde op. Ved Dybbølsværtshuset (der kan opvise mange rariteter fra de to sidste krige, som geværer, bajonetter, sabler, kanonkugler og bombestykker) gjorde vi endnu en gang holdt, for at tilfredsstille de knurrende maver. Her udskilte sig en lille hob af klassen største drenge fra den samlede skare og marcherede forud. (Jeg var en deraf) Vi havde besluttet, at marchere lige ud til Gråsten og ikke holde rast på vejen, hvad hovedtroppen gjorde 4-5 gange. »Venstre, højre, venstre, højre,« gik det hen ad den støvede chaussée. Solens flammende strålekrands blev os til en utålelig plage, kun et øjeblik gav en lille skov ly, så igen de stikkende solstråler. Men desuagtet gik det videre, alt hvad remmer og tøj kunde holde. Sveden perlede ned i store dråber, og støvet hvirvlede op, men, hver bevæbnet med en tyk knortekæp, gik det rask fremad. Endelig blev tørsten dog utålelig, men ingen kilde var at finde. Vi måtte så videre, til vi kom til et lille hus, hvor jeg på dansk bad konen, der sad ved væven, om en drik vand. Hun gav os nogle drikkekar og anbefalede os, at drikke langsomt, hvad vi da også gjorde. Efter at have takket den

godmodige kone, tog vi så igen vandrestaven i hånd. Efter kort tids forløb så vi Vemmingbunds blå vover skimte igennem træerne, og snart lå den i solstrålerne glimrende vandflade udstrakt for os. Ovre på den anden bred hævede en bølgeformet høj, der var bevoxet med saftiggrønt græs, sig skarpt af fra sine omgivelser, der var Gammelmark, og på denne høj havde den tyske erobringsprins Frederik Karl holdt for at betragte sine ildsprudende kanoners virkning på de sønderskudte skanser. Da Gråsten imidlertid endnu kun vinkede i det fjærne, satte vi benene »sporerne i siden« og passerede også snart Adsbøl, hilste med glæde chausseestenen, der udsagte, at her »hører Sønderborg amt op og Åbenrå amt begynder« og — efter en kort marche skimtede gennem træers tætte løvkroner Gråsten Slots hvide mure.

IV.

Efter at have marcheret to timer ud i et, var vi nu i Gråsten, og nu gik det gennem flækken, venstre om, og ned til stranden, hvor vi traf pigerne og de mindre drenge fra vor skole, der vare sejlede med dampskibet til Sandager, og så gået til Gråsten. Jeg besteg med nogle kammerater kurhusets udsigtstårn hvor man har en smuk udsigt, over by, land og sø, den sidste med en vrimmel af små både, der for en livlig vind krydsede omkring i noret. Derefter tog jeg et bad der, da vandet havde 17+^o reamour, virkede meget forfriskende efter marchens strapazer. Så vendte jeg tilbage til hotellet »Stadt Hamburg« hvor jeg af min egen proviant holdt et solid måltid. I mellemtiden var vor hovedarmee også ankommet og en lærer anmodede os om, at følge med til slottet, hvor vi af opsynsmanden fik tilladelse til at se slotskapellet. Dette er tillige hele Gråstens kirke og derfor også rummeligere end ellers et kapel er. Det har et galleri, hvis væg er prydet med legemsstore billeder af scener af Kristi liv og levnet. Kirkestolene og prædikestolene ere smukt udskårne af træ og alteret, der kun står utydelig for mit øje, er smukt udført i marmor (?) — Vi gik så ned til kurhusets have, hvor et koncert havde begyndt. Jeg satte mig ved fiskedammen, der er så fuld af karper og karudser, at de, når man kaster et stykke brød ud, straks komme svømmende så tæt som en bisværn, for at snappe det, hvad der er meget morsomt at se på. Midt i dammen er en lille ø, der bevoxet med storbladede planter, tager sig særdeles smuk ud. Jeg blev imidlertid ikke længe her, men trængte med nogle

kammerater ind i den nærliggende skov. Her var en musiker posteret, der blæste langtrukne toner, hvad der skulde forestille ekkoet fra de andre musikeres spil. Det hele forenede sig til en ubeskrivelig harmoni, og var noget af det smukkeste, der præsteres i dette fag. Musikeren forføjede sig imidlertid snart bort og vi gik så dybere ind i skoven, hvor vi fandt en fri plads med flere bænke. Her for-drev vi tiden med muntre lege o. s. v. medens skovens i alle regnbuefarver strålende, fjedrede sangere oppe under den smukke løvhval bragte skaberen deres tak for hans vise omsorg. — Imidlertid kom mørket snigende med langsomme fjed og vi gik igen ned i haven, hvor vi endnu nogen tid lyttede til musikens toner, til disse tav. Nu var hjemrejsens tid kommen og vi gik om bord på salondampskibet »Ernst Gynther«.

V.

Kaptejnen gav signalet til afgang. Skibet drejede sig langsomt om sin akse og satte sig så i bevægelse. Musikerne, der havde spillet i kurhusets have, vendte med samme skib hjem. De havde placeret sig i forstavnen og sendte nu deres toner ud i den stille nat. Vi hørte tavse til, men lod i pavserne af og til en sang runge ud over bølgerne, der sagte plaskede mod skibets bug. Det var en smuk aften. Utallige stjærner tindrede på den mørke nathimmel, og månen, denne jordens gamle trabant, kastede sit milde skjær (eller slør) over alt; bølgerne glitrede i dens sølvhvide stråler og hele skibet badede sig i en lys stråleglans, medens dets køl ensformig trak sin fure, der bag skibet var at se som en lang sølvhvid stribe i bølgerne. Nu fløj Okseøerne som en sort skygge forbi og snart vare vi i havnen. Skibenes master tegnede sig spøgelsesagtig af mod vandfladen og i gadelygternes usikre skjær så husene ud som frygtelige jætter. Endelig lagde skibet til ved den gennem utallige lamper oplyste dampskibspavillon. Vi steg i land og begav os mætte af dagens glæder, efter at være kommen hjem — i seng. — Jeg vil nu slutte med den næstsidste strophe af Chr. Richardts smukke digt: Vort land! med det håb, at det ønske, der er udtalt i de sidste linier, *snart* må vorde opfyldt:

Venner, ser på Danmarks kort,
ser, så I det aldrig glemmer,
til hver plet har fået stemmer,
klingende snart blødt, snart hårdt,
til I ender med at bede:
Skjærme Gud hvor gamle rede,
skjænke os et Danmarks kort,
hvor *alt* dansk igjen er *vort!*

Flensborg, d. 9. febr. 1893

Hr. kandidat!

De vil måske undre Dem over, at jeg skriver nu, men De skal snart få grunden at vide. Anden gang, De var her, gik vi sammen op til Nytorv. På vejen spurgte De mig, om jeg så havde valgt mig en livsvej, og jeg svarede, at jeg nok havde lyst til at blive journalist, hvorpå De ordret sagde, at jeg så kun måtte have en lille uddannelse i Danmark. Jeg gik glad hjem og ventede — og ventede. Så skrev jeg, det var i fjor, et brev til hr. Andresen i Å. hvori jeg sagde, at jeg gärne vilde have noget nærmere at vide om den lille uddannelse, idet jeg antog det for sikkert, at De havde fortalt ham vor samtale. Ganske rigtig lovede hr. A. mig også på et besøg på Flensb. Av. kontor, at han, da han den næste uge skulde rejse til København, vilde se at ordne det, jeg i brevet havde spurgt ham om. Så var jeg naturligvis tilfreds for en tid. Men der gik uger, alt gik jeg til konfirmationsundervisning, igen nogle uger, så brast min tålmodighed, og jeg skrev et kort til hr. A. 2 uger gik, så fik jeg et brev. Det begyndte med, at jeg ikke skulde være så utålmodig (ikke være u. når konfirmationen er nær, jeg skal vel leve ud i det ubestemte, tænkte jeg). Så fortalte hr. A. at han selv havde måttet oparbejde sig fra en tjenestdreng hos bønderne til . . . , en sand . . . trøst. Derefter kom et forslag, om jeg ikke først vilde blive sætter, så kunde jeg altid en gang blive noget bedre. Brevet endte med henvisninger til Guds hjælp. Da jeg havde læst det, ramlede et korthus sammen, et korthus som jeg havde tænkt, havde et fundament af sten. Min fader sagde, at man havde sat mig flu - - - nok sagt, han var ikke god i hovedet derover. — Andre sagde forresten noget lignende. Det var i december måned. — Jeg talte så med hr. Jessen, der efter en otte dages tid skulde i fængsel, så at brevet lige var kommet i sidste øjeblik. Efter noget forhandlen har jeg fået plads på Flensb. Av. trykkeri som *sætter*, eller, når man vil smykke håndværket med en pelsværkskåbe, *typograf*. Nu kan jeg lære der i *fire* år og bliver altså håndværker. Ganske vist sagde hr. Jessen, da jeg sagde, at jeg vel ikke behøvede at opgive alt håb om en gang at blive journalist, at vi kunde se tiden an, men et sådant løfte kender De vel nok meget godt og lader det ikke tynde for meget i vægtskålen. Omendskønt jeg altså var blevet grundig skuffet, levede jeg mig dog omsider ind i de nye fremtidsudsigter, da i dag min lærer ved en

*Ernst Christiansen, født 1877,
var fra 1906 til sin død 1941
leder af „Flensborg Avis“,
de senere år som chefredaktør.*

lejlighed spurgte mig, når jeg så rejste til Danmark. (For nogen tid siden havde han nemlig spurgt mig om, hvad jeg vilde være. Jeg vilde ikke lyve og svarede, at jeg havde fået løfte om en (lille) uddannelse til journalist i Danmark.) Jeg blev naturligvis betuttet og fik endelig fortalt at det ikke blev til noget, og jeg sagde ham, at jeg blev her ved Flensb. Av. Da han ikke er nogen udpræget tysker, sagde han ikke noget til det, men mente, at det dog havde været meget bedre, når jeg havde fået en uddannelse i Danmark og han sagde, at det var underligt at love noget og ikke - - - . Jeg kunde imidlertid ikke fatte mod til at sige, at jeg kun blev sætter, så havde det været rent galt, da læreren er af den mening, at jeg kan blive til noget. Imidlertid rev den begivenhed dog det allerede lægte sår op på ny og De må undskylde, når jeg udøser min galde over Dem, men jeg kan ikke andet. Thi, når jeg slet ikke var kommen i berøring med Dem og hr. A., havde jeg (eller når jeg ikke havde været for godtroende) nu været meget bedre situeret. De vil vistnok kalde dette brev meget uopdragent og kaste det på ilden, men med det sidste gør De en tjeneste.

Deres
Ernst Christiansen

Povlsbro

Af *Viggo Petersen* og *Morten Aaman Sørensen*.

Broen ved Povlskro eller — som den i nyere tid oftest kaldes — Povlsbro har i de seneste år hyppigt været omtalt i aviserne og er derfor blevet kendt i vide kredse. Ved en regulering af Bjerndrup Mølleå var den smukke granitbros bevaring længe truet, i hvert fald i den oprindelige skikkelse og på dens gamle plads, men heldigvis gik alt godt, og trods en grundig istandsættelse er det stadig den helt originale bro, der fører hærvejstrafikken over åen. Forud for og under istandsættelsen blev der foretaget grundige undersøgelser af broen, dels på selve stedet og dels i arkiverne. I det følgende redegør *Viggo Petersen* for arkivundersøgelsen, medens *Morten Aaman Sørensen* fortæller om istandsættelsen. De arkæologiske undersøgelser afsluttes først nu, mens disse linjer skrives, og en redegørelse herfor må derfor vente til senere, når sporene er blevet tydet og resultaterne bearbejdet.

I. *Broens historie.*

Få kilometer syd for Urnehoved passerer Hærvejen Bjerndrup Mølleå, og her finder man Povlsbro, der har fået navn efter den nærved liggende kro, Povlskro. Det er imidlertid kun i de sidste få århundreder, der har været bro her; i langt den største del af Hærvejens historie har man måttet køre, ride eller vade over åen. Antagelig var der allerede i slutningen af 1600-tallet en gangbro over åen — i hvert fald kunne gamle mennesker i 1742 huske en sådan¹ — men hvornår den er bygget og forsvundet igen, vides der intet om. At den forsvundne gangbro overhovedet nævnes i 1742, skyldes, at man på dette tidspunkt alvorligt var begyndt at tænke på at få bygget en vejbro ved Povlskro, efter at der havde været adskillige klager over forholdene på vejene i området.² Efter en diskussion om, hvorvidt Søgård gods alene eller sammen med Tønder amt skulle bære omkostningerne ved opførelsen, byggedes den første egentlige bro

Broen i landskabet. foto Hugo Matthiessen. 1929.

ved Povlskro endelig i 1744 på Søgårds bekostning. På begge sider af åen opførtes ned mod overfartsstedet en mindre vejdamning, støttet af kløvede sten, og selve broen blev bygget af egetømmer.³ En sådan træbros levetid i det danske klima var imidlertid ikke lang, og allerede i 1780 måtte den erstattes af en ny træbro.⁴ Samtidig blev vejdamningen på begge sider gjort længere for at hindre, at vejbanen blev oversvømmet.⁵

De mange reparationer, som datidens træbroer krævede, gjorde det efterhånden aktuelt at opføre broer af mere bestandigt materiale. Dette var ikke alene ønskeligt på grund af besværet med reparationerne, men i høj grad også for at skåne skovene, hvorfra tømmeret skulle skaffes.⁶ I 1787 erstattedes derfor træbroen på Hærvejen ved Immervad, der ligger ca. 25 km nord for Povlsbro, med den endnu bevarede bro af kløvede sten,⁷ og ved Rødekro på Hærvejen mellem Immervad og Povlsbro skete det samme i 1788.⁸ I 1817 var turen kommet til Gejlå få kilometer syd for Povlsbro.⁹ Den smukke, hvælvede kampestensbro i to fag opførtes i løbet af 1818 og er endnu bevaret.¹⁰ Povlsbro skulle imidlertid komme til at vente længe endnu, og i 1836 reparerede man den gamle træbro endnu en gang.¹¹ Endelig i 1844 blev der den 29. juni på Povlskro holdt licitation over bygning af en bro af kløvede sten, og dermed var træbroens dødsdom afsagt.

Ved licitationsforretningen blev der ikke alene fremlagt et rids over broens udseende (fig. 1), men også en udførlig byggebeskrivelse.¹² Beskrivelsen er affattet på tysk, men den blev omhyggeligt forklaret for de fremmødte på dansk. Broen skulle være 6 alen lang og 8 alen bred, og den skulle være $\frac{1}{2}$ alen lavere end den gamle. Under arbejdet skulle der graves en kanal til åvandet gennem dæmningen, og af hensyn til færdselen skulle den gamle bro bevares så længe som muligt, skønt den nye skulle bygges på nøjagtigt samme sted. Hvis grunden under broen viste sig ikke at være fast nok, skulle den befæstes med bøgetømmer. Særlig interesse knytter der sig til selve den bærende konstruktion, der afviger fra både Immervadbroens og Gejlåbroens. Ved Immervad har man benyttet stenbjælkeметoden, der principielt ikke afviger fra træbrokonstruktionen på anden måde, end at de bærende bjælker er af sten. Ved Gejlåbroen bæres vejbanen af to tøndehvælvinger, opmuret af kløvede kampesten ved hjælp af mørtel.¹³ Povlsbro har ligeledes en tøndehvælving af form som et halvt cirkelslag, men her er de kløvede sten lagt i ler og mos. Stenene skulle have tre plane sider, være $\frac{1}{2}$ alen tykke, $\frac{1}{2}$ alen brede og 1-2 alen lange. Ialt skulle der bruges 296 alen sten af denne type, og til opmuringen skulle der foruden leret bruges 2 læs mos. Ialt skulle der bruges 40 læs ler, men størstedelen skulle anvendes bag hvælvingen, hvor der skulle lægges et tykt lag, hvori der skulle stemples 30 læs kampesten. Endelig skulle der bruges 4 læs brosten, 8 afvisersten og 24 alen gelænderjern. Det billigste byggetilbud blev fremsat af ejeren af Årtoft, Josias Wilhelm Mylord, og det blev derfor overdraget denne at opføre broen for 137 rigsdaler. Den 24. august kunne tømmeret fra den gamle bro bortsælges, og endelig den 16. september 1844 blev den nye bro afleveret. Endnu et år var Mylord ansvarlig for den, men Povlsbro indfrieede fuldt ud forventningerne, og selv vor tids tunge køretøjer har den kunnet bære uden at bryde sammen.

II. Istandsættelsen.

Omtrent på datoen for den første licitation over Povlsbroen i 1844, hvor J. W. Mylord fik arbejdet, blev entreprenørfirmaet Rudolf Brink i foråret 1970 anmodet om at påtage sig en istandsættelse af den gamle bro. En istandsættelse, hvis ydre anledning var den ovenfor omtalte afvanding af Bjerndrup Mølleå og de deraf opståede farer for broens stabilitet og eksistens.

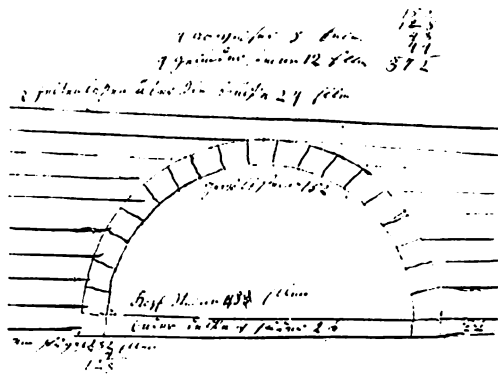

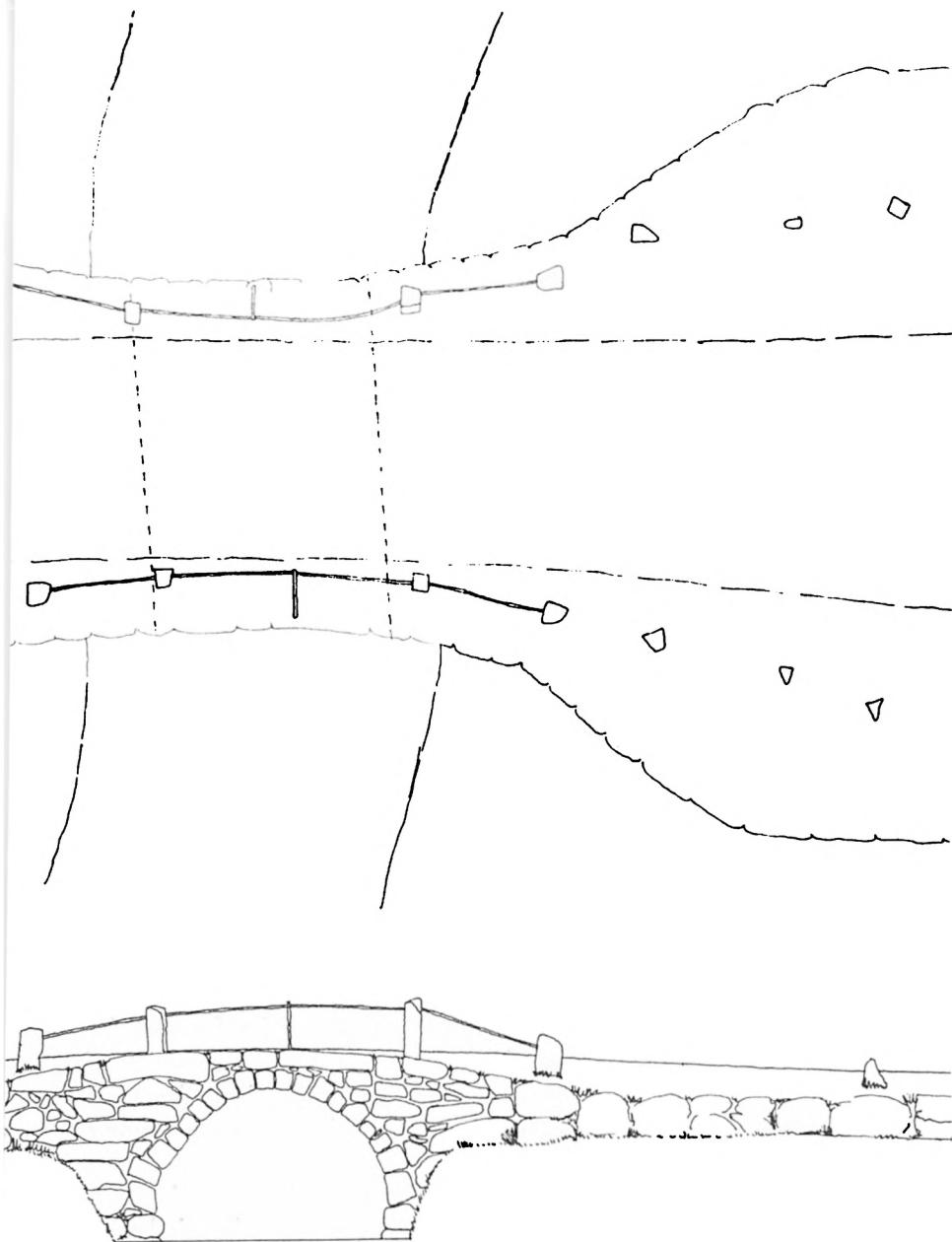
Fig. 1. Arbejdstegning til broen, 1844.

Fig. 2. Broens udseende umiddelbart før istandsættelsen. (Aaman Sørensen).

Fig. 3. Plan og opstalt, april 1969. (Aaman Sørensen).

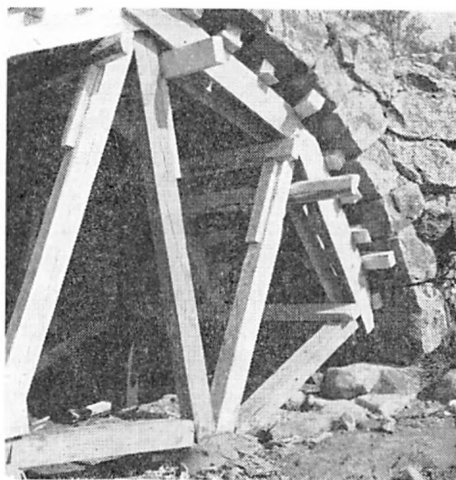
*Povlsbro, vestsiden
for ombygningen.
foto Aaman Sørensen.*

Men afvanding eller ikke afvanding, forarbejderne til restaureringen afslørede, at den 126 år gamle bros tilstand var sådan, at en reparation i alle tilfælde var påkrævet. Den stadig tungere og mere intensive trafik var ikke gået spurlost over broen. Fløjmurene var trykket faretruende ud, kun gammel vane holdt dem endnu på plads, og dette havde forledt en vejmand til for mange år siden at reparere med en uskøn betonstøbning.

De første planer til restaureringen, udarbejdet i begyndelsen af 1960'erne, havde mest karakter af en ombygning og omfattede en fuldstændig nedtagning og genopstilling i et lavere niveau med en bredere vejbane.

Både det lavere niveau og forøgelsen af bredden ville på afgørende måde have forrykket forholdet mellem brobuen og de tilsluttende dæmninger, således at man ville have fået den fornemmelse, fra dæmningerne at bevæge sig ned over åen, i stedet for som før at føle, hvorledes buen ligesom bærer en over på den anden side af åen. Dertil kommer, at en nedtaget og genopstillet bro, ligemeget hvor stor umage man gør sig, følelsesmæssigt ikke helt er den samme bro.

Det er derfor glædeligt, at det ved stor imødekommenhed fra sognerådet i den daværende Kliplev kommune og Hedeselskabet er lykkedes at gennemføre et projekt, hvor buen kan bevares helt

*Restaureringen af Povlsbro,
foto Auman Sorensen.*

intakt, og hvor ændringerne indskrænker sig til fornyelse af fundamenterne, den nødvendige sikring og omsætning af fløjmurere og regulering af arealerne op mod dæmningerne.

Som grundlag for restaureringen foretog Nationalmuseet en meget nøjagtig opmåling (fig. 2 og 3). Alle sten blev nummererede og forsynet med påmalede lod- og vagelinjer, så det efter nedtagningen var muligt at genopsætte dem helt nøjagtigt igen.

De statiske og stabilitetsmæssige forhold er blevet undersøgt og beregnet af ingeniørfirmaet Rambøll & Hannemann, der ligeledes har udarbejdet de nødvendige retningslinjer for arbejdsgangen. Det daglige tilsyn med arbejdet er for Nationalmuseet blevet foretaget af havearkitekt I. P. Junggreen Have.

Inden arbejdet begyndte, var man særlig spændt på, om den i byggebeskrivelsen fra 1844 nævnte fundering af bøgetømmer var blevet udført, idet dette i så fald kunne tyde på, at bundforholdene var dårlige, således at fornyelsen af fundamenterne ville blive meget besværlig. Bøgetømmeret var der, men må kun være lagt ind som en ekstra sikring, idet bundforholdene var ganske gode, så fornyelsen af fundamenterne efter opstilling af den nødvendige kraftige afstivning (se ill.) ret let lod sig udføre. Samtidig med støbningen af fundamenterne blev der som en ekstra sikring lagt en betonkappe omkring buen, fløjmurere blev sikret mod nye udskridninger ved

bagstøbninger. Disse støbninger er selvfølgelig ikke synlige udvendig, da det jo gjaldt om, at broen beholdt sit gamle udseende så uforandret som muligt. Denne regel er fulgt i så høj grad, at selv de stenurter, der i tidens løb havde slået rod mellem stenblokkene, blev taget ud og efter arbejdets afslutning bragt tilbage på de gamle voksepladser igen.

Under arbejdet har det også været muligt at gå det arbejde, som J. W. Mylord udførte i 1844, efter i sømmene, ja, så at sige kontrollere, om han nu også havde udført det, som han skulle ifølge bygningsbeskrivelsen. Bortset fra, at der tilsyneladende er »snydt« en lille smule med målene, broen er blevet knap så lang og bred, som den egentlig skulle være, har han udført et meget fint og smukt stykke håndværk. At målene er blevet lidt mindre end planlagt, kan skyldes pælene i den gamle træbro, som ifølge beskrivelsen skulle blive stående så længe som muligt. Rester af disse pæle blev fundet på plads endnu, og de har bestemt ikke lettet opførelsen.

Alt i alt må man sige, at det var et godt arbejde og en smuk bro, der blev leveret for de 137 rigsdaler; måtte pengene, der nu er ofret, være givet lige så godt ud.

NOTER

- De anvendte arkivalier opbevares alle på Landsarkivet i Åbenrå.
1. Tønder husfogedarkiv, aflev. fra Kiel C VI 5 nr. 1000, 12/3 1742.
  2. Tønder amtsarkiv, aflev. fra Kiel C VI 1 nr. 448, 3/10 1741, 31/5 1741, 10/7 1741, 19/9 1741.
  3. Søgård og Årtoft godsarkiv, V: Regnskabssager, godsregnskab 1744.
  4. Sst., godsregnskab 1780.
  5. Søgård og Årtoft godsarkiv, IX: Veje, broer, færger, vandløb etc., 14/11 1780.
  6. Skov- og jagtforordning for Slesvig og Holsten af 30/4 1781 § 22, af 2/7 1784 § 19, Vejforordning for Slesvig af 29/10 1784 § 15.
  7. Andr. Michaelsen: Den historiske Immervad bro. (Stambladet 1964, s. 25-34), Hans H. Worsøe: Hvornår blev Immervad bro bygget? (Sønderjysk Månedsskrift 1965, s. 153-154). Dateringen bekræftes af skrivelse af 8/7 1799 i Haderslev amtsarkiv, officialsager, østeramtet.
  8. Åbenrå amtsarkiv, aflev. fra Kiel C II 1 nr. 198, 25/5 1788, 12/7 1788, 15/5 1793, Åbenrå husfogedarkiv, aflev. fra Kiel C II 4 nr. 499, 16/9 1788.
  9. Søgård og Årtoft godsarkiv, IX: Veje, broer, færger, vandløb etc., 26/11 1817, 4/12 1817.
  10. Sst. 21/8 1818.
  11. Søgård og Årtoft godsarkiv, V: Regnskabssager, bilag til vej- og broregnskaber 26/5 1836.
  12. Søgård og Årtoft godsarkiv, IX: Veje, broer, færger, vandløb etc., 29/6 1844, 13/8 1844.
  13. Sst. 4/12 1817.

»Christelig Børneven« 1840

Et hidtil overset arbejde af Niels Johannes Holm.

Af *Urban Schrøder*.

I året 1819 udsendtes fra Jens Senebergs trykkeri i Haderslev et opbyggeligt skrift for børn med titlen »Christelig Børneven«. I stil og indhold minder det om Adsbøl-deggen J. P. Jessens skrift »Almuens fromme Ven« fra året før¹ og om hele den litteratur i samtiden, der bringer kristelige og især moralske belæringer for børn, ofte i samtalens og versets form. Dog møder os i »Christelig Børneven« en noget anden tone, der røber en anden baggrund. Allerede nogle kapiteloverskrifter vidner herom: »Jesus Syndervennen, eller Hvorledes Jesus omgikkes med Syndere«, »Jesus Aftenen før sine Lidelser«, »Jesus i Gethsemane«, »De smaa Martyrer«, »Bønner for Børn« eller »Hvad skal jeg gjøre, at jeg kan blive salig?«. Altså en gennemgang af Jesu historie, opbyggelsesstof og bønner og salmer for børn — alt bragt i jævn og i bedste forstand enfoldig tale og med det sigte, som kommer til orde i disse sætninger fra bogens fortale til »de unge Læsere«: »Kjære Barn! Du har ikke alleneste et Legeme; men du har ogsaa en Sjæl. Dit Legeme skal engang døe; men din Sjæl dør aldrig, og dens Liv i hiin Verden er enten et Liv i evig Glæde eller i evig Smerte — — — For alle Ting beed den kjære Gud, at han vil give dig sin Bistand — — — Bibelen siger: »Tænk paa din Skaber i din Ungdom« — — — et fromt Barn er ogsaa et lykkeligt Barn«. ²

Vi er med »Christelig Børneven« ikke mere i den rationalistiske verden, som degn Jessens, provst Peter Prahl³ og andre slesvigske forfatteres børneskrifter bevæger sig i, og som kendetegnes ved sin overvejende moralisme. Vi møder her en evangelisk præget, bibeltro fromhed, hvis baggrund er den kristelige vækkelse i herrnhutismens skikkelse, og hvis hovedspørgsmål hedder sjælens frelse eller fortabelse.⁴ Dette bliver især tydeligt i fortalen »til Christelige Forældre og Ungdomslærere«. Bogens anonyme udgivere nævner her

deres hensigt: »— — — at gjøre Mørkets Rige Afbræk og hielpe til at fremme Guds Rige paa Jorden«. Dette sker bedst, om der begyndes med børnene, »disse Herrens spæde, svage Lam«, som han har købt med sit blod. De må gøres »bekjendt med Jesum Christum og hans guddommelige Religion«. Og hertil må forældrene hjælpe: »Skal man endnu bede Eder have Barmhjertighed med Eders Børn? Kan I udholde den Tanke, at deres Blod paa hin Dag skal raabe imod Eder som deres Mordere? Eders Børn have Sjele, og en Sjel er uendelig kostbarere end alle Verdens Skatte«. Men også skolelærerne har deres ansvar. Thi de er ved deres »vigtige Embede kaldede til at være Ungdomslærere og danne værdige Medlemmer for Christi Rige«. ⁵

Hvem skjuler sig nu bag det fortalens »vi«, der her taler så indtrængende? Vort danske bibliografiske hovedværk »Bibliotheca Danica« oplyser, at »Christelig Børneven« er oversat af den kendte Vonsild-præst Severin Christian Salling.⁶ Han lod flere gange skrifter trykke hos Seneberg i Haderslev, der jo også trykte »Christelig Børneven«. ⁷ Og han var medlem af den forening — »Det danske Selskab til Udbredelse af Evangeliet og sand praktisk Kristendom« —, som omkring år 1800 blev stiftet af en række fynske og slesvigske præster, og hvis mål bl. a. var at udbrede kristelige skrifter.⁸ Disse præster — og blandt dem er de mest kendte i Nord-slesvig Andreas Matthiesen i Løjt og Niels Windekilde i Sønder Vilstrup samt dennes sønner Hans og Jens Peter, der efterfulgte hinanden i faderens embede⁹ — var alle knyttet til brødremenigheden i Christiansfeld og arbejdede i dens ånd for kristenlivets vækkelse.¹⁰ Og i betragtning af deres forenings mål og af tonen og indholdet i »Christelig Børneven« vil vi vove den antagelse, at de med Salling som pennefører står bag udgivelsen af dette skrift.¹¹

»Christelig Børneven« må have fået god udbredelse. Thi allerede 1825 blev bogen af Seneberg trykt i andet oplag. Dette er et rent genoptryk af førsteudgaven. Det er derimod ikke tilfældet med bogens tredje oplag, der under den gamle titel blev trykt af Senebergs søn Heinrich 1840.¹² Blader vi i denne udgave og tænker tilbage til førsteudgaven fra 1819, føler vi os nærmest stående overfor en helt ny bog. Den bærer da også på titelbladet tilføjelsen »Tredie omarbejdede Oplag«. Og fortalen, der tidligere var helt navnløs, er her i juni 1840 undertegnet: »Udgiveren af tredie Oplag«. Hvem

Christelig
Børneven.

O Jesu, tank paa vore Børn i Naabe!
Og Ufølsomme du selv maade raade!
Bli ei forsaaet, som det dig kan behage,
Dem at opbrage.

Du vil, at man de Smaa til dig skal føre;
O ja, det vilde vi saa gjerne gjøre;
Men, at vi selv dem ei til Hindring blive,
Det du maade give.

Omgiøne see vi dem med Sjælsfare,
Med al vor Gid vi kan dem ei beseare.
Du for det Ende deres Vind lulle!
For vore Sulle!

Tredie omarbejdede Oplag.

Haderslev.

Trykt hos Helms. Seneberg

1840.

*Titelbladet til det nu sjældne
skrift af Niels Johannes Holm.
Versene, der kan læses nedenfor
s. 154, udtrykker i en sum,
hvad Holm vil med dette skrift.
(Gengivet efter eksemplaret i
Centralbiblioteket i Haderslev).*

skjuler sig mon bag disse ord? Det er her, vi mener at kunne kaste nyt lys over en kendt og betydelig nordslesvigers virke. Men først ser vi på indholdet af dette »Tredie omarbejdede Oplag«.

Den første udgaves to fortaler er her vejet for en helt ny, rettet til forældre og lærere.¹⁹ Forfatteren understreger menneskenes eneste varige eje: Den saliggørelse, Gud har beredt os ved sin søn, vor frelser Jesus Kristus. Har vi selv vundet den, må vi også ønske vore børn den i »den troende Forbindelse med Christo, til hvilken de i deres Daab ere indviede«. Guds helligånd virker i deres hjerter denne forbindelse. Men åndens vej er »det skrevne Guds Vidnesbyrd«, Bibelens ord, som »vore døbte Smaa« må gøres bekendte med. Hertil vil denne nye udgave af »Christelig Børneven« hjælpe. Og især er her »taget Hensyn til, at det Nye Testamente nu er ble-

ven Skolebog, som det bør være«. Derfor er også foran fortalen en række bibelord sammenstillet¹⁴ som en »kort Sum af Saliggjørelsens Lære«. De er tænkt ikke som stof til udenadslæren, men som en hjælp til daglig samtale med børnene og som ansporing til siden at bruge Bibelen selv.

Og så fører da bogens kapitler — dels gennem genfortælling og samtale, dels gennem Bibelens egne tekster og en række salmer og vers — os frem gennem hele Frelserens historie. Kapitel 1 og 2 om Jesu fødsel og barndom¹⁵ gengiver helt tro de tilsvarende kapitler i førsteudgaven. Og til og med kapitel 12 følges de to udgaver ad i overskrifter og indhold.

Dog mærker vi fra kapitel 3 af — Jesus som menneskevennen¹⁶ — den nye udgivers let korrigerende hånd. Hvor førsteudgaven for eks. omtaler Lazarus som værende »udentvivil ogsaa en ædel Mand«,¹⁷ nævner vor nye udgave ham med det mere bibelske udtryk som »en Jesu Discipel«. ¹⁸ Hvor vi i 1819 om evangeliernes beskrivelse af Jesu levned finder udtrykket »uovertreffelig skjønt«, ¹⁹ hedder det nu 1840 »med mageløs Sandhed«, ²⁰ ligesom udtrykket »Hvo som vil behage Jesum« fra 1819²¹ i 1840 bliver til »Hvo der elsker Jesum«; ²² og udtrykket »de Børn, som vare saa lykkelige, at deres Forældre havde Lyst til Jesum« i dette sidste år²³ erstatter det tidligere, svagere udtryk, at børnene »vare saa lykkelige at have fromme Fædre og Mødre«; ²⁴ og Jesu ord til Peter: »Fød mine Lam! det er: Underviis og forbedre især de smaae Børn« fra 1819²⁵ i 1840 får den mere bevidst bibelske form: »Fød mine Lam! det er: siig de smaae Børn Ordet om Saliggjørelse for alle dem, som adlyde mig«. ²⁶ I kapitel 10 — Jesus for retten — siger førsteudgaven, at jødernes beskyldning mod Jesus »faldt Pilatus svært paa Hjertet«. ²⁷ Til forskel herfra siger vor tredje udgave i samme kapitel: »Der Pilatus da hørte den Tale, frygtede han mere«. ²⁸ Dette sidste udtryk er et ordret bibelcitater, medens det første er fri omskrivning af Bibelens ord.

Hermed når vi til en karakteristisk forskel mellem de to udgaver: Hvor »Christelig Børneven« 1819 frit genfortæller den bibelske beretning — ofte med et ordvalg, der tydeligt er hentet fra det 18. århundredes oplysning — bringer den i 1840 lange, ordrette passager af Bibelens egen tekst og supplerer den oprindelige fremstilling med indskud af bibelhistorien.

Således i det just nævnte kapitel 10: Pilatus' dødsdom over Jesus og jødernes råb: »Hans Blod komme over os, og over vore Børn« giver anledning til en omtale af jødernes opstand mod kejser Vespasian.²⁹ Og kapitlerne 11 og 12 om Jesu død og opstandelse er helt nyskrevne i forhold til udgaven 1819. Hvor denne helt i det 18. århundredes stil indleder beretningen om Jesu død med følgende scenebillede: »Kommer, I Børn, sagde Fader Jakob til Christian og Maria, sætter eder hos mig! Jeg vil fortælle eder den Historie, som jeg lovede eder i Aftes — — —« og derpå skildrer Jesu korsfæstelse nærmest under skikkelse af en rørende samtale mellem faderen og børnene³⁰ — der åbnes samme beretning i 1840 af salmen »O Drøvelse! O Hjertevee!« og skildrer så dramaet på Golgata næsten udelukkende ved gengivelse af selve bibelteksten samt ved indføjede salmevers.³¹ Det samme er tilfældet med opstandelsesberetningen: 1819 hedder det: »Hører I? sagde Fader Jakob til sine Børn, da Klokkerne ringede til Froeprædiken. Det er en Røst fra Gud — —«; og så følger en ganske smuk, men ikke usentimental historie.³² I 1840 derimod slås tonen straks an med to salmevers og bibelordene: »Der Sabbaten var forgangen, Løverdags Aften ved Solens Nedgang, købte Maria Magdalena, og Maria Jakobi Moder, og Salome atter vellugtende Salver, for at komme og salve ham — — —«.³³ Og efter et kapitel om »De 40 Dage efter Jesu Opstandelse«, der i nær tilslutning til bibelteksten beretter om den opstandnes åbenbarelses for disciplene³⁴ — et kapitel, der mangler i førsteudgaven — fortsætter udgaven 1840 med at fortælle om Jesu himmelfart,³⁵ men erstatter også her den første udgaves samtaleform³⁶ med gengivelse af Bibelens egne ord og med salmevers. Noget anderledes forholder det sig med det følgende kapitel om pinsefesten. Førsteudgavens smukke samtale mellem Christian Ærlig og hans fader³⁷ er her bibeholdt i 1840, men indledes dog nu af en flere sider lang betragtning på grundlag af mange bibelord,³⁸ hvorved hele kapitlet får en bevidst bibeltro indramning. I det dernæst følgende kapitel om »De smaa Martyrer«³⁹ møder vi ikke den nævnte fuldkomne omskrivning af bogens oprindelige tekst. Blot bemærker vi, at hvor udgaven 1819 taler om »den hellige Laurentius« og »den hellige Ignatius«,⁴⁰ siger vor omarbejdede udgave blot »een Christen, ved Navn Laurentius« og »Ignatius«⁴¹ — et træk, der vist tør tydes som tegn på en strengt bibelsk purisme.

Og efter at begge udgaver af »Christelig Børneven« har bragt et enslydende kapitel med »Gavnlig Erindringer om nogle christelige Fornavne«,⁴² fortsætter nu de to udgaver som to helt forskellige bøger. Førsteudgaven bringer nogle eksempler på gode og fromme børn⁴³ og en lang række leveregler, bønner, salmer og vers for børn.⁴⁴ Hele dette stof er i tredje udgave afløst først af en lang fortælling om et barn, som »blev af den Hellig Aand kaldet ved Evangelium til Christum vor Herre, og blev ved Troen paa ham et saligt Barn her paa Jorden«,⁴⁵ dernæst af et helt nyt kapitel om »Christi Martyrer i vore Dage«⁴⁶ og endeligt af »Nogle Sange for Børn«, ialt 27 salmer dækkende kirkeåret.⁴⁷

Denne sammenligning af indholdet i de to bøger er vigtig, om vi vil afsløre udgiveren af »Tredie omarbejdede Oplag«. Vi har flere gange bemærket, hvordan han ikke nøjes med at korrigere enkelte udtryk i den oprindelige tekst, men dels ved indskud, dels ved total omskrivning gør denne stærkt afhængig af Bibelens egne ord. Ja, lange perioder i hans egne, nye bidrag til bogens indhold er ren gengivelse af bibelteksten. Og i sin fortale siger han betegnende: »Jeg har tilføiet en sand Fortælling om Christi Martyrer i vore Dage, i det Haab, at Børnene ved den kunde ledes til at læse med destomere Opmærksomhed og Nytte den dyrebare Bog i vor Bibel, som kaldes Apostlenes Gjerninger«. ⁴⁸ Disse ord samt skildringen i hans kapitel 19, der omhandler den kristne mission på Madagascar helt frem til maj måned 1839⁴⁹ — året før udgavens fremkomst — vidner om, at vi her står overfor en mand, for hvem Bibelens brug og hedningemissionen er dyre hjerteanliggender. Og en sådan mand finder vi netop i *Niels Johannes Holm*, der i september 1834 efter fjorten års arbejde som brødreminighedens leder i Christiania var vendt tilbage til Sønderjylland og i Christiansfeld havde fundet en gerning som prædikant og kristelig skribent.⁵⁰

Allerede under sit virke i Christiania havde Holm arbejdet på at gøre Bibelen til en åben bog i hjemmene. Og hans anstrengelser i denne retning havde bl. a. ført til, at han i 1833 udgav sit skrift »De fire Evangelisters Harmonie. Det er: — — — JESU CHRISTI Levnets-Beskrivelse, sammendragen i een Fortælling, i Særdeleshed for Ungdommen, og til Forelæsning ved Familie-Andagt«, der var ledsaget af skriftet »Menneskens-Søns sidste Dage, fra Hans Lidelles-Uge af indtil Hans Himmelfart«. ⁵¹ Og som en frugt af sin læ-

rergerning på Eugenia-stiftelsen i Christiania havde han allerede 1827 ladet trykke sin »Jerusalems Krønike i Riim for Børn, til Hjælp i den bibelske Historie«. ⁵²

Det er nu interessant at se, at de gengivelser af Bibelens tekst, hvormed manden bag tredje udgave af »Christelig Børneven« supplerer eller helt fornyer denne bogs indhold, stemmer så godt som ordret med teksten i Holms evangelieharmonie. Det er tilstrækkeligt at henvise til hans kapitel 14 om Jesu himmelfart ⁵³ — hele teksten her genfindes i hans »Menneskens-Søns sidste Dage« s. 79—80. Det er også bemærkelsesværdigt, at hvor første udgave ved citeringen af jødernes råb til Pilatus: »Hans Blod komme over os og over vore Børn« blot i forbifarten peger frem mod disse ords opfyldelse ved Jerusalems undergang 40 år senere, ⁵⁴ der standser den hånd, der har besørget tredje udgave, op og omtaler i detaljer Guds stads udslettelse ved romerne: ⁵⁵ »Ikke fuldt 40 Aar derefter skete det med Jerusalem, som Jesus havde forudsagt«. Her nævnes kejser Vespasian, jødernes oprør mod ham og hele krigen, »den grusomste, der nogensinde er bleven ført, i hvilken Totrediedele af det jødiske Folk omkom, og Jerusalem blev i Bund og Grund ødelagt, efter de Jesu Ord: »Der skal være saa stor en Trængsel, som der ikke haver været fra Skabningens Begyndelse — — —«. Og i sin »Jerusalems Krønike« fra 1827 bringer Holm netop et afsnit om stadens undergang:

Vespasianus min Keiser blev;
Jeg fra hans Lydighed mig rev;
Thi sendte han Titus sin Søn fra Rom
Med en Hær han mig at beleire kom.

— — —

I Bund og Grund blev jeg ødelagt,
Som Jesus, min Konge, havde sagt.

(*Matth. 24.*) ⁵⁶

Der kan heller ikke her herske tvivl: Den hånd, som har besørget tredje udgave af »Christelig Børneven«, er Niels Johannes Holms.

Endvidere viser denne udgave en udtalt interesse for hedningemissionen. I kapitel 19 om »Christi Martyrer i vore Dage« ⁵⁷ — et kapitel, der ikke findes i udgaven 1819, og om hvilket den nye udgiver selv i sit forord siger, at han har tilføjet det ⁵⁸ — skildres missionsbegivenheder på Madagascar, der har fundet sted så sent

Niels Johannes Holms gravsten ses endnu på brødermenighedens kirkegård, Guds-ageren, i Christiansfeld. På dette billede fra 1968 er den smykket med en krans i anledning af 125 års-jubilæet for Brødermenighedens Danske Mission, som Holm i 1843 var med til at grundlægge (cliché venligst udlånt af missionssekretær, biskop Elmo Knudsen, Christiansfeld).

som i maj måned 1839. Det er velkendt, at hedningemissionen var et hjerteanliggende for Holm, og at han ofrede adskillige af sine kræfter på at fremme den⁵⁹ — en af hans livs sidste opgaver blev fra nytår 1844 til sin død i maj 1845 at redigere den nye »Evangelisk Missions-Tidende«.⁶⁰ Og de efterretninger, han i dette blad bringer fra missionsmarkerne, svarer ganske til den nævnte skildring af missionens kår på Madagascar. Også denne skildring må således stamme fra Holms flittige pen.

Og endeligt når vi til det afgørende bevis for, at tredje udgave af »Christelig Børneven« er besørget af Holm. Det udgøres af bo-

gens kapitel 18 og af dens salmer og enkeltvers. Kapitel 18 bærer den lange overskrift »Et Exempel paa et Barn, som i sin Barndom blev af den Hellig Aand kaldet ved Evangelium til Christum vor Herre, og blev ved Troen paa ham et saligt Barn her paa Jorden«. ⁶¹ Dette lyder som titlen på et selvstændigt skrift. Kapitlet udgør også med sine 29 sider et helt lille skrift. Og at det faktisk er et sådant, bestyrkes af dets indledende ord, der lyder: »Hører efter, I kjere smaae Børn! og vi, som ere voxne og gamle, ville gjerne høre til med eder. I en liden Landsbye i Holland levede en fattig liden Dreng, som hedte Jan Harmsen — — —«. Medens Holm virkede i Christiania, dannede han 1833 sammen med andre en traktatkomité og udgav for denne en række opbyggelige småskrifter. Og blandt disse findes netop et med titlen »Jan Harmsen«. ⁶² Det beretter om den fattige hollandske dreng Jan, som fra et liv i kristelig vankundighed ved gode menneskers indgriben ledes frem til troen på Jesus Kristus og et nyt liv i kærligheden til ham. Under høstarbejdet bliver han sparket af en hest og dødeligt såret. Men hans sidste lidelser og kristelige død bliver til stor opbyggelse for hans kammerater. Og på hans grav sætter hans husbond et kors med ordene: »Hav Tak, o Jesus for din Død, som frelste mig fra evig Nød!«. ⁶³ Vor bogs kapitel 18 er således slet og ret et genoptryk af Holms allerede i Norge udgivne fortælling om Jan Harmsen — han har her øst af sin egen tidligere produktion.

Det ser vi ham også gøre, når vi betragter bogens salmer og mange enkelte vers. Allerede den første udgave af »Christelig Børneven« rummede en del vers. Men de har i tredje udgave alle måttet vige pladsen for andre vers — Holm er jo foruden bibelbrugens og hedningemissionens talsmand også digteren, som i 1829 både udsendte sin egen salmebog »Harpen« ⁶⁴ og sine små, indtagende »Barne-Sange«, ⁶⁵ der fortsatte tidligere poetiske arbejder fra hans hånd. ⁶⁶ Og han har ikke sparet på de poetiske indslag i sit »omarbejdede Oplag« af »Christelig Børneven«. Allerede på titelbladet møder vi i tre vers hans bøn for børnene »O Jesu, tænk på vore Børn i Naade!«, der er taget fra »Harpen«. ⁶⁷ Og denne hans salmebog er kilden til de fleste af bogens vers. Bl. a. finder vi herfra den lille børnesalme »I Guds Huus er godt at være, Maatte jeg dog komme did!«, ⁶⁸ ligesom også f. eks. de mange enkeltvers, hvormed han ledsager Jesu lidelses historie, genfindes i »Harpen«. ⁶⁹ Men de stør-

ste lån fra sin egen salmebog har Holm dog her leveret i bogens sidste afsnit »Nogle Sange for Børn«.70 Her finder vi ialt 27 til dels lange salmer til kirkeåret samt morgen- og aftensalmer, der alle er hentet fra »Harpen«.71 Men også sin lille samling »Barne-Sange« fra 1829 har Holm benyttet — således i kapitlet om Jesus i Gethsemane have salmen »Skjærtorsdags Aften Maanen Paa Himlen rund og klar«72 — foruden at han et par gange citerer Pontoppidans salmebog.73

Afdøde provst Jens Holdt siger i sin doktordisputats om Niels Johannes Holm, at det var »hans Yndlingsbeskæftigelse at fortælle Jesu Historie for Børn«.74 Dette gjorde Holm egentligt også i alle sine skrifter i prosa og på vers, i sine bibelhistoriske arbejder som i sine beretninger om hedningemissionen. Herfor gør Jens Holdt klart rede i sin banebrydende afhandling om Holm. Vi kan nu supplere Holdts arbejde gennem den her givne påvisning af, at Holm er manden bag »Tredie omarbejdede Oplag« af »Christelig Børneven«. Og vor påvisning understreger Holdts ord om Holms yndlingsbeskæftigelse: Også ved at nyforme »Christelig Børneven« har Holm fremfor nogen vist sig som børnevennen, der ikke kun med blæk, men også med sit hjerteblod skrev disse vers på bogens titelblad:

O Jesu, tænk paa vore Børn i Naade!
Os Uforstandige du selv maae raade!
Vi ei forstaae, som det dig kan behage,
Dem at opdrage.

Du vil, at man de Smaa til dig skal føre;
O ja, det vilde vi saa gjerne gjøre;
Men, at vi selv dem ei til Hindring blive,
Det du maae give.

Omgivne see vi dem med Sjelfare,
Med al vor Flid vi kan dem ei bevare.
Du for det Onde deres Øine lukke!
Hør vore Sukke!

Desuden har vi også med den her foretagne undersøgelse kastet lys over et hidtil ubehandlet og vist ikke kendt slesvigsk bogtryk og hævet dets anonymitet. Var undersøgelsen sine steder en kende tør eller for speciel? Det er dog denne vej, der i adskillige frem-

tidige tilfælde må gås for at yde retfærdighed mod den omfangsrige og vægtige slesvigske litteratur, som har betydet så meget med hensyn til at forme det slesvigske folks åndelige og kulturelle historie, men som hidtil ingenlunde er blevet tilfredsstillende registreret af dansk bibliografi. Og – hvad værre er – denne litteratur er hidtil forblevet så godt som uudnyttet under udforskningen af slesvigske historie. Men det siger sig selv: Før den kan blive tilgængelig for forskningen, må der gøres opmærksom på dens eksistens, og dens mange litteraturhistoriske gåder må søges løst. De utallige, små brikker må bringes på plads i den store, skønne mosaiks sammenhæng. Her er nu et enkelt, beskedent bidrag leveret til denne side af slesvigske historisk arbejde, som *også* må gøres.

NOTER

1. D. L. Lübker und H. Schröder: Lexikon der schleswig-holstein-lauenburgischen und eutinischen Schriftsteller von 1796 bis 1828 I, Altona 1829, s. 280, nr. 569.
2. S. VII f.
3. D. L. Lübker und H. Schröder: Lexikon, II, Altona 1830, s. 450, nr. 914.
4. H. Hejselbjerg Paulsen: Oplysningstiden i Hertugdømmerne, i: Sjø Årb 1936, s. 212 ff.
5. S. V ff.
6. Bibliotheca Danica, supplement ved Lauritz Nielsen, København 1914, sp. 37. Om pastor Salling se Th. H. Erslew: Almindeligt Forfatter-Lexicon for Kongeriget Danmark med tilhørende bilande, fra 1814 til 1840 III, København 1853, s. 5 f. og Sv. Aage Olsen: Severin Christian Salling, i: Haderslev Stifts Aarbog 1948, s. 8 ff.
7. Således besøgede han den nye udgave af Den Augsburgske Confession 1818 og udsendte i oversættelse skriftet »Banderens Bøn eller Forklaring over hans Banden og Sværgeren«, ligesom han udgav sin skildring af den nye Vonsildkirkes opførelse og indvielse »Frederiks-Kirken i Wonsyld« 1827, alle trykte af Seneberg i Haderslev. Se H. Ehrencron-Müller: Anonym- og Pseudonym-Lexikon, København 1940, s. 15 og 18.
8. Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede. Udgivet af Institut for Dansk Kirkehistorie under redaktion af Anders Pontoppidan Thyssen, III, 1, København 1964, s. 50 ff.
9. O. Fr. Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra Reformationen til 1864, II, København 1932, s. 59 og 370.
10. Jens Holdt: Niels Johannes Holm 1778-1845. Et Blad af Brødrevenighedens Historie, København og Bergen 1937, s. 79.
11. Det Kongelige Biblioteks eksemplar af andet oplag af »Christelig Børneven« 1825 har foran en næsten helt udvisket tilskrift, hvorefter kun slutningen endnu kan læses. Der står »S. C. Salling«.
12. Eksemplarer af dette oplag ejes af Centralbiblioteket i Haderslev og af Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, men findes derimod ikke i Det Kongelige Bibliotek.

13. S. VII ff.
14. S. III ff.
15. S. 1 ff. og 7 ff.
16. S. 10 ff.
17. S. 16.
18. S. 14.
19. S. 18.
20. S. 15.
21. S. 19.
22. S. 17.
23. S. 32.
24. S. 36.
25. S. 39.
26. S. 36.
27. S. 56.
28. S. 52.
29. S. 53 f.
30. S. 58 ff.
31. S. 55 ff.
32. S. 68 ff.
33. S. 69 ff.
34. S. 77 ff.
35. S. 80 ff.
36. S. 75 ff.
37. S. 81 ff.
38. S. 83 ff.
39. S. 93 ff.
40. S. 89.
41. S. 94.
42. 1819, s. 98 ff., og 1840, s. 101 ff.
43. S. 102 ff. og 112 ff.
44. S. 121-192.
45. S. 106 ff.
46. S. 135 ff.
47. S. 163-192.
48. S. XIV.
49. S. 160.
50. Jens Holdt: Niels Johannes Holm, s. 295 ff. Holm blev født 1778 i Sønder Farup ved Ribe som søn af en skrædder. Efter ophold på tyske herrnhuter-kolonier blev han som ung optaget i brødremenigheden. En række år virkede han som huslærer i fynske og sønderjyske præstegårde og blev kostskolelærer i England. 1820-34 var han leder af brødremenigheden i Christiania i Norge. Resten af sit liv indtil 1845 tilbragte han som prædikant i Christiansfeld og brødremenighedens udsending i Nordslesvig. Han var den fødte pædagog og skribent. Varigst indflydelse har han fået gennem sin salmebog »Harpen« 1829, der i adskillige oplag brugtes både i Norge og i Sønderjylland, og hvoraf vor nu brugte salmebog rummer syv salmer, f. eks. »Gør døren høj, gør porten vid«, »Hør, min sjæl, den gode hyrdes stemme« og »Hvor salig er den lille flok«.
51. Jens Holdt, s. 183 og 194 ff.
52. Jens Holdt, s. 201 ff.

53. S. 80 ff.
 54. S. 57 f.
 55. S. 53 f.
 56. Se »Jerusalens Krønike«, s. 31.
 57. S. 135 ff.
 58. S. XIV.
 59. Jens Holdt, s. 184 ff., 314 ff. og 324 ff.
 60. Jens Holdt, s. 313.
 61. S. 106 ff.
 62. Jens Holdt, s. 181.
 63. S. 135.
 64. Jens Holdt, s. 209 ff.
 65. Jens Holdt, s. 203.
 66. Jens Holdt, s. 178 ff.
 67. Se udgaven 1829, s. 267, nr. 303.
 68. S. 30 f. og »Harpen«, s. 278 f., nr. 316.
 69. Disse vers findes på siderne 55-68. Da detaljhenvisninger til »Harpen« her vil blive for omstændelige, udelades sådanne.
 70. S. 163-192.
 71. Se note 69.
 72. S. 43 f. og »Barne-Sange«, s. 28 ff., nr. 13.
 73. S. 47 og 49 og Pontoppidans Salmebog, nr. 78, v. 12, og nr. 68, v. 2.
 Det sidste vers »Du, Ach! du, har villet lide« har Holm omdigtet, så det hos ham lyder:
- Du, ak du! har villet lide
 Al Forsmædelse og Skam,
 Baand og Slag med Haan og Qvide,
 Du uskyldige Guds Lam!
 Alt kun, at jeg skulde ikke
 Holdes fast i Satans Strikke —
 Tak og Ære derfor, dig,
 Jesu! skee evindeligen.
74. Jens Holdt, s. 183.

Rødning bydistrikts historie

Ved *Johns. Rosendahl.*

Indledning

Johannes Rosendahl var ikke sønderjyde, men Sønderjylland blev den del af Danmark, han kom til at føle sig stærkest knyttet til, Sønderjylland nord og syd for grænsen.

En del år boede og virkede han i Sønderjylland. Som nybagt cand. polit. kom han sidst i 30'erne til Rødning Højskole som lærer. Han virkede her til kort efter krigen. Siden var han en tid handelskonsulent i Sydslesvig. Han og hans kone, Aase, datter af forstander Hans Lund, Rødning, boede da i et lille hus ved Kollund, og hver dag tog Rosendahl over grænsen, ikke blot for at være rådgiver i økonomiske anliggender, men for at tage del i hele det danske kulturliv. Han vandt sig da mange venner i Sydslesvig.

Siden var han i nogle år lærer på Idrætshøjskolen i Sønderborg. Herfra kom han som forstander til gartner- og frugtavlshøjskolen »Søhus« ved Odense. I 1967 blev han udnævnt til forstander for Andelsskolen ved Middelfart. Han blev syg kort efter sin tiltræden og døde i efteråret 1969.

Rosendahl burde måske have fået sit varige virke i Sønderjylland, hvis natur og mennesker han satte så højt.

Under den anden verdenskrig var han aktiv i modstandsbevægelsen. Han deltog i adskillige sabotageaktioner og rykkede ind i ledelsen af Region III.

Nølede gik han ind i modstandskampen, men da han havde truffet sit valg, satte han hensynsløst alle sine kræfter ind på kampen mod den tyske militærmagt.

I sine sidste leveår bejdede Rosendahl intenst med en bog, der skulle bære titlen »Dagværk — Natarbejde«. Første del skulle fortælle om »langtidskampen« i Sønderjylland fra 1864 til 1918 og om de metoder, som denne form for kamp krævede. Men i første

*Johannes Rosendahl,
24. 10. 1912—29. 9. 1969.*

række ville Rosendahl fortælle om de personligheder, der stod i forreste linje i denne kamp. Dem havde han fået stor respekt for. Anden del, natarbejdet, skulle handle om modstandskampen.

Desværre blev den store bog ikke skrevet færdig. Nedenstående afhandling er et kapitel fra anden del. Der foreligger flere udkast til denne skildring. Den, som her bringes, er nedskrevet få år efter begivenhederne.

Et afsnit af første del af bogen er offentliggjort i »Dansk Udsyn«, nr. 5, årgang 1970. Det beretter om Ludvig Schrøder og Cornelius Appel. Det er en kritisk fremstilling af Ludvig Schrøder. Erfaringer i modstandskampen har for Rosendahl kastet nyt lys over fortidens skikkelser.

Richard Andersen.

Sidst i juli måned 1944 kom kaptajn Højland Christensen under dæknavnet »Thygesen«¹ første gang til Rødding for at oprette modstandsgrupper, og han opsøgte »Ringens« tillidsmand i byen.

Denne havde i oktober 1943 berejst Jylland for i forbindelse med Bispebjerg Hospital at organisere transporten til Sverige af de endnu

tilbageværende jøder, og ved denne lejlighed var det, at han var blevet opmærksom på nødvendigheden af en mere aktiv modstand mod besættelsesmagten. Han indvilligede derfor straks i at forsøge på at oprette grupper i Rødning og omegn, dels sabotagegrupper, dels almindelige militærgrupper.

Ingen kunne være i tvivl om, at Højland Christensen var officer. Holdning og stemmeføring røbede det. Hans blik var fast og roligt, læberne smalle, munden ofte lidt sammenbidt. Let kom man til at tænke på, at han kunne stamme ned fra en eller anden dansk adels-slægt — en af dem, der er stolte af at eje adskillige, kendte felt-herrer. Der var forøvrigt en ejendommelighed ved hans ansigt. Der var en modsætning mellem øjnenes og mundens myndige afgjorthed og næsens åbenbart utøjlelige tendens til at gå i vejret. Næsen hørte hjemme i slægter, hvis skoledrenge har voldt deres lærere adskillige kvaler; men denne næse havde sin mission: den kastede et forsonende skær over ansigtets mere barske egne. På intet tidspunkt udgjorde den et dominerende træk — den blev holdt i skak af sine omgivelser: en ligevægt, der måske var tilstræbt, var til enhver tid til stede. — Kaptajn Højland Christensens væsen var iøvrigt tosidet. Den ene side, der kom frem, når han arbejdede, kan alene karakteriseres ved ordet: myndig, — den anden, der kom frem — eller kunne komme frem — i selskaber eller ved forhandlinger med ligestillede eller over-ordnede, kan fuldt ud dækkes af fremmedordet: chevaleresk.

Således var den mand, der på »Ringens« foranledning begyndte arbejdet i Rødning bydistrikt. — Foreløbig blev der dannet 2 grup-per i Rødning, 2 i Langetved, én i Jels og én i Askov. Askov-gruppen, som var dannet gennem læge Karl Teilmann,² kom senere ind under Vejen; forsøget på at danne en gruppe i Gram strandede fuldstæn-digt, men dette skete kun, fordi der dér allerede i forvejen var dan-net et par grupper. Vort forsøg i Gram førte med sig, at vi fik en ikke unyttig kontakt med disse dygtige grupper gennem musiker Lausen.³

August måned gik, uden at vi hørte mere fra Thygesen. Vi havde anmeldt vore grupper til en dækadresse i Vejle, og det var lovet os, at der skulle blive sendt en instruktør. Men vi hørte intet. Meget utålmodige søgte vi forbindelse med regionsledelsen om ad musikerens, og denne etablerede også en kontakt mellem »Ringens« repræsentant og »Anders«⁴ i forsamlingshuset i Vedsted. Vi fik et par koder med

til Rødding, blev instrueret i brugen af våben og sprængstof, fik løfte om en instruktør og medbragte den lille 4-sprogede vejledning i sabotage. Imidlertid førte forbindelsen med »Anders« ikke til noget yderligere, idet han kort efter blev skudt den 27. september.

»Anders« gjorde indtryk af at være meget uforsigtig. På den anden side havde man ikke været længe sammen med ham, før man forstod, at han var en særdeles nidkær frihedskæmper. Når man forlod forsamlingshuset, takserede man ham til at være underofficer og til at leve i spænding som en fisk i vand; — men man bebrejdede ham afgjort, at han fortalte mere, end nødvendigt var. Med beklagelse, men ikke med forbavelse, hørte man, hvad der var sket i V. Vedsted dagen efter kongens fødselsdag 1944.

Ved en anden lejlighed søgte musiker Lausen at etablere et møde mellem Rødding og Poulsen junr.⁵ Sidstnævnte udeblev imidlertid — og dette var måske meget heldigt.

Netop som Lausen engang i oktober med møjje havde skaffet forbindelse mellem Rødding og »Frode«⁶ i Haderslev, lod Thygesen pludselig høre fra sig. Nu skulle der pustes liv i grupperne i det midterste af Sønderjylland. Thygesen,⁷ der nu hed Peter Jensen, stillede instruktioner, våben og sprængstof i udsigt og tilbød endvidere samtidig Røddings mand at blive »Ringens« repræsentant i regionsledelsen. Foreløbig kunne han dog godt fungere videre som byleder.

De første instruktioner havde vi dog på dette tidspunkt allerede modtaget, ikke på regionsledelsens, men på »Ringens« foranledning. Den 11. september havde Søbæk⁸ indfundet sig i Rødding for at undervise i brug af våben; senere, engang i november, ankom »Per«⁹ og gav undervisning i brug af sprængstof. Det foregik i højskolens villa på Møgelmoesevej.

Søbæk var en ung mand, sidst i tyverne, der på det tidspunkt mest af alt lignede en ekspedient i en trikotageforretning. Ikke et øjeblik mistænkte man ham for at have noget kendskab til skydevåben; et let overskæg gav ham endda et ret feminint udseende, og under samtale med ham mærkede man sig en lidt uopmærksom væremåde. Snart blev det dog klart, at han alle symptomer til trods måtte være en ung officer — specielt uddannet i håndvåben — og senere endnu, da han fik overskægget af, oplevede man, at der skete en ganske betydelig forandring med ham. Ethvert spor af det feminine forsvandt — ja, ret virile træk blev de dominerende — og man syntes

tydeligt at kunne ane, hvorledes han ville komme til at se ud som ældre soldat: han ville føle sig hjemme i en officersmesse; allerede nu satte han pris på en vanvittig engelsk short-story; — måske nød han den dog som spiritus mere for virkningens skyld — i hvert fald hengav han sig ganske selvforglemmende til den efterfølgende støjende latter. Han vil engang komme til at holde mere af sin hest end af sin kone: han er helt igennem officer.

»Per« vil altid blive husket for den måde, hvorpå han introducerede sig selv: »Jeg heter Pe-er«, sagde han på klart norsk. Da ingen ventede, at en illegal mand talte et fremmed sprog, var svaret altid et uforstående »Hvad beha'r?«. Han kunne derfor indtil flere gange komme ud for at gentage sit kaldesignal. — Per var oprindeligt forstkandidat. I et interview i »Jydske Tidende« har han fortalt om sine mærkelige oplevelser. Per var yderst ligefrem, selvfølgelig og vindende i sin væremåde. Man vil sige om ham, at både hans væsen og mere specielt også hans gang mindede om en jysk bondekarls; men han var dog mere smilende og charmerende, end jyden i almindelighed er det.

En dag i december kom der bud, at vi skulle være klar til at modtage de første våben. De kom pr. lastbil og blev kørt til Niels Baggers gård bag højskolen. Det drejede sig om 48 karabiner, 24 MP'er og 2 MG'er med tilhørende ammunition. Først lige op mod jul fik vi pistoler.

Gårdejer Niels Bagger¹⁰ blev os til stor hjælp ved opbevaringen af våben og senere navnlig ved opbevaringen af sprængstof. Han var en stiltfærdig bonde på godt 40, der var særdeles fremmed for alt, hvad der angår krig; langsomt kom han imidlertid med, og han vænnede sig lidt efter lidt til faren, drevet af en følelse af pligt. Regionsledelsen husede han senere gæstfrit et par gange ved de ugentlige møder. Niels Bagger er et eksempel på, at en noget religiøs natur med en sund tillid til forsynet giver sig faren i vold, når hans samvittighed byder ham det.

Våbnene blev fordelt til Langetved (Kresten Hanssen),¹¹ Jels (Andreas Lunding),¹² Gram (musiker Lausen) og Skodborg, hvor der var dannet en R-gruppe. Resten plus de Rødding-våben, der ikke skulle anvendes ved sabotage, blev muret ind under arkitekt Jensens¹³ trappe i hans hus i Stendevang.

Vi fik nu besøg af Sven Hoffman (Hans),¹⁴ der blev vort forbindel-

sesled mellem bylederen og regionsledelsen. Hans var en ret spinkel ung mand først i tyverne; han var åbenbart »noget på et kontor«. Ingen skulle mistænke ham for at have krigeriske hensigter. Hans ansigt var alt andet end robust — han gjorde nærmest et sart indtryk; en fint formet næse og en ikke for stor mund prægede ansigtet. Han havde en god hukommelse og et kløgtigt initiativ, og hvad der måske navnlig gjorde ham egnet til at klare sine opgaver var en overordentlig stor portion omgængelighed; lige venligt kom han med ordre, irettesættelser og opmuntringer.

I løbet af januar måned blev vi fortrolige med våbnene, og vi øvede os i at lave bomber af forskellig slags. En del færdige bombeladninger og nogle MP'er anbragte vi i øvrigt på loftet i Føvling kirke. Låsen til tårnet var ret let at ødelægge; den blev ikke beskadiget mere, end at den fortsat kunne forblive på døren, der aldrig blev benyttet.

Hovedparten af vort sprængstof derimod stod en tid lang hos højskolelærerinde Inge-Margrethe Hanssen⁴⁵ i skolens villa på Tennisvej.

— I begyndelsen af februar måned fik vi for første gang ordre til at rykke ud. Det havde været regionsledelsens hensigt at holde grupperne inde i landet intakte, således at de kunne stå som reserve, når krigen nærmede sig sin afslutning. Det var natten mellem den 7.-8. februar, at vi første gang forsøgte os som sabotører. Røddinggruppen — ca. 12 mand — tog til tværbanen mod nord; Langetvedgruppen derimod til østbanen ved Farris. Langetvedgruppen var under ledelse af landmand Kresten Hanssen, »Højvang«. Han vil senere blive omtalt.

Tværbanen blev angrebet mellem Holsted og Brørup, og man kørte frem til stedet i to biler. Bomber og våben blev for første gang hentet i Føvling kirke, og det var hensigten at lave en afsporing med en almindelig dobbeltsprængning på hver side. Langsomt krøb man langs med hegnet ved Tuesbøl.

Pludselig hører man adskillige tyske vagter gå på den anden side hækken kun få meter borte. Første gang, man skal være rede til at skyde på mennesker, virker det afgjort meget stærkt.

Denne gang blev der dog heldigvis ikke brug for MP'erne. Tyskerne trak sig bort, og vi kunne uhindret rykke ned i gennemskæringen mod banen. Temmelig nervøse gik vi ned mod banen og

fordelte os mod øst og vest, og ret nervøse lagde vi den store afspøringsladning på skinnerne. Vi har aldrig siden opholdt os så længe på banelegemet, og vi har aldrig siden fået et så dårligt resultat. Detonatorerne gjorde vi fast i sidste øjeblik, og bomberne blev under stort besvær sat ind i siden på skinnerne og med ståltråd og træplader gjort fast. Det var særdeles omstændeligt. Så meget sørgeligere var det, at da der kort tid efter kom et langt godstog rullende, var det kun tågesignalerne, der sprang, bomberne eksploderede ikke, og heller ikke mod vest skete der noget som helst. Mod øst blev der derimod en dobbelt-bombe antændt med bickford i sidste sekund, og et par skinner blev ødelagt; men allerede næste formiddag blev trafikken genoptaget.

Et trist resultat.

Bedre gik det samme nat på østbanen mellem Farris og Sommersted. Fem mand fra Langetved væltede her fire vogne af et tysk orlovstog og afsporede to andre. Mærkeligt nok blev ingen dræbt; men det var uundgåeligt, at flere kom til skade. Én af vognene stod fast dybt nede i moradset langs banelinjen. — En begynderfejl var her skyld i, at ikke endnu flere vogne væltede. For at skåne lokomotivet, der havde dansk lods om bord, indskød vi altid et stykke bickford-lunte mellem tågesignalet og detonatoren. Stykket var ved denne lejlighed blevet ca. en centimeter for langt, og for mange vogne nåede derfor at smutte forbi, inden bomberne sprang. Men også af denne fejltagelse drog vi lære. Også ved Farris gav begyndernervøsiteten sig udslag, idet man på hjemvejen kom bort fra hinanden. Én kom således først hjem om morgenen, efter i nattens løb anden gang at have været ved det væltede tog, hvor en voldsom snakken og surren fortalte, at man natten igennem havde travlt med at finde rede på sig selv under de så pludseligt ændrede omstændigheder. Forbirangering blev først mulig den 10. om aftenen kl. 18.

Således begyndte de grupper deres arbejde, som regionsledelsen umiddelbart efter den 5. maj omtalte som de bedste R¹-grupper, der arbejdede i Region III.

Aftenen efter kom den berømte »Langelænder«-ordre i radioen fra England. Den var ensbetydende med, at alle R¹-grupper i Sydjylland skulle i arbejde. »Langelænder-ordren« gjaldt i tre dage.

Da det ikke var muligt for os at komme ud allerede den første aften, måtte vi vente et døgn. Det samme gjaldt Langetved-folkene.

Natten mellem den 9.-10. februar rykkede så tre mand ud få hundrede meter vest for det gamle angrebssted. Vi havde hørt, at linjen var blevet tæt besat med vagter, da store troppekontingenter fra Norge skulle passere ned gennem Jylland; men en rekognoscering om eftermiddagen tydede ikke på særlig stærk vagt — kun for hver 200 meter gik der et par mand. Om aftenen så det imidlertid anderledes ud.

Langsomt rykkede vi ned langs et hegn, indtil vi få meter fra banen standsede for at blive klar over, hvor langt der var mellem de patruljerende tyskere. Vi havde stået stille en halv snes minutter, da der indtraf det for os særdeles lykkelige, at en fast tysk vagtpost rømmede sig i mørket kun tre meter fra os. Aldeles hurtig, men med front mod vagten, trak vi os tilbage. Der var ikke mere at gøre der.

Vi måtte så forsøge en fremrykning over åben mark, tyskerne blinkede fra banen med deres lygter og skød her og der; men netop i aften var det væsentligt at komme frem.

Langsomt, foroverbøjede og med de afsikrede MP'er parate nærmede vi os igen dæmningen, og denne gang syntes det at skulle lykkes. Vi så allerede den lysere himmel over dæmningen. Jeg tror ikke, at nogen nogensinde er blevet mere overraskede end vi, da der igen engang ganske uventet dukkede en tysk vagtpost op umiddelbart i nærheden af os. Hvorfor han ikke skød, forstår vi ikke — og dog — han havde formodentlig set, at vi var tre, og han havde været dårligt stillet, om han havde givet ild. Men igen en gang måtte vi trække os tilbage. Da vi tæt op til en gård forsøgte tredje gang, gik det os på samme måde. Der røbede tyskerne sig dog tidsnok til, at vi i ro og mag kunne komme bort. Faren syntes allerede at være drevet over. Vi var vel kommet ca. 150 meter fra dæmningen, da vi blev klar over, at tyskerne dog ikke havde været ganske ligeglade med vor nærværelse. En raket gik til vejrs, og egnen lå badet i lys. Vi var lykkelige, at vi ikke befandt os ude på den bare mark; vi havde i så fald afgjort været fortabte; omkring 100 geværer havde kunnet forfølge os. — Da raketten slukkede, tog vi hjem.

Omtrent på samme måde gik det Langetved-gruppen.

Langetved-gruppen angreb østbanen omkring Bykjær enge syd for Farris. Også den var klar over den stærke bevogtning, og den var derfor kun rykket ud med tre mand. Over en bæk var de kommet frem til et højdedrag, der stødte op mod banen. Vagterne passerede

forbi i deres umiddelbare nærhed. Til deres overordentlig store overraskelse opdagede de, at der pludselig også gik tyske soldater bag dem. Så var de åbenbart sluppet igennem i et heldigt øjeblik. De lå ganske rolige med front mod linjen. Alligevel må de være blevet opdaget, og de blev råbt an. Tre soldater kom med lommelygter ned mod dem. Parolen lød på først at skyde i allersidste øjeblik. De tre mand lå og ventede og havde hver sin tysker på sigtekornet. Tyskerne kom nærmere. Gruppeføreren kunne se sine kammeraters MP'er blive belyst af soldaternes lygter; men som sagt gjaldt det om først at skyde i yderste øjeblik.

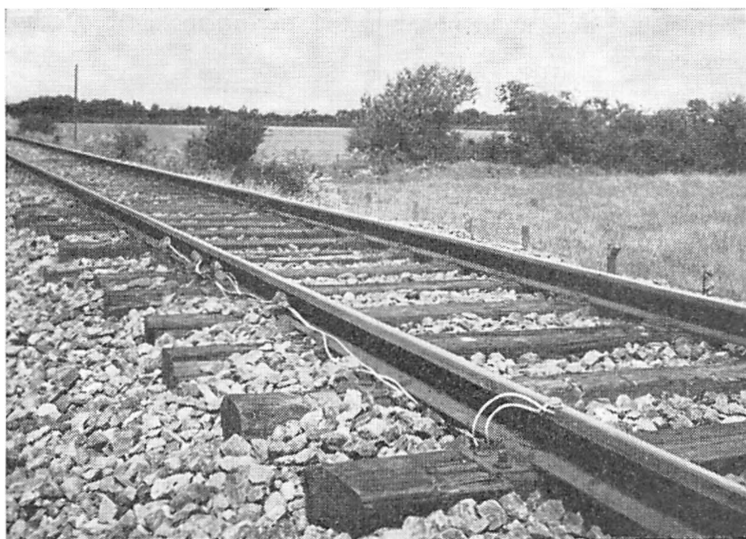
Fem meter fra gruppen drejede tyskerne uventet af, snakkende og åbenbart uvidende om, hvor tæt døden havde været inde på livet af dem. Gruppen ventede endnu nogen tid. Til deres ærgrelse passerede der ikke mindre end fire tog, men alligevel måtte de indse, at ethvert fremstød var umuligt. De måtte endda være glade, hvis de slap fra stedet med livet. Det lykkedes dem. De fulgte en bæk, og de slap bort.

Forgæves havde vi altså forsøgt at opnå resultater. Nu oprandt »Langelænder-ordren«s sjette dag, og den følgende skulle vi indsende rapport. Det ville være trist at skulle melde: Intet udrettet. — Tanken om at likvidere vandtårnet på Brørup station kom os til undsætning.

En hurtig rekognoscering fortalte, at også stationen var skarpt bevogtet; der var på den anden side ikke nogen fast vagt indenfor rækværket, der omgav tårnet, og der førte en udvendig stige direkte op til cisternen gennem en luge. Det skulle altså være praktisk muligt at komme derop.

Vi beregnede cisternens omkreds til ca. 12 meter. Fire bomber à 2 kg blev gjort fast til cordtex, og fire 2-timers blyanter med tilhørende detonatorer blev lagt ved. Forsøget skulle gøres. En mand bragte bomberne med rutebil til Brørup station. Han havde dem i en kuffert. Det var den 13. februar, en ordinær vinterdag.

Vi spiste middag på hotellet; det var velforsynet med tysk militær. Da vi var færdige, var der en time, til offensiven skulle begynde. En ung tysk officer spillede klaver; han spillede godt; overordentlig godt; hans kammerater sad tavse og hørte på, og vi fik samtidig en naturlig grund til at blive siddende den tid, der var tilbage; vi forstod, at alle i stuen skulle på vagt — også den nydelige og dygtige

*Forberedt sabotage på strækningen Vamdrup—Farris.
(Aase Rosendahls arkiv).*

pianist skulle ud på banen for at holde danskerne borte. Vi blev siddende nogle øjeblikke, efter at de var gået. Der var altså vagtskifte nu. Vagterne var udhvilede og friske.

Klokken lidt før otte gik vi. Månen var ikke stået op; men det var desværre stjerneklart. Manden, der skulle op ad den udvendige stige, ville kunne ses mod den klare nathimmel.

Men det fik være.

Det tyske feltpoliti gik langsomt, men afgjort hørligt ned gennem byens gade. Ved viadukten blev enkelte standset og undersøgt. Vi gik hen langs banen, til vi fandt en høj mur om en have, og der gik vi ind og gjorde de to maskinpistoler klar. Bomberne kom i en havasack, bombemanden fik en 6,35'er samt en lille blå lommelampe. Således udstyret skred de tre mand til værket. De to med MP'erne gik forrest. Over for stationen lå et lavt hus lidt tilbage i husrækken. Det frembød skygge. Der tog vagterne opstilling. Bombemanden derimod fortsatte. Han gik en tur forbi vandtårnet, glædede sig over, at der ikke var nogen fast vagt på gaden, og kom så tilbage og gik ind på perronen for at se forholdene dér. Jo, der var to vagter

under tårnet. I det samme hørtes et tog, der nærmede sig. Det måtte give en chance.

Bombemanden trak sig lidt tilbage i stationsbygningens skygge.

Lidt barnlig søgte han hjælp ved at tænke på Tordenskjold. Tordenskjold måtte virkelig have levet, og ham ville det åbenbart ikke have generet at gå her og lade som ingenting. Det ville næppe heller have generet ham at springe over rækværket dér og op i tårnet, selvom vagterne stod på den modsatte side. Kedeligt, at de kunne se stigen, hvor de stod. Det var nok, fordi en dame havde skrevet til ham om Tordenskjold, at han tænkte på ham.

Hvilket Guds under, at et godstog kom ind netop nu.

Lokomotivet standsede udfor vandtårnet. Javel. Det var naturligt nok; der stod jo vagtposten. Der kom samtidig et tog fra den anden side — utroligt — nærmere og nærmere. Et helvedes spektakel var der. Nu var det inde — nu var chancen der — og den kom måske aldrig mere igen: Et svært lokomotiv pustede få meter fra ham, et andet kom larmende forbi. Bombemanden sprang over rækværket, løb gennem buskadset hen til vandtårnets fod og lå stille.

Nej, der var ingen vagt inde mellem buskene heller, og ingen udefra havde set ham. Han gik forsøgsvis to skridt op ad stigen. Dér var langt mellem trinene. Han så, der stod to tyske soldater på perronen, men de var optaget af lokomotivet. Pludselig kaster maskinen en masse damp fra sig. Vagterne bliver skjult. Røgdækket må vare nogle sekunder; men det er også nok. Bombemanden går til vejrs og forsvinder ind ad lugen med sin havasack på ryggen.

Ingen har opdaget ham.

— Han har aldrig før været i et vandtårn. Han hører, det drypper fra hanen ned i bassinet — regelmæssigt og roligt, som om intet usædvanligt var på færde. Hver dråbe drypper lydeligt — der er god akustik i cisternen! Disse dryp virker beroligende. Han tager tid til at orientere sig og går forsigtigt rundt om den store beholder. Uheldigvis ramler han mod en lem i mørket, fandens til spektakel. Han lytter. Nej, der sker intet. Han tager sig mere i agt. Først bagefter hører han, at lyden har gjort vagterne nedenfor opmærksomme, og med lommelygterne undersøger de jorden under tårnet. De to MP'er på den anden side af gaden løftes opmærksomt; de følger med i, hvad der sker ved tårnets fod. Tyskerne falder imidlertid til ro igen.

Bomberne må klemmes fast nede ved cisternens bund. Det er besværligt at få cordtex lagt omkring beholderen. De to paralleltløbende stykker à 12 meter er filtret godt ind i hinanden, og arbejdet må ikke fremkalde støj.

Bombemanden farer forskrækket sammen, da et vandfald pludselig slippes løs over ham. Det fosser og larmer. En automatisk udløser er åbenbart begyndt at fylde cisternen, efter at lokomotivet dernede har fået vand. Men det er vel ordinært, ganske ordinært — sådan noget må da ske i et vandtårn hver dag mange gange, og det er egentlig også rart, han får jo derved større bevægelsesfrihed — men en frygtelig larm er det alligevel. Omsider — men det tager over en halv time — er bomberne lagt omkring beholderen og rede til at blive klemt fast og få påsat tidsblyanter.

Han binder cordtexenderne sammen, så at bomberne kan holdes på plads. Så ligger han en tid og arbejder med overkroppen udover lugen og med den blå lommelampe i munden. Han fastgør tidsblyanterne med isolerbånd. Tyskerne snakker livligt nedenfor. Den ene af soldaterne har åbenbart moret sig godt aftenen før; han fortæller og fortæller. Det er mørkt; bombemanden glæder sig over den lille fosforescerende stribe, der viser sig på isolerbåndet, når det slipper rullen. Det ser smukt ud. Som han ligger her og afslutter sit arbejde med armene over hovedet, kommer han til at tænke på Hemingways Robert Jordan, da han skal sprænge broen i luften. Der er dog den væsentlige forskel, at medens Robert Jordan har travlt, har bombemanden gudskelov uendelig god tid. Masser af tid. Han kunne blive der til i morgen tidligt, om det skulle være. Blyanterne bliver omhyggeligt gjort fast til cordtex — fire stk. for en sikkerheds skyld. Det får et ekstra stykke isolerbånd. Bombemanden går flere gange rundt om cisternen; han vil sikre sig, at alt er i orden. Bomberne presses hårdt ind mod beholderen, og cordtexstykkerne lægger han omhyggeligt side om side, så de ikke skærer hinanden over under sprængningen. Så er alt i orden. Det er en dejlig følelse. Han trykker blyanternes kobberør i stykker, tager sikkerhedspindene ud og stikker dem i lommen. Nu begynder mekanismen at virke. Efter dette er der måske knapt så hyggeligt i tårnet som før. Det vil trods alt være rarest at komme ned. Opholdet i tårnet har varet en time.

Skade, at man ikke kan se med tærne; de skal nødvendigvis ned

først. Bombemanden må gøre forsøget. To trin nede opdager han, at nogen kommer på fortovet. Han må op igen. Han venter. Næste gang går det bedre. Der synes at være en uendelig afstand mellem trinene. Men han kommer ned på jorden. Hvor er vagten? Bombemanden ligger og venter — der er ingen. Så forsøger han at nå hen til rækværket. Der er kun nogle få meter. På halvvejen ser han den tyske soldat på den anden side af tårnet. Hvad er der at gøre? Han må løbe risikoen; han springer over rækværket og løber over gaden mod hjørnet. I skyggen tager han hat og jakke af; han vender hurtigt om og går i en anden, rolig gangart tilbage forbi sine to kammerater, der uden at sige noget følger ham. De går hen mod haven, hvor kufferten er gemt.

Der er mere end to mil at gå hjem. På hjemvejen — hos en tilfældig vognmand — alarmeres Vagtværnet, der anmodes om at advare folk i nabolaget.

Vi forlader den chokerede mand, der så beredvilligt har stillet sin telefon til vor rådighed, og fortsætter ud ad vejen. Enhver bil får os til at søge ind på markerne. De to timer går hurtigt. Tiden nærmer sig, da bomberne skal sprænge. Det er meget forståeligt, hvis de ikke er ganske præcise — temperaturen er omkring 0. Tiden går, men der høres intet ude fra horisonten mod nord. Så er også nok tyskerne blevet alarmeret og har opdaget, hvad der var galt. De har formodentlig pillet det hele væk; vi skulle aldrig have ringet til Vagtværnet; vi er for humane — dårlige soldater.

Langt borte, to timer senere, står vi og venter.

På en høj bakke nær vor by står vi usædvanlig triste til mode, trætte og tavse. Vi kigger mod nord. Er natten spildt? Natten er spildt. Horisonten er mørk og rolig. Vil der ikke ske noget? Aldrig glemmer vi, at der pludselig farer et stærkt lysglimt mod himlen, et eller andet brændende slynges til vejrs, lyset flammer voldsomt op og slukkes så. Få sekunder efter fortæller en voldsom detonation, at vort arbejde alligevel lykkedes. Klokkeren var da 23,30.

Vi springer omkring af henrykkelse — begejstrede. Hele den nordlige himmel lyser nu op — tyskerne skyder som gale; karabin- og maskingeværild blinker hele den nordlige horisont rundt; lysraketter går til vejrs; det er et nydeligt syn — og rart at have på afstand.

Efter at vandtårnet var borte, kunne lokomotiver, der før trak

tog, der vejede 600 tons, kun trække tog på 300 tons mellem Esbjerg og Lunderskov. Således forblev det til krigens afslutning.

Efter vandtårnssprængningen hvilede vi os til natten mellem den 26.-27. februar — altså i næsten 14 dage. I mellemtiden havde vi modtaget en del pistoler (elefanter), og vi havde været behjælpelige med transport af sprængstof. Samtidig passede vi vore fremstød på papirfronten, idet vi sendte en hel del opråb ud over hele Jylland og Fyn, adresseret navnlig til danske landmænd. Denne virksomhed var begyndt i slutningen af 1943 og omfattede flere skrivelser. Det mest omfattende arbejde var novellen »Havet tier« af den franske forfatter Vercors, som vi duplikerede i sommeren 1944, og som blev sendt ud til alle højskoler og landbrugsskoler. Restbeholdningen ca. 1000 eksemplarer blev af »Ringene« sendt ud til alle foreningens tillidsmænd over hele landet til fordeling.

Regionsledelsen forberedte sidst i februar en omfattende ødelæggelse af det sønderjyske jernbanenet: Alle grupper skulle rykke ud med et særligt stort antal bomber for at foretage almindelige sprængninger.

— Der er travlhed i det værelse, hvor bomberne laves. 30 dobbelte bomber — 60 bomber ialt — er mange. Én mand har til opgave at klippe cordtex til og sætte forladningerne fast — en anden at ælte bomberne omkring forladningerne og pakke dem godt ind i vandtæt stof eller papir. Vi brugte denne gang forsøgsvis cellofan. En tredje sætter detonatorerne fast i tidsblyanterne. Det er alt i alt dejligt arbejde; det har en forjættende stemning over sig, bomberne skal bruges næste nat.

Ni mand tager af sted i to biler. Ingen glemmer stemningen i en vogn, der en sådan aften kører ud i mørket.

Vi véd, at vi kan blive standset og undersøgt. I så fald gælder ingen pardon — vi må skyde først. Med maskinpistolerne på skødet følger vi med i, hvad der kommer ind i den lange lyskegle foran vognen. Føreren har en 11 mm pistol hos sig; også han er spændt. — Vinduerne er rullet ned, skønt det er koldt.

Vognen standser uden for Føvling. To mand står ud, og vognen fortsætter gennem landsbyen til et aftalt sted. Vi skal hente MP'er på Føvling kirkeloft til folkene i den anden vogn. Vi kender snart Føvling ved nat. Det er en meget diskret landsby. Den har ikke engang en almindelig R-gruppe; men det er også lige meget, blot den

sover, når vi kommer. Er man først inde på kirkegården, kan man være så temmelig tryg. Overtroen beskytter. Gennem buksbom og over ligsten kommer vi hen til tårnets gamle sidedør. Dens lås er vi én gang for alle blevet fortrolige med. Vindeltrappen derimod er hver gang forbandet smaltrinet og snæver og snavset. Over et smalt uroligt bræt når vi ind til loftets første hvælving. I lommelampens blå skær ligner dette kirkeloft et særdeles dødt bjerglandskab. Vi kryber forsigtigt op og ned og ned og op, til vi kommer hen over koret; der er vort depot. Magasinerne bliver fyldt — MP'erne sat sammen, og så trækker vi os tilbage.

Bilen kører os ad små biveje til et sted ca. 800 meter fra linjen. Begge vognene parkeres letsindigt nær vejen, og 300 meter længere fremme bliver blyanterne og detonatorerne sat fast på bomberne. To mand bliver sendt frem for at rekognoscere. Der er ikke en tysker at se på linjen.

Desværre er en stor måne forlængst stået op. Vi har den endda i ryggen. Fra jernbanen vil vi kunne ses på lang afstand. 3×3 mand rykker frem. Hvert hold har en bombemand, der bærer 10 dobbelt-bomber. Et par hundrede meter er det nødvendigt at følge vejen. En bil kommer kørende; men alle når at komme i læ bag en lade. Få minutter efter kan processionen fortsætte igen. Det er en tåbelig måde at rykke frem på. Den forudsætter absolut, at tyskerne ikke er ude i nævneværdig grad.

Det er ganske lyst. Bombemændenes hvide cordtex kan ses langt bort, og skulle man undgå at blive opmærksom på den, vil man i hvert fald se bombernes blinkende cellofanindpakning, der lyser i måneskinnet. En julemand ligner det, der velforsynet med pakker kommer gående hen ad vejen. Ved et hegn får en mand pludselig den idé, at der står vagt bag den nærmeste gård. Man gør holdt, og sagen undersøges. Men der er ingen vagt. Snart er man velbeholdne ved linjen. Tre mand går mod øst, tre ligefrem og tre mod vest. To sørger for dækning, mens den tredje arbejder oppe på skinnerne.

Omkring hvert stød lægger han en dobbelt-bombe, der ødelægger to skinner. Bomberne lægges hurtigt ind under skinnerne, sten og grus lægges op om dem, og blyanterne trykkes. Efter ca. otte minutters forløb er de 60 bomber lagt ud. Ingen vagt er iagttaget.

Føvling kirkeloft så altid mere venligt ud, når vi afleverede våbnene, end når vi hentede dem, og af én eller anden grund beregnede

*Fuldbyrdet sabotage på Lunderskov—Vamdrup—Farris-linjen.
(Aase Rosendahls arkiv).*

vi chancen for at møde patruljer til at være væsentligt mindre på hjemturen end på udturen. Humøret var særlig højt under dette tilbagetog, fordi vi efter en halv times forløb hørte, at bomberne begyndte at springe. Natten igennem sprang de. Først ved 5-tiden om morgenen holdt de inde, og så sov vi ind overmåde vel til mode.

Resultatet blev 58 sprængninger, det største antal sprængninger, der er foretaget på en vigtig jernbanestrækning her i landet. En fredelig, men effektiv aktion var altså tilendebragt.

*

Et stort fremstød skulle Langetved-gruppen foretage på østbanen natten efter. 30 dobbelt-bomber havde de gjort klar, og seks mand stærk rykkede de ud.

De havde valgt sig som angrebspunkt Bastrup skov nord for Farris. Langetved-gruppen cyklede altid frem til målet. Således også denne gang. I en grusgrav tæt ved linjen havde de lejlighed til at gøre bomberne færdige, og derfra skulle de rekognoscere. En mand meldte, at der var indtil 5 minutter mellem hver patrulje. Og han

havde ingen faste vagter set. Man blev enige om i hvert fald at sikre anbringelsen af 10 dobbelt-bomber, og for at denne kunne finde sted så hurtigt som muligt, veg han ikke tilbage for straks at klemme tidsblyanterne og tage sikkerhedspindene ud. Det var så at håbe, at blyanterne ikke havde funktionsfejl, men at de virkelig ventede en halv time, inden de sprang. Forsigtigt krøb man frem fra grus-graven.

Månen var stået op, og landskabet lå fuldt oplyst. Et hegn førte en god del af vejen frem mod linjen, og i læ af det mavede man sig frem. Gruffeføreren lod de øvrige blive tilbage, mens han selv gik frem for at vurdere stillingen. To tog passerer imens — adskillige vagter ligeledes — og inden han ser sig om, opdager han, at hans gruppe ganske lydløst er nået helt frem til ham. Man spreder sig så på marken, rede til at dække gruffeføreren, der skal op på dæmningen.

Bombemanden er netop kommet over hegnet, da en maskinpistol-salve farer ud fra en busk en halv snes meter henne. De seks mand reagerer hurtigt, men yderst forskelligt. To mand går amok, og slagne af rædsel løber de tilbage — et fint mål for tyskernes karabiner. Bombemanden mener imidlertid, at han intet har med den sag at gøre; hans job er det at lægge bomberne, og det gør han ugenert af, hvad der sker. Denne optræden giver en del af de øvrige courage, i særdeleshed da busken igen spyr ild. En mand tømmer ubetænksomt et helt magasin i busken, en anden lægger sig roligt ned og giver den tyske MP'er to skud ad gangen — skifter magasin — og fortsætter, indtil busken tier. Selv bliver han kun ramt i støvlehælen.

Under skydningen har de tyske vagter forladt linjen; — der er stille. Månen sender sit stærke, hvide lys ned over de tre mand, der ganske hurtigt trækker sig tilbage mod en bakkekam. De hører tydeligt vagten bag busken klage sig. Næppe er de kommet i læ, før en håndgranat eksploderer bag dem, én til og flere endnu, og fra linjen — navnlig i nærheden af et vagthus — er der voldsom skydning; men tyskerne skyder for højt. Skydningen afbrydes uventet af detonationen fra en bombe, der springer. Det var altså på høje tid, de fik dem anbragt. På hjemvejen møder de de to mand, der tog flugten. De er opskræmte som løbske heste. Den ene kan dårligt tale; de vil aldrig ud mere.

Statsbanernes rapport meldte, at syv skinner blev udvekslet.

Aftenen efter denne heldige nat var der to mand, der kom ud for en speciel opgave. Røddings »Ring«-repræsentant havde opsamlingssted for nedstyrkede allierede flyvere, og dagen før var en flyvende fæstning styrtet ned over Gram. Vi var tilfældigvis til stede og så de hvide faldskærme folde sig smukt ud mod den skyfri, blå himmel. Den tomme maskine fortsatte sydpå forfulgt af de knitrende tyske jagere, der til slut skød den ned. Ni allierede flyvere landede så godt som uskadt på jorden. Det er Gram-gruppernes store fortjeneste, at de fik fat på to af disse flyvere og bragte dem i sikkerhed. I Gram-gruppernes historie må der sikkert findes en redegørelse for dette fremragende stykke arbejde.

Imidlertid kom flyverne til Rødding den følgende aften. Det var amerikanere; den ene var en ganske ung landmand (mekanikeren i maskinen), den anden sølvsmed (navigator i maskinen). Vi skaffede dem alle tøj, fik dem i aftenens løb fotograferet og forsynet med legitimationskort. Dagen efter skulle vi fragte dem til Fredericia, hvor opsamlingsstedet var for vort distrikt. Amerikanerne var nervøse. De havde aldrig set en tysk soldat før, skønt de længe havde været i krig. Til fods gik vi — i to hold — ud gennem Rødding. Her skulle vi møde en privatbil og med den køre til Jels. Ved det store Jelskryds var der lykkeligvis ingen vagt. Længe ventede vi i Jels på rutebilen. Vi havde lært amerikanerne at sige »Ja, ja«, og vi tiltalte dem kun i sætninger, der krævede bekræftende svar. I Kolding tog vi ind hos en præst, der forsynede os med middag. Det viste sig, at vi ikke kunne komme med rutebil til Fredericia, den medtog kun passagerer til mellemstationerne. Dagen var togløs.

Det lykkedes os at komme med et godstog. Togets eneste passagervogn var stopfuld af tyske soldater, hvilket tydeligt generede amerikanerne en del, men de vænnede sig vist også til det.

Vi var ondskabsfulde, da vi tipsede, at systemet ville svigte; men det svigtede faktisk. I Fredericia havde Gestapo forårsaget en hel del uorden, og manden, der skulle tage imod os, turde ikke have med os at gøre. Det var ubehageligt, navnlig for amerikanerne, at gå rundt en hel eftermiddag i Fredericias gader. Vi havde fået en anden adresse; men den svarede ikke før kl. 10 om aftenen. Hvad skulle vi gøre? Kl. 7 gik vi i biografen og så en ualmindelig smuk dansk film. Udenfor greb en mand os i armen. Han havde sørget for noget at spise. Vi skulle henvende os til værten i den og den

restaurant, og det gjorde vi gerne omgående. Gennem lange gange blev vi ført til et fjernt liggende værelse. Værelset var ganske mørkt, formodentlig var der skodder for vinduerne. Nogle bænke stod vist nok stablet op i den ene ende af stuen, ellers så vi kun et bord og nogle stole. Over bordet hang en kegleformet lampeskærm, der sendte et stærkt lys ned over et mangefarvet smørrebrødsbord. Et spektrum af farver. Øl, snaps og tobak kransede herlighederne. Udenom i rummet var det ganske mørkt. Amerikanerne lavede op ved dette syn, og vi spiste alle godt.

Kl. 10 gik vi til den før omtalte adresse. Også her var der vanskeligheder. Konen var syg og nervøs, og vi kunne ikke blive lukket ind. Et kraftigt svar gjorde det klart, at manden måtte skaffe os logi, og det med det samme. Så gik turen igen gennem mørke gader, hvor tyske patruljers tramp af og til gav genlyd. Ved et højt hus standsede vi; en mand i pyjamas kom frem på tredje sal, og snart stod vi i et lille tjenestemandshjem; men heller ikke de havde plads til os. Imidlertid fandt de en seng på et loftsværelse, og med den måtte vi klare os. Amerikanerne sov i sengen på loftet, og vi lagde os på gulvtæppet i stuen.

Den næste morgen sikrede vi os, at alt var i orden til den videre transport af amerikanerne — og vi tog hjem.

Vi hørte senere, at de begge i god behold var kommet til Sverige.

*

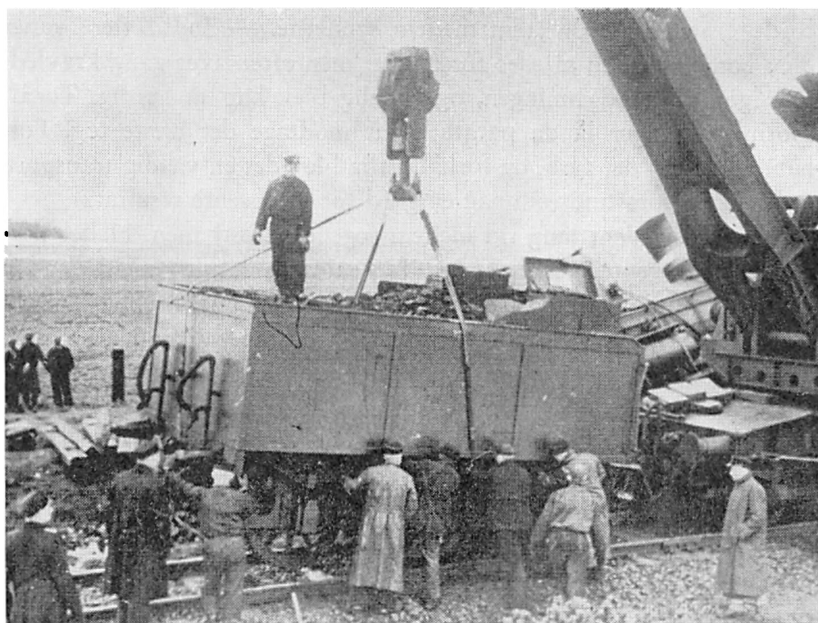
Den 2. marts var nogle folk fra Rødning igen i arbejde mellem Brørup og Holsted. Bomberne sprang klokken 4 om morgenen, og 6 skinner måtte udveksles.

*

Allerede den 6. marts melder statsbanerne igen om sabotage på vor strækning på østbanen. Beretningen siger: Mellem Farris og Sommersted. »Kl. 0,45 sprængning under dansk godstog; én postvogn afsporet, en skinne udvekslet. Trafikken genoptaget kl. 9,40«. — Iflg. statsbanernes beretning er der altså ikke sket stort. Ikke desto mindre var det en ekspedition, hvor alle — i hvert fald i den ene gruppe — var særdeles veloplagte, og hvor der var høj stemning, fordi man trods voldsom bevogtning dog nåede hjem med resultat.

Der var ti mand i arbejde, fem fra Rødning og fem fra Langetved. Man havde besluttet sig til to fremstød, et over Bastrup mose og et

Et træls job. Danske jernbanefolk i arbejde med korekran efter sabotage på strækningen Lunderskov-Vamdrup-Farris. (DSB jernbanemuseet).

noget sydligere. Temperaturen var under 0 grader. Ikke blot betød dette, at man fandt det koldt at færdes i mørket; men hvad værre var: Jorden knasede, når man gik hen over den. Af denne grund, og da som omtalt linjen var under skarp bevogtning, blev det nordlige angreb helt uden resultat. Anderledes gik det derimod for gruppen mod syd. Den blev flere gange slået tilbage, ikke af geværlid, men af forkølede vagters højlydte hosten; men den lette frostluft i forbindelse med de gunstige vilkår, som mørket frembød, ansporede de fem mand til at prøve igen og igen. To afsporingsladninger havde de med sig, og de skulle helst anbringes. Ved at smide skoene lykkedes det virkelig til slut bombemanden at nå frem til hegnet ved banelegemet og også at få den fornødne dækning frem. Men bedst som han ligger og arbejder på sporene, kommer vagterne til. Den frosthårde jord er dog ikke blot på tyskerne side — han hører, de kommer, og han forsvinder. Imidlertid bliver han jo ikke færdig med sit arbejde, så da tyskerne er borte, må han op på linjen igen. Heldigvis var det så mørkt, at tyskerne end ikke opdagede det hvide

cordtex, der strittede frem mellem svellerne. — Indtil flere gange blev bombemanden således forstyrret; men efter hver gang kravlede han igen op på dæmningen, og endelig blev han så færdig. To afspøringsladninger lå da parate til at modtage det næste tog. Forhåbentlig blev det tysk, og forhåbentlig blev det en vældig transport.

Gruppen forsvandt om bag en gård for at afvente resultat.

Der gik sjældent lang tid mellem togene på østbanen. Heller ikke denne gang ventede man længe, før en fjern rumlen meldte, at et intetanende tog kørte sin formodentlig voldsomme skæbne i møde. Det kørte langsomt, altså var det et godstog. Virkningen havde naturligvis været større, om det havde været et orlovstog.

Gruppeførerer løber frem til et hegn, da han hører toget komme. Et vældigt lysglimt tegner konturerne af et dansk godstog. De to afspøringsladninger går tilsyneladende samtidigt, og det ser ud, som om sprængningen slår op igennem to vogne og antænder taget. Det brænder lysende i natten — og så forsvinder han. På hjemturen er humøret højt. Det har været en vanskelig, men samtidig en billig tur, og det har åbenbart fået et nogenlunde resultat.

•

Hvorledes var humøret iøvrigt under disse sabotageaktioner? Ja, jeg tør sige, at hvert fremstød havde også i denne henseende sit eget ansigt. Det kunne være nervøsitet og uoplagthed, der gav stemningen sin farve; det kunne også, og det var uden tvivl det almindelige, være således, at stemningen var præget af, at man nu igen *skulle* ud — der var jo ikke andet at gøre — man havde én gang taget sin beslutning om at ville være med til at slå nazismen ned — og så måtte man håbe, at det gik. For hver gang blev man vel mere øvet; men man blev også for hver gang stadig mere klar over, hvor stor risikoen var, og hvori den bestod. Man har talt meget om sabotørernes mod, og de var vel modige; men den indstilling, den enkelte havde over for faren, kunne nok skifte fra aften til aften. I væsentlig grad var den betinget af, hvor udhvilet man var. Graden af mod er også betinget af, hvilket ansvar man har. Det støtter føreren, at han har førerens ansvar; det er ham, der må gå først (ikke ifølge teorien, men ifølge praksis) — og han gør det, fordi han véd, at det afhænger af ham, om gruppen overhovedet når frem. Man har spurgt, om mod overhovedet er en god egenskab. Der gives jo, hvad der på tysk er

kaldt »ein Draufgänger«; han er modig; men dermed er åbenbart også alt sagt. Mod ser man vist helst velsignet af kløgt og omtanke, før man ubetinget skænker det sin hyldest. Hos vore udmærkede medborgere kunne vi finde adskillige tilfælde, hvor manglende mod afholdt manden fra at hjælpe os. Han kunne sige det rent ud: »Jeg har ikke nerver til det — og jeg er ked af det«. — Jeg har aldrig hørt en sabotør tale på nogen måde nedsættende om sådanne folk. Selvfølgelig ikke. Det blev blot konstateret, at således var det. Ingen vidste jo, hvornår det blev hans tur at stå overfor en prøve, som han ikke ville bestå. Men den, der talte store ord og dog ikke turde hente dem hjem, når det gjaldt, han blev foragtet dybt.

Endnu en ting skal nævnes her i forbindelse med spørgsmålet om sabotørernes forhold til »de andre«. Det hændte jo, man mødte en højst uvenlig indstilling over for sabotagen. Det er nu bag efter ejendommeligt at konstatere, at det er en almenmenneskelig psykologisk lov, at kombattanterne har yderst let ved at komme til at hade non-kombattanterne. En foragtelig eller uvenlig bemærkning om kombattanternes kamp vil straks kalde det stærke had op i ham — og dette had kunne det være vanskeligt at beherske; i almindelighed var det imidlertid nødvendigt at gøre det.

I slutningen af februar overtog bylederen i Rødding det førnævnte job som »Ring«-repræsentant i regionsledelsen, hvilket navnlig førte rejser med sig rundt i regionen for at oprette grupper. Arkitekt Jensen, Rødding, overtog derefter Rødding bydistrikt som byleder.

Arkitekt Jensen (senere dæknavn Knud Petersen) havde været underofficer i garden. Han var overordentlig velegnet til at være byleder og havde det store fortrin fremfor sin forgænger, at han var særdeles praktisk indstillet, hvorfor han også uden for det egentlige bylederarbejde blev regionsledelsen til stor hjælp. Jensen var en stor, kraftig, blond, dansk type på ca. 30 år. Han var af væsen åben og enkel, men havde god forstand på og et sikkert greb om de ting, han tog sig af. Dertil kom, at han var overordentlig arbejdsom og ikke sparede sig selv for nogen ulejlighed, når det gjaldt om at klare de opgaver, der forelå. Som leder havde han underofficerens myndighed og tone, men på den anden side var han ikke uden den humor, der var en nødvendig betingelse for, at arbejdet kunne trives, her, hvor det drejede sig om frivilligt mandskab.

*

En af de mest dramatiske nætter, Røddings R¹ folk oplevede, var natten mellem den 17.-18. marts. Denne nat skulle der finde fremstød sted mod alle banerne i Region III, og regionsledelsen havde ventet sig et smukt resultat. Regionsledelsen havde ganske vist fået nys om, at vagten de sidste uger blev forstærket lørdage og søndage, men dels var det ikke muligt at få dette forlydende tilstrækkeligt bekræftet i tide, og dels var lørdagen af andre grunde meget gunstig for os.

Hovedstyrkerne fra Rødding skulle sammen med Langetved-folkene ud til østbanen. Så sent som hen på eftermiddagen var der kommet bud fra regionen, at Ribe måtte ligge stille, og at vi derfor skulle tage os af strækningen nord for byen. En mand blev straks om eftermiddagen pr. bil sendt på rekognoscering, og det blev besluttet, at tre mand skulle tage vest på; flere var der ikke at undvære.

Ved 10-tiden om aftenen tog de tre mand af sted vestpå i bil. En chauffør, en bombemand og to til dækning med MP'er.

Aftenen indledtes med en punktering, men man tog det som et godt varsel. Alle store ting har jo store fødselsveer. Ad særdeles dårlige biveje nåede vi frem til en plantage, hvorfra der var en lille kilometer at gå til det sted, vi havde udset os. Bilen blev gemt mellem granerne; vi gjorde bomberne færdige, og bombemanden, der for første gang skulle prøve at anbringe ladningerne, fik 10 dobbeltbomber over skulderen. Imidlertid lyste det hvide cordtex så stærkt i mørket, at vi valgte at give ham en frakke over skulderen; men desværre undlod vi at forvise os om, at frakkens lommer var helt tomme. Bombemanden tog ligesom de andre en håndgranat i lommen — ellers havde han ingen våben på sig.

I gåsegang — med en halv snes meters mellemrum — fulgte vi de smalle veje frem mod hovedlandevejen Bramminge-Ribe. Den skulle vi følge få hundrede meter og så støde frem mod banen. Planen var drøftet på forhånd. Inden længe når vi frem til den hvide cementhovedvej og følger den sydpå. Efter få minutters forløb standser den forreste for at forvise sig om, at alle er med. Han får af den næste mand besked om, at bombemanden har reageret på hans fløjtesignal, og man fortsætter derfor. Den forreste mand undrer sig imidlertid over stadig kun at kunne høre én mand bag sig, og han standser endnu engang for at se bombemanden med egne øjne. Nu er det, det viser sig, at han er tabt.

En mand sendes videre, og én går tilbage for at finde ham. Han er ingen steder at se. Man blinker med den blå lommelygte, fløjter og følger bivejen ud mod banen. Den vej, vi fulgte ud mod hovedvejen, fortsætter over denne ind mod linjen efter Hillerup. Muligvis er han gået ad den — men for megen rekognoscering her vil være farlig. I det hele er det en yderst uheldig situation, vi er kommet i.

Pludselig lyder der en voldsom detonation mod vest-nordvest. Den efterfølges af stærk skydning. Et øjeblik er der stille. Nogle råber. Så skyder tyskerne igen. Manden, der blev sendt sydpå, kommer tilbage.

Det er uvist, hvad der er sket. Det er næppe håndgranaten, han har brugt. I så fald havde der også været forudgående skydning. Håndgranaten ville han kun have anvendt i selvforsvar. Snarere er der sket det, at han har trådt i en detonator, og bomberne er så gået af. I så fald er han dræbt på stedet. Mod dette taler, at detonationen nok var kraftig, men ikke så kraftig, som den havde været, hvis ti bomber var gået af samtidig. Det er ganske uklart, hvad der er sket.

Imidlertid er der jo den mulighed, at han er såret og ligger og trænger til hjælp. Vi må derfor hen til stedet. Nu er der blevet stille — ubehageligt stille. Vi går ikke på selve vejen, men på markerne langs denne — i læ af et hegn. Ærgerligt, at vi kun er to. 100 meter fra stedet gør vi holdt — rykker nærmere, lytter; der er ikke en lyd, heller ingen, der klager sig — vi venter. Det bliver tyskerne, der først taber tålmodigheden. De har et eller andet for derhenne. De taler højt sammen. Der er en syv-otte stykker. De ligger ved et hus; en gård har de på den anden side af vejen. Vi rykker lidt nærmere, men også kun lidt. Nu synes det, som om tyskerne vil ned mod os. Javel, så er der ikke andet at gøre. Vi gør front mod vejen og er rede til at modtage dem. Vi er nervøse, men der er ikke andet for. To mod hvor mange?

Men tyskerne bliver ved deres hus. Vi har ikke dristighed og erfaring nok til at storme det. To MP'er synes os for lidt, og ingen klager sig derhenne. Muligvis er vor bombemand taget til fange. Vi må derfor have bud hjem — det går ikke i nat at samles på det sædvanlige sted. Gestapo kunne komme først.

Vi trækker os tilbage til bilen. Chaufføren er urolig. Han får bud om at køre hjem og advare de øvrige. Vi to andre må så blive for at se, om noget nyt indtræffer, så vi måske kan være vor kammerat til hjælp. Situationen er meget mørk.

Da vi igen når frem til hovedvejen, er tyskerne der. De afpatruljerer cementvejen. Vi føler os yderst magtesløse. Vi kan ikke indlade os i noget resultatrigt slagsmål mod så mange. Men hvor er vor kammerat?

Kl. 4 $\frac{1}{2}$ om morgenen må vi give op. Det er ved at blive lyst, og vi skal jo gå hjem. Det blev et meget trist tilbagetog. Vi måtte anse vor kammerat for tabt, og hele vejen tænkte og talte vi sammen under den forudsætning.

Ved Kalvslund skole kommer en mand ud fra gymnastiksalen. En tysk soldat? Han må have set, at vi gik med MP'erne over skuldrene. Vi forsvinder og må huske på, at vi jo ikke endnu er kommet helskindede hjem. Ved »Tornumgård« ringer vi hjem efter en bil — og vor chauffør henter os.

Næppe nogensinde før har vi oplevet en sådan overgang fra sorg til glæde som hin morgen ved »Tornumgård«. Vor kammerat var kommet hjem! — for ganske få minutter siden!

Det var en ubeskrivelig oplevelse — vi var ovenud lykkelige.

Vi så ham ikke den morgen. Han var straks taget hjem for at berede sin tilværelse »under jorden«. Hans legitimationskort var jo blevet på valen; men vi fik senere at vide, hvad der var hændt ham. Han var ganske rigtigt, efter at være kommet til hovedvejen, gået lige ud mod Hillerup, d. v. s. ind mod banelinjen. Han hørte nemlig skridt, der gik ad den vej, troede det var os og fulgte dem. Ved den første gård på højre hånd standser imidlertid skridtene. Det viste sig at være en tysk soldat. Han spørger ham om legitimationskort. Bombemanden lader roligt bomberne glide ned fra skulderen til jorden med frakken ovenpå, og samtidig med, at han rækker legitimationskortet frem, gør han sin håndgranat klar i den venstre bukselomme. Sikringen svipser imidlertid for ham, og han må derfor handle hurtigt. Han kaster håndgranaten for fødderne af tyskeren og løber. Ved et under bliver han ikke selv ramt. Tyskeren rammes derimod i det ene ben, men bliver ikke dræbt. Bombemanden har ejendommeligt nok ikke selv hørt detonationen, skønt den gav genlyd over hele egnen. Ad en stor omvej kom han hjem.

I en måned derefter gik vi hjemme altid omkring med en håndgranat og en amerikansk 11 mm i lommen.

*

*Sabotage 1945. Væltet tog på Lunderskov-Vamdrup-linjen.
(DSB jernbanemuseet).*

Ovre på østbanen blev det ligeledes en dramatisk nat. Her var planlagt en meget omfattende aktion: Hovedstødet skulle føres mod banen ved Søgård, d. v. s., der skulle her finde en afsporing sted, medens sporene nordpå ved Farris station blot skulle ødelægges ved almindelig sprængning, og det samme skulle finde sted længere mod syd ved Fuglsang. Linjen var meget stærkt bevogtet.

Ved Søgård når man rigtignok frem til linjen; men midt under arbejdet indfinder vagten sig. »Halt! Wer da?« bliver der spurgt. Bombemanden, der befinder sig midt mellem skinnerne, springer ned på den modsatte side af jernbanedæmningen, og vagten lægger sig på den anden. De udveksler en del skud. Et af projektilerne rammer skinnen og slynges over mod én af vore folk, der bliver ramt over øjet. Blodet flyder rigeligt, men såret er ganske ufarligt. Det lykkes omsider bombemanden at få tågesignalerne anbragt på sporene. Skydningen har kaldt en del vagter til; men vore folk er på dette tidspunkt i læ, idet de afventer, hvad der videre sker. Snart bliver de vidner til, at vagterne samler sig omkring afspøringsladningen.

Hvad vil de dér? Vil de fjerne den? Én af vore folk fremkommer i det øjeblik med den replik, der blev bekendt i den hele region: »Det er sku' da vores bomber«, hvorpå flere lægger sig ned og roligt fyrer på vagterne, der øjeblikkeligt er væk. I det samme høres toget komme, nærmere og nærmere. En befriende følelse vokser frem hos folkene.

Nu må det være der. Ja — detonationen giver genlyd langt ud over egnen: Et orlovstog er ramt. Fire store fire-akslede vogne forlader sporet.

Hver aktion havde sine særlige oplevelser. Noget af det, der gjorde denne nat dramatisk, var det forhold, at lokomotivet medbragte projektører, der pludselig sendte deres lange lysbunder ud over hegn og marker. En helt ny fremgangsmåde. Men gruppen var borte. Den voldsomme detonation viste sig at have en uventet, men særdeles heldig virkning. Nordfra og sydfra kom de tyske vagter strømmende til; de forlod deres poster, og vor nordlige og sydlige gruppe var ikke sene til at udnytte denne gunstige lejlighed. De arrangerede deres sprængninger på begge sider af det afsporede tog og forsinkede derved hjælpearbejdet væsentligt. D.S.B. opgiver dog kun én sprængning klokken fire om morgenen.

Stemningen på hjemturen var præget af de dramatiske begivenheder og af det smukke resultat; men hjemturen var denne gang ikke fredelig og risikofri. Mange tyske patruljer kørte og gik ad vejene — endog ret langt fra banelinjen. Og da folkene endelig kom hjem — den ene altså ret oversmurt med blod i ansigtet — fik de at vide, at de måtte tage sig i agt, da én mand var gået tabt ude på vestbanen. Natten igennem blev der holdt vagt ved villaen på Møgel-mosevej. Men himlen være lovet blev det ikke Gestapo, men den savnede, der hen på morgenstunden meldte sig i Rødding. En meget begivenhedsrig nat var dermed gået til ende.

*

Vamdrup-Farris-strækningen optræder i statsbanernes sabotage-rapport igen allerede den 28. marts. Det hedder: »Kl. 23,50 sprængning under dansk godstog. Otte vogne væltede. Syv vogne afsporede. Fem tyske soldater sårede«. Når det sidste meddeles, er der sket noget alvorligt. Vi har i nogle tilfælde kunnet konstatere, at der dræbtes og lemlæstedes flere, end statsbanerne opgav. Vi har kunnet støtte os til f. eks. antallet af leverede kister.

På den tid var sabotageordrerne således, at de gav bestemte grupper bestemte dage at arbejde i, og til gengæld fik hver gruppe en meget stor strækning. Den 28. kunne Langetved således arbejde efter behag mellem Lunderskov og Padborg. Alligevel valgte de den kendte strækning omkring Farris-linjen, idet de gjorde et fremstød over Bastrup mose. Hvad er det, der huskes fra netop denne aften og fra netop denne ekspedition? Jo. Man kom i kontakt med tropper, som var dygtigere og mere trænede end dem, man sædvanligvis stødte på. — Selve fremrykningen forløb godt; der var ingen vagter af betydning på linjen, og netop som man kom op på banelegemet, nærmede der sig et tog med tropper og materiel. Der måtte handles hurtigt. Bombemandens karabin er borte i skyndingen, men man finder den igen. Alt forløb planmæssigt. Som sagt løb syv vogne af sporet, og otte vogne væltede fuldstændigt. Adskillige tyske soldater måtte nødvendigvis blive såret, og det er et under, hvis ingen blev dræbt. Det tyske militær var tydeligvis også meget utilfreds med dette arrangement. Utilfredsheden ytrede sig på en original måde, idet en luftværnskanon på en af de uskadede vogne begyndte at bjæffe ud i mørket. Man kan lykønske egnens befolkning til, at ingen gårde blev ramt; det kunne yderst let være sket. Soldaterne på toget akkompagnerede kanonen med deres karabiner, og for en gangs skyld oplevede man her at komme ud for soldater, der ikke skød for højt. Det var trænede folk. Heller ikke denne gang lykkedes det dog at ramme nogen.

I lang tid efter var det ikke ufarligt for egnens befolkning at komme i nærheden af det væltede tog. Tyskerne skød for et godt ord og var særdeles nervøse og ophidsede. Opholdet i Farris bekom dem åbenbart ikke godt, og de bandede højlydt over den fjendtligsindede befolkning.

*

Den 3. april var Langetved-gruppen under ledelse af gruppeførereren, gdr. Kresten Hanssen, ude på en ekspedition, der ikke blev uden følger. Gruppen meddelte skriftligt arbejderne på de tyske arbejdspladser ved Skodborg og Københoved, at inden den 5. april kl. 12 måtte de have forladt deres arbejdssteder, da de ellers selv måtte tage følgerne af, hvad der videre skete. Alle arbejderne forsvandt — og denne fremgangsmåde blev forbilledlig for alle lignende aktioner i Region III. Regionsledelsen gav nemlig straks ordre til at

følge eksemplet fra Langetved, og efter kort tids forløb var der ikke flere danske arbejdere på tyske arbejdspladser i Sydjylland. Skade kun, at denne aktion ikke var blevet iværksat på et meget tidligere tidspunkt.

*

De R¹-folk, der læser denne beretning, vil sikkert undre sig over, at der ikke var flere aktioner end de her nævnte. Nu bagefter har vi indtrykket af, at vi var ude særdeles ofte — og det er også nok sandsynligt, at denne redegørelse har glemt en del småudflugter, der ikke i særlig grad har bidt sig fast i erindringen.

En sådan mindre udflugt blev foretaget den 7. april af en gruppe kombineret af Rødding- og Langetved-folk. Ekspeditionen havde netop udflugtens karakter. Vejret var mildt — og stemningen var hyggelig og munter. Vagter var der ingen af, og stedet var man godt kendt med: det var lige vest for Tirslund plantage, hvor vi i sin tid havde sat ind med de første aktioner mod tværbanen.

Efter at have lagt bomberne smukt til rette tog gruppen ganske simpelt hjem — vel tilpas — som var der ikke krig i landet. Bomberne sprang tidligt om morgenen og forårsagede 15 almindelige sprængninger.

*

Vi måtte egentlig prise os lykkelige, at vi aldrig var uheldige at vælte et dansk tog eller dræbe en dansk lokomotivmand. Ganske vist passede vi på. Vi var opmærksomme på dette forhold. Men engang var et forsinket dansk persontog netop kørt forbi os, — iøvrigt til vor ærgrelse, da det nærmede sig — men naturligvis til vor store glæde, da det havde passeret. Var vi kommet fem minutter før til stede, var der sket en ulykke.

På samme måde var Langetved-folkene glade for, at det lazarettog, de væltede den 11. april (eller afsporede?), var tomt. Der sad os trods alt endnu nogen respekt for folkeretten i blodet. Afsporingen skete ved gården Sjølund på østbanen.

Gruppeføreren løb lige ind i den tyske vagt, der standsede bag et hegn og dér ventede et kvarters tid. Længe lå han og var forberedt på alt. Imidlertid har tyskerne vistnok kun hvilt sig, for uden at være i nogen henseende påpasselige forlod de stedet og fortsatte deres monotone vandring langs linjen. Gruppen lagde denne aften en 1½ kg bombe ud til afsporing og nedgravede desuden en del bom-

ber for at forsinke reparationsarbejdet. Imidlertid væltede der ingen vogne; maskinen blev ganske vist af en eller anden grund utjenstdygtig, men skaden var ret hurtigt udbedret. Aktionen hørte ikke til de mest effektive i Langetved-gruppens glørværdige historie, men den fortjener i hvert fald at blive nævnt.

*

I vinterens løb havde vi været opmærksomme på, at nogle tyske biler nu da blev brændt af i Rødding. Vi var meget irriterede over dette, fordi disse aktioner kun kunne tjene til at henlede Gestapos opmærksomhed på Rødding, og vi ønskede fortsat at ligge i fred inde i landet. Imidlertid kunne vi ikke finde ud af, hvem der privat ødelagde disse biler; men vi satte en undersøgelse i gang, og en dag — det var vist i Brørup — løb vi på en mand, der havde forbindelse med den uorganiserede Rødding-gruppe. Dermed fik vi hold på den. Denne gruppe var kun én gang fremme mod linjen; men denne ene gang gjorde den et særdeles virkningsfuldt stykke arbejde; gruppen havde medlemmer fra Rødding og fra Hjerting, og aktionen fandt sted natten mellem den 14. og 15. april. I nærheden af gården Fuglsang rykkede fire mand frem. Et hegn førte i retning af jernbanelinjen, og det fulgte man. Det sidste stykke vej måtte tilbagelægges over åben mark, men intet uheld indtraf. Vagterne var åbenbart ikke alt for mange. — Det var planen at lægge to afsporinger på linjen; men netop som bomberne var gjort færdige, og man løb op ad dæmningen, hørtes toget komme. Man fik travlt — og midt under arbejdet hørtes pludselig vagten komme. Man løber ned ad dæmningen. Toget nærmer sig stadig. En lykke var det, at vagterne fjernede sig i sidste øjeblik. Igen kommer man op på sporene, og fire 1 kg bomber bliver lagt på plads. — Toget kører ret hurtigt — i sidste øjeblik forlader folkene dæmningen og styrter ind på marken. Gruppen når at komme ca. 50 meter bort, inden to små knald forkynder, at tågesignalerne er slået an. Et øredøvende brag høres, vogne formelig vælter mellem hinanden. Nogle af dem knuses ganske. Gruppen, der lige nåede at komme i dækning, da tågesignalerne var ramt, genoptager flugten. Få sekunder er der ganske stille; så hører de skrig fra sårede tyskere. De fortsætter, mens de obligate projektiler fløjter dem om ørerne. De når deres cykler og er samtidig uden for skudvidde. Det var for fjenden den dyreste af vore aktioner. Den kostede 10 døde og mange sårede. Afsporingen fandt sted

den 15. april kl. 0,45. Som følge af denne aktion og brosprængningen den næste nat blev trafikken først genoptaget den 21. april kl. 10,30.

Om sprængningen af broen over Nørre Å ved Sommersted få hundrede meter syd for det væltede tog — en aktion, forstander Demuth har omtalt i hørespillet »Fordi vi måtte« — skal berettes følgende:

Stemningen inden en aktion i det værelse, hvor man samles, er vist altid således, at alle bander usædvanlig meget og gør en masse vrøvl, uden at nogen tager spor notits af det. Man kan ikke bortforklare, at der er en skjult spænding til stede — nervøsitet om man vil. Det er godt at komme ud i mørket og gå i gåsegang. Nogle er tavse, mens man går, andre stiller til stadighed dumme spørgsmål. En kilometer fra jernbanen mødes alle 12 mand på et aftalt sted, og så går vejen ind over markerne, frem mod broen. 12 mand har før følt sig trygge i hinandens selskab. Den forreste har en bidetang med sig. Han klip-per pigtrådshegn over. Uden støj eller snak går man gennem pløje-jord, over diger og grøfter. 300 meter fra broen gør man holdt for at sætte detonatorer fast på det hvide cordtex — d. v. s. gøre bomberne helt færdige. Det er store bomber, den ene er på 25 kg, den anden er på 15. De er indpakkede i sækkelærred. En mand bliver sendt af sted for at se, hvorledes det er med vagter på broen og på linjen. Han kommer ret hurtigt tilbage og melder, at der er to mand på selve broen og to patruljerende poster på banelegemet. En meget gunstig melding. Det er en dejlig nat. Næsten hele himlen er stjerneklar. Lunt er det, og vinden er god, den er østlig. Klokkeren omkring midnat, måske er der vagtskifte nu. Det er klogt at vente, til det er overstået. Derfor hviler man sig. Der er en kilde, der klukker på en aldeles underholdende måde. Det er ikke den eneste lyd. Nogle hundrede meter længere mod nord hører vi, de arbejder på linjen. Det sker ved kraftigt projektørlys. Det er det tyske transporttog, som vor nye gruppe væltede aftenen før. Der blev altså dræbt ti tyske soldater. Det ved vi. Sporet er ikke ryddet endnu. — Ovre på dæmningen ser vi det fremskudte signal ved Sommersted station blinke regelmæssigt og roligt. På linjen tænder vagterne nu og da deres lygter. Det har vi set så tit. Vi ved ikke, hvad det betyder. Så bliver der klar til fremrykning. Fire mand skal dække broen fra nord og fire fra syd, to skal anbringe ladningerne, og to skal tage sig af vagterne m. m. — Forsigtigt rykker man frem langs åbredden gennem

det høje græs. Så tegner broen sig aldeles tydelig og sort op mod den østlige himmel. Også vagterne står deroppe med deres store regnslag og geværer. Få øjeblikke efter er de råbt an. Den ene løber, den anden reagerer ikke. Han opfordres endnu engang til at strække våben, men løber ind i det lille skilderhus ved broen. Vil han hente håndgranater, eller hvad vil han? To maskinpistoler knalder, og tolv mand løber op ad dæmningen. Fire mand mod nord, fire mod syd, to går i arbejde med bomberne, og to tager sig af den sårede vagt, trøster ham og hjælper ham på bedste måde. Tyskerne skyder fra nord, projektilerne fløjter langs skinnerne, men det er for alle en tilfredsstillelse, at enhver også denne gang bliver ved sit arbejde. Bombemændene lægger ugenerte deres ladninger, og mod nord besvares ilden roligt fra tre maskinpistoler og en karabin. Tyskerne skyder igen, og vore fire mand fyrer atter mod glimtene derude i mørket. Så bliver der stille. »Klar« bliver der råbt, og fra syd trækker fire mand sig tilbage over broen. Den sårede bliver i sidste øjeblik slæbt ned ad dæmningen i læ. Nordpå trækker folkene sig igen tilbage. Der er tændt en $3\frac{1}{2}$ meter bickford-lunte, d. v. s., broen sprænges om ca. tre minutter. For fuld fart løber alle hen mod et dige — 200 meter længere fremme — i læ af det afventer man detonationen. Den synes at udeblive. Bickford-lunten kan svigte, men for en sikkerheds skyld er der også anbragt to sikkerhedsblyanter på bomben. Skal de tænde, vil sprængningen imidlertid først finde sted om ca. ti minutter. Midt under forhandlingerne kommer det voldsomme glimt. Et pludseligt helvede af ild slår ud fra broen, og en yderst hul detonation ruller hen over egnen. Ekko svarer, og braget forsvinder ud mod horisonten og bliver borte fjernt bag skovene ved Gram. Da man i gåsegang forlader stedet og vender sig om, falder der en mild regn af gnister ned over det sted, hvor broen var.

I tiden efter brosprængningen var Rødding-grupperne travlt beskæftiget med at anbringe bomber på tyskers arbejdspladser, at ødelægge biler, der kørte for tyskerne, og at slå heste ned, som stadig arbejdede for værnemagten. Unge landmænd var ikke glade ved at skyde heste. Den samme mand, der ramte den tyske soldat med en håndgranat uden at være generet deraf, kom særdeles dårlig tilpas tilbage efter at have dræbt to heste, der stod på stald. At ødelægge biler var derimod en sand svir, næsten hver nat bød på en eller anden udflugt, der oftest var ganske ufarlig — men dog virkningsfuld.

Den 19. april generedes Rødding-gruppernes arbejde af, at den tidligere byleder blev arresteret. Han var netop kommet hjem fra en tur til grænsen for at tilrettelægge et kurérsystem til brug i påkommende tilfælde og havde lige haft et møde med Højland Christensen i Vejen. Han gik forbi højskolen for at begive sig til sin dæk-bopæl i nærheden. På skolen brændte et lys, man havde glemt at slukke, og da han havde bragt dette i orden, opdagede han, at der var fest på et af karlekamrene. Der gik han op. Midt under en fest-tale kom tyskerne ind og arresterede ham. Han blev sammen med de mandlige medlemmer af selskabet ført til kommandanturen i Rødding, nægtede og blev ført til Ribe. Undervejs mislykkedes et flugtforsøg. Derefter blev han ført til Kolding. Sad ti dage under forhør på Staldgården under de sædvanlige omstændigheder, begyndte at bekende Rødding-forhold søndag morgen, sad i Kolding arrest til kapitulationen, ventede på, om sagens afslutning eller om englænderne ville komme først.

Denne arrestation førte til, at Rødding-grupperne blev revet op. Dette forhindrede dog ikke, at grupperne havde kontakt med hinanden — en kontakt, der til sidst gjorde det muligt for dem at fortsætte arbejdet. Arrestationen havde for bydistriktets vedkommende til følge, at Lunding, Hans Poulsen og skrædder Dinesen, Jels, blev taget af Gestapo og ført til Kolding.

Gestapo var også ude efter føreren for Langetved-grupperne, Kresten Hanssen, kaldet Kedde. Kedde havde, som det allerede fremgår af det foregående, gjort et fremragende stykke arbejde på østbanen. Han var en stille, ung, ugift landmand, der havde en udviklet sans for boglige sysler, for historie og poesi. Han var følsom og nænsom af væsen, såre beskeden af fremtræden, men dog præget af den selvstændighed, man kan møde hos tænksomme landmænd, der tilbringer en hel del tid alene med sig selv. Ingen ville på forhånd formode, at Kedde havde anlæg for sabotage. Han var drevet af en indre følelse af pligt, ikke af nogen naturlig tilbøjelighed for krigshåndværket.

Også Keddes broder¹⁰ var med. På Keddes gård »Højvang« boede endnu et par af Rødding-folkene, der havde måttet tage hjemmefra. I stedet for nu at forlade stedet gjorde man sig tværtimod klar til at modtage Gestapo. Man lagde sig om natten uden for gården i en

halmstak med MP'erne parate, og der ventede man — men Gestapo kom ikke.

Mandag aften var der filmforestilling i forsamlingshuset i Langetved. Kedde var ubetænksom og tog derned. Der vistes Hakon Mielche-filmen »Glimt fra Amerika«. Netop da lyset var blevet tændt, fordi der skulle skiftes spole, og man skulle gå over til en ny afdeling, siger fremviseren: »Den første afdeling har måske kedet Dem lidt, men nu skal De komme ud for noget spændende«. I det samme går døren op, og en kone melder, at to mand spørger efter Kedde Højvang. Kedde anede uråd, men gik udenfor. To Gestapo-folk tog imod ham, hver i en arm. Det lykkedes Kedde at få hånden ned i lommen og trække en håndgranat frem; han nåede at kaste den lige for indgangen. Politifolkene slap ham straks og begyndte at skyde. Han væltede om på gulvet, men kom hurtigt til kræfter igen og løb ind i salen, op gennem lokalet (forsamlingen var blevet borte under bordene) og op på scenen. Gestapo-folkene fulgte efter og skød, men ramte ikke. Fra scenen førte vinduer ud i det fri, og en vældig strøm var allerede på vej ud. Kedde ville også ud ad et vindue, men en Gestapo-mand stod nedenfor. Han skyder ham med sin »Elefant«. Gestapo-manden ligger rolig udstrakt på jorden, og derefter løber Kedde til et andet vindue, kommer ud ad det og løber op over markerne ud i mørket. Han ved, at han er ramt, men endnu kan han løbe. Efterhånden mærker han, at kræfterne svækkes. Der er stærk skydning bag ham; men omsider når han frem til folk, der kun langsomt forstår, at han skal hjælpes. Det skal dog siges, at da det først er gået op for folkene, hvad der er på færde, skorter det ikke på hjælpsomhed, og snart kommer Kedde under kyndig behandling. Under et tag ligger han i et døgn. Det kniber med vejrtrækningen. Lungen er ramt. Men det går. En søndag formiddag bliver han kørt bort fra præstegården, og efter at man har undersøgt ham på Brørup sygehus, bliver han bragt yderligere i sikkerhed. Få uger efter kapitulationen var han helt rask.

Alt dette til trods var forbindelsen mellem bylederen og grupperne således i orden, at da kapitulationen endelig kom, var Rødding bydistrikt fuldstændig rede til at overtage de opgaver, der da blev tildelt.

En spændende tid var dermed lykkeligt afsluttet.

NOTER

Johannes Rosendahl blev født 24/10 1912.

Han blev cand. polit. 1938 og blev kort efter ansat som lærer ved Rødding Højskole. Her var han til 1946.

Rosendahl blev lokal tillidsmand for »Ringens« og snart efter »Ringens« repræsentant i Region IIIs ledelse.

Han blev arresteret af tyskerne i foråret 1945 og sad en tid i fangezellen på Staldgården i Kolding. Her kan man stadig se det Nietzsche-citat, han indridsede i muren: »Halte hoch deine höchste Hoffnung«. Han kom under tortur og måtte regne med dødsdom. Sagen mod ham nåede ikke at blive afsluttet. Den 5. maj 1945 kom han på fri fod.

Om hans arbejde siden er der fortalt i indledningen.

Johannes Rosendahl døde 29/9 1969.

Han har skrevet en bog om Karen Blixen, 1957, genoptrykt i 1968. Han har desuden leveret skriftlige bidrag til en del bøger.

1. Daværende kaptajn Aage Højland Christensen, repræsentant for »Ringens« til foråret 1944. Derefter leder af Region III. Død 1961 som generalmajor.
2. Læge Karl Teilmann. Efter krigen læge i Århus. Død 1956.
3. Musiker Lausen, identisk med grosserer Christian Lausen, Gram, født 1905, død 1969.
4. Anders, identisk med chauffør Hans Andersen, Haderslev. Dræbt under den tyske aktion mod Vedsted Landbohem.
5. Poulsen junior, identisk med daværende premierløjtnant B. B. Iversen. Leder af regionen, til Højland Christensen i 1944 overtog ledelsen.
6. Frode, identisk med daværende politibetjent S. M. Petersen, byleder i Haderslev. I dag major i Haderslev.
7. Thygesen var som nævnt Højland Christensens dæknavn som repræsentant for »Ringens«. Da han blev leder af Region III, blev hans dæknavn Peter Jensen.
8. Søbæk, identisk med daværende premierløjtnant O. Stephensen. Nu oberstløjtnant O. Stephensen, Holbæk.
9. Per, identisk med Per Jebsen. Født i Bergen. Bedsteforældrene udvandret fra Broagerland til Norge. Per havde en fantastisk skæbne under krigen. Flere forgæves forsøg på at komme til England. Kom i stedet til Danmark. Blev arresteret af tyskerne. På vej til koncentrationslejr sprang han i Sønderjylland af toget. Kom siden til England og blev uddannet som faldskærmsjæger. Blev efter eget ønske kastet ned i Danmark og deltog i modstandskampen her. I dag er han skibsreder i Oslo.
10. Gårdejer Niels Bagger. Dengang Rødding, nu bosat i København.
11. Kresten Hanssen (Kedde), født 1906. Dengang som nu gårdejer på »Højvang«, Skodborg J. Broder til nr. 15 og 16.
12. Andreas Lunding, Jels. Død 1969.
13. Arkitekt Aage Jensen, født 1914. Nu arkitekt i Gram. Brugte dengang dæknavnet Knud Petersen.
14. Sven Hoffmann — dæknavn Hans — dengang bankassistent. I dag kontorchef i Handelsbanken, København.
15. Inge Margrethe Hanssen, søster til Kresten Hanssen (note 11) og til Jørgen Hanssen (note 16). Boede dengang i Rødding. Nu gift Szkobel og bosat i Hjørring.

16. Jørgen Hanssen, broder til Kresten og Inge Margrethe Hanssen. Dengang landmand hos sin broder i Skodborg, i dag lærer på Ungdomsskolen Vesterdal pr. Kauslunde.

Tilføjelse:

Under trykningen har fru Aase Rosendahl gjort opmærksom på, at ordet »vagt-posten« i linje 13 side 168, der forekom i originalmanuskriptet, formentlig bør læses »vandposten«.

TEKNISKE NOTER

R ∅: Militær ventegruppe.

R¹ ∅: Sabotagegruppe.

MP ∅: Maskinpistol.

MG ∅: Maskingevær.

»Langelænderen« ∅: Særmelding fra B.B.C. Udsendt første gang 7. 2. 1945. En særmelding om aktion gjaldt for 3 dage. Aktionsudløsningen gentages 10. 2. 1945.

6,35 ∅: Pistol, kaliber 6,35 mm.

Bickford-lunte ∅: Forsinkelseslunte, brændetid c. 1 cm/sek.

Anmeldelser

Danmark — historisk billedbog, II.

Udgivet af Dansk Historisk Fællesforening 1970, 220 s.

Dansk Historisk Fællesforening har fulgt succes'en fra første bind op og har nu udsendt andet bind af »Danmark — historisk billedbog«. For redaktionen står mag. Erik Kiersgaard og museumsdirektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg Slot. Afsnittet fra 1523-1660 behandles af professor Svend Ellehøj og tiden 1660-1750 af overinspektør Finn Askgaard. Der er 220 sider, og i forhold til dagens bogpriser må en favørpris på 37,50 kr. siges at være rimelig, når normalprisen er 58,50 kr.

Bogen har 125 illustrationer; bortset fra nogle bygningsværker og andre få undtagelser drejer det sig om samtidige billeder, dygtigt og skånsomt udvalgt af kyndige eksperter — med Jørgen Paulsen i første række. I udvælgelsen er der god balance over for hensynet til henholdsvis de politiske, de sociale og de kulturhistoriske aspekter. Eftersom periodens malerkunst fortrinsvis tager sigte på afbildningen af personer, er det naturligt, at portrætmalerierne er ret fremtrædende, og det kan og skal ikke undgås, at en del gamle kendinge dukker op i samlingen. Teknikken vil vel nok inden for en overskuelig fremtid nå et sådant stade, at det vil blive økonomisk overkommeligt med farvebilleder til at live yderligere op.

Den ligelighed, det er lykkedes at opnå ved billedudvælgelsen, præger også tekststoffet. Når man betænker, hvor uhyre svært det kan være at sortere den vældige stofmængde og finde det centrale frem til vurdering af personer, perioder og begivenheder, undrer man sig over, hvor meget der kan tages med på så lille en plads. Her gælder det samme som for første bind, at bogen byder på muligheder for på en bekvem og underholdende måde at tage et repetitionskursus i den almene Danmarks-historie. Sproget er flydende og ubesværet, så det pædagogiske sigte turde være i orden. Billedbogen bør i klassesæt findes på enhver skole.

En enkelt oplysning må anfægtes. På side 144 står: »På den bedste jord medgik der 2 tønder land på en tønde hartkorn, mens der i Jyllands magre egne gik hele 20 tønder land på 1 tønde hartkorn«. Her er noget, som ikke stemmer. Efter den bedste takst, takst 24, medgik ca. 5½ td. land til 1 td. hartkorn, og selv om senere matrikuleringer opviste andre normer, er de i bogen nævnte relationer noget

misvisende. Bedre ville det have været at drage en sammenligning med f. eks. Georgsminde på Djursland, der udgjorde (1926) 600 td. land og havde knapt 3 td. hartkorn, med Korselitze på Falster, der ligeledes havde 600 td. land, men 100 td. hartkorn. 20 td. land til 1 td. hartkorn er ikke dårlig jord. I dette spørgsmål kunne nok en landbrugshistoriker have været konsulteret.

Men i den større sammenhæng er det småtterier, som ikke formår at afsvække indtrykket af en god, smuk og festlig bog.

Chr. Stenz.

»Flensborg Avis 1869 - 1. oktober - 1969«.

Redigeret af Poul Kürstein. Flensborg 1969. 480 s., ill.

Om hundrede år er alting glemt.

Det digre værk, der udsendtes i anledning af Flensborg Avis' 100-årsdag, torpederer grundigt visdommen i dette mundheld fra en fjern fortid. De skildringer, bogen indeholder om mennesker og deres kamp og tro på retfærdighed, vil ikke blive glemt. De efterlader uslettelige spor i læserens sind og rejser uvægerligt spørgsmålet:

Hvad nu? Hvordan tegner fremtiden sig for dem, der også efter 1945 måtte blive på den anden side af grænsen. Vil det, der ikke kan gå i glemmebogen, hæmme eller fremme opbygningen af en ny og bedre verden? En verden, hvor tilfældige streger på landkortet ikke danner uoverstigelige skel, og hvor den enkelte uanset sit kulturelle og folkelige tilhørsforhold under ansvar over for helheden frit kan tale, tro og tænke.

Der er i dag næppe nogen, der tror på, at denne verden ligger lige omkring hjørnet. Der er lang vej igen. Men kan den tolerante indstilling, der gennem de forløbne 100 år har præget Flensborg Avis, smitte af, er der lys forude og ingen grund til at frygte, at vi i et fællesskabernes Europa kulturelt og folkeligt skal blive løbet over ende. Men tilbage til jubilæumsskriftet, der er anledningen til disse bemærkninger.

Ordet avis betyder mening. Uden at forklejne andre er der tre mænd, der i særlig grad har præget de meninger, Flensborg Avis stod for og fortsat fører frem. Det er redaktør Jens Jessen og hans to elever Ernst Christiansen og L. P. Christensen. Forgængerne var C. A. Willemoës og Gustav Johannsen.

Der er nuancer i den målsætning, de hver for sig satte sig, og mellem de synspunkter, andre forgrundsfigurer i grænsekampen både nord og syd for 1920-grænsen er gået ind for. Hvem havde ret og hvem uret?

Spørgsmålet er i dag irrelevant, idet det næppe kan besvares. Men én ting er i hvert fald givet. For generationerne før og efter 1945, der måske ikke hidtil tilfulde har forstået, hvad afstemningerne i

1920 betød for de dansksindede landsmænd, der blev ladet tilbage på den anden side af grænsen, må resultatet, og hvad der skete i tiden derefter, give anledning til en sindets ransagelse.

Prøjsertiden var hård, men naziregimet ikke mindre. Jens Jessen og hans medarbejdere måtte vandre ud og ind af fængslet for efter nutidig opfattelse begåede bagateller. Det lyder i dag fast utroligt, at anvendelsen af ordet sønderjysk i en prædikantliste kunne medføre en fængselsstraf. Midt i harmen må man trække på smilebåndet, men smilet stivner, når man sammenligner prøjser- og Hitlertidens metoder. Jens Jessen og hans medarbejdere kunne efter udståede fængselsstraffe — og det må tilføjes, at de var mange — fortsætte deres kamp for danskheden. Ernst Christiansen, der i sin grænsepolitik havde opstillet devisen: Front og bro og forud for afstemningerne i 1920 kæmpede for en sydligere grænse, fik pennen revet ud af hånden og oplevede ikke som efterfølgeren L. P. Christensen begivenhederne efter 1945 med nazismens fald og samlingsregeringen: »Grænsen ligger fast, men på selvbestemmelsesrettens grund«.

Erklæringens ordlyd var et kompromis, og som kompromiser ofte er, i udformningen ikke just præget af klarhed.

Før 1920 var det spinkle håb, danskheden havde for øje, Prag-fredens senere sløjfede § 5, og på denne baggrund må 1945-erklæringen have været en skuffelse i Sydslesvig. I lys af en øjeblikbetonet betragtning kan det derfor undre, at skuffelsen kun antydningvis kommer til udtryk i bogens tilbageskuende grænsepolitiske afsnit. Forklaringen, må man formene, er den, at jubilæumsskriftets tilrettelæggere og forfattere på det tidspunkt, det blev til, ikke har set noget formål i en nærmere analyse af et emne, der kan give anledning til strid og fordunkle det mere aktuelle og nøgterne håb, Ernst Christiansens fremskuende front og bro-politik indebærer, en politik, der i Flensborg Avis er videreført af den nuværende redaktør Karl Otto Meyer og i nogle år før ham af den tidligere redaktør af det tysksprogede og af nazisterne standsede Der Schleswiger, den kendte skribent og journalist Jacob Kronika.

Skriftet om Flensborg Avis i 100 år er, som det i et kort udpluk kun har kunnet antydes, ikke alene et værk, der som kilde til en fortsat analysering af grænsekampen og dens målsætning vil have blivende værdi for eftertiden. Det er også et stykke uvurderlig presse- og personhistorie. Hovedbidragyderne er bibliotekslektor Poul Kürstein, Jens Jessen og Ernst Christiansen med efterladte arkivalier samt Jacob Kronika og Bernhard Hansen.

Jens Jessen har ikke uden grund et stort navn i dansk presse både som journalist og som bladleder.

Under afsoningen af en fængselsstraf i Glückstadt skrev han bl. a. en længere redegørelse for sine tanker om den åndelige baggrund for Flensborg Avis, dens folkelige opgave og den praktiske udførelse af dens hverv.

Denne programmerklæring er så nutidig i form og tankegang, at mange af de retningslinjer, den opstiller, er fuldgældige i dag. I de mindste detaljer redegør han for de krav, der må stilles til en god avis. Det gælder distribution, teknik, format, stoffets placering, sprog, den ledende artikel, pålidelighed o. s. v.

Som eksempel på de retningslinjer, han udstak, nogle udpluk af hans avisprogram:

Selvfølge er en nyhed bedst, når den er frisk. — Selv et interessant og hurtigt blad vil svække sin stilling stærkt ved at være uefterretteligt. — Frihed er et nødvendigt vilkår for sandhedens trivsel og i det hele for al god vækst og udvikling. — I almindelighed afgiver den større eller mindre omhu ved korrekturen en god målestok for et blads plads i pressens rangstige. — Sproget i det hele må være så dansk, d. v. s. så forståeligt og letfatteligt som muligt.

Jens Jessen var som tidligere lærer meget sproginteresseret, og hans sproglugning kom ofte til udtryk i hans i formen patriarkalske breve med ris og ros til medarbejderne, som han i elevtiden personligt underviste.

Med få undtagelser har Flensborg Avis trods dygtige bladledere i hele sin levetid haft trange kår, men forholdene, man måtte arbejde under, var også højst usædvanlige. Det kommer til udtryk i en anden læseværdig artikel, som redaktøren af bladets rubrik »Verdens gang«, Peter Simonsen, under et fængselsophold har skrevet om presseprocesser og politiske fanger.

»Man kender ikke i Tyskland til civiliserede landes pressefrihed«, skriver han og fortsætter: »Det er derfor et farligt foretagende at redigere et oppositionsblad; det er ligesom, når nogen arbejder med dynamit; han véd aldrig, hvornår der kan indtræffe en eksplosion«.

Inden for en periode på tolv år tilbragte Peter Simonsen de 33 måneder i tysk fængsel, så det er en erfaren mand, der taler.

Jacob Kronika, det danske mindretals »gesandt« i Berlin under det endnu brutalere Hitler-regime, har under titlen »Manden i Flensborg« tegnet en portrætskitse af Ernst Christiansen. Den er bygget op på egne indtryk og artikler, Ernst Christiansen selv har skrevet.

Det er en skildring, der bider sig fast i sindet. Efter læsningen lukker man uvilkårligt for en tid bogen for i tankerne at repetere og samle de mange indtryk, den efterlader.

Jacob Kronika fortæller, at det var Ernst Christiansens drøm at blive digter. Han var digter. Beretningen i hans efterladte papirer om hustruen Julies død og andre bidrag er litterære værker af høj karat. Beretningen kan læses igen og igen, og man forstår tildels Bernhard Hansens betænkelighed, da han får overdraget opgaven at skrive en artikel til jubilæumsskriftet om Jens Jessens anden lærling, der placeredes i redaktørstolen, den beskedne, selvudslettende L. P. Christensen . . . dog også kun tildels. Vel var han en anden type end sine forgængere og de synlige resultater af hans indsats van-

skeligere at måle, men at han hører hjemme i bogens portrætgalleri over grænseskampens førstemand kan ikke betvivles.

Af den rigdom af artikler, bogen iøvrigt indeholder, frister mange andre til omtale, men lad mig slutte disse knappe og spredte post festum-betragtninger med det ønske, at Flensborg Avis vil bestå, og i en verden, hvor ordet nationalitetskamp trods alt har fået en anden betydning end før, i årene fremover kan fortsætte det brobygningsarbejde, Ernst Christiansen formulerede med ordene front og bro og ifølge Jacob Kronika understregede med følgende citat:

*At andre elsker deres,
det forstår vi.
Om vort vi elsker mindre,
da forgår vi.*

Holger Sørensen.

Otto Didrik Schack: Grænsesind. Optegnelser fra årene 1913-49.

Gyldendal 1970, 245 s., ill.

Lensgreve Otto Didrik Schacks efterladte optegnelser er ikke blevet et erindringsværk i almindelig forstand. De minder på en måde om en ufulden symfoni, således som de nu foreligger med et længere indledningskapitel og dagbogsnotater ind mellem nogle indledende betragtninger. De er så omfattende, at en bearbejdelse til fuldførelse, når hensyn tages til grevens samvittighedsfulde omsorg for form og indhold, ville have krævet et årelangt arbejde.

Selv om man kunne have ønsket, at stoffet var blevet fuldt ud bearbejdet, er bogen dog blevet af meget stor værdi, først og fremmest fordi den opfylder, hvad der oprindelig var grevens tanke: ud fra en grundig overvejelse og selvkritik at give udtryk for hans nationale standpunkt. Det er det, han har betegnet som »grænsesind«, brydninger i tanker og overvejelser, som kun den kender, der ikke blot lever *ved*, men *på* grænsen og derved kommer til klarhed over sit nationale tilhørsforhold. Herom siger både indledningerne og notaterne alt.

Hvor notaterne nogle steder kræver baggrund og forklaring, har udgiveren, sønnen, grev Hans Schack indføjet oplysende bemærkninger, som kommer læsningen til gode, selvom man godt kunne have ønsket sig et fuldstændigt noteværk og et mere udførligt navne-register. Han henviser her til sin faders bemærkning om, at han med sine optegnelser ikke har haft til formål at bringe afsløringer eller nyt kildemateriale så lidt som underholdende småfortællinger og anekdoter.

Det ligger også i Otto Didrik Schacks »sind«, og det vil sige i hans karakter, at han (hvad han i så fald sikkert ville have fundet pretentiøst) ikke indleder med en stor slægtshistorie fra feltherren

Hans Schacks tid. Han nøjes med at skrive om sin oldefader og omtaler sin slægts forhold til dansk-tysk under enevoldskongerne. Såvel hans bedstefader, fader som han selv var medlemmer af det slesvig-holstenske ridderskab. Hans bedstefader på mødrene side, amtmand F. C. v. Krogh i Tønder, stod i et venskabeligt forhold til hertugen af Augustenborg, men han vægrede sig ved at indordne sig under den slesvig-holstenske provisoriske regering og blev afskediget.

For sit eget vedkommende, skriver greven, at det måske nok skyldtes slægtstraditioner, at han ved tronskifter overlagde rekognition, 500 kr. i stedet for en hest til kongens stald, og at han mødte til audiens hos kong Frederik den 8., som 1908 udnævnte ham til hofjægermester, skønt han ikke var dansk statsborger. Også det hører med til både historien og »grænsesindet«; det samme gælder, når han om sin fader, grev Hans Schack, skriver, at skønt hans slægt i over 200 år havde ejet Schackenborg (indenfor de kongerigke enklaver), var han hverken rigsdansker, præjer eller dansksindet sønderjyde.

*

De egentlige erindringer begynder 1905, da Otto Didrik Schack efter et studium i München efter faderens død overtog Schackenborg. Her levede han de første år meget ensom, optaget af læsning, som det ses, indgående af Homer, men også af »Flensborg Avis«. Men da dette blad skrev uvenligt om hans faders minde, gik vejen over Åbenrå til forbindelse med H. P. Hanssen og dermed til deltagelse i det nationale arbejde. Han blev sekretær i det første »Landeværn« og optrådte som taler ved nationale møder. Men han havde allerede ved sin overtagelse af Schackenborg taget sit klare standpunkt; 1906 eller 1907 tegnede han sig for et beløb på 2000 mark til »Møgel-tønderhus«, og det skønt han måtte låne pengene. Det blev fra tysk side honoreret med, at han ikke blev genvalgt til Tønder kredsvalg, men ved næste valg blev han påny indvalgt ved hjælp af danske stemmer. Da H. P. Hanssen ved en bestemt lejlighed ikke ønskede at modtage genvalg til den tyske rigsdag, blev greven opfordret til at lade sig opstille, men sagde nej. Vi må nøjes med denne korte oplysning og tillægge denne historiske lakune hans ængstelse for at fremstille sig i flatterende belysning.

Sammen med flere fremtrædende danske personligheder blev grev Schack ved den første verdenskrigs udbrud arresteret og anbragt i fængslet i Flensborg. Om dette forhold har han nedskrevet en længere interessant beretning, fornøjelig, skønt han for sin nationale virksomheds skyld stod under anklage for landsforræderi. Han måtte blive i fængslet, efter at hans danske medfanger var blevet løsladt, og sagen var for så vidt alvorlig nok. Den trak i langdrag, fordi han til det sidste kategorisk nægtede at underskrive en erklæring om, at han efter sin frigivelse ikke ville forlade Schackenborg. H. P. Hanssen udfoldede ivrige bestræbelser for at få ham løsladt, men det var

sikkert hans gamle ven fra barndomsårene, pastor Nic. C. Nielsen, »den sidste slesviger«, der ved sin henvendelse til den præjssiske minister Delbrück fremkaldte den endelige frigivelse.

*

Om begivenhederne i dagene før og efter genforeningen siges der en del i notaterne. Han blev under stridighederne mellem Vælgerforeningens to grupper valgt til foreningens formand og søgte her at være en upartisk mægler. Han betragtede Vælgerforeningens tilslutning til den clausenske linje for forsvarlig, men var nok utilfreds med, at H. P. Hanssen gik ind i det radikale ministerium uden at søge Vælgerforeningens accept. Man forstår, hvor tung en byrde denne tids tildragelser må have været for en mand, der ønskede at gøre ret og skel. Ind imellem fik han til opgave at forfatte det så kendte afstemningsopråb, hvis stolte klangfulde ord vil blive stående i historien. Både udarbejdelsen af opråbet og af hans store tale ved genforeningsfesten på Dybbøl krævede mange overvejelser, men begge blev da også digteriske og historiske præstationer hævet over de øvrige i bogen gengivne taler, som til gengæld siger mere om det »sølvspeil«, han kritisk betragtede sig selv i og dermed bestyrkede ham i den historiske erfaring, at »stemninger og følelser var uegnede til at lave grænsepolitik på«.

Han fortæller om afstemningsdagens store glæder, men går uden om det pinlige spørgsmål, der rejste sig, da man både fra København og Flensborg med tilslutning fra Peter Grau ikke ønskede, at H. P. Hanssen skulle tage imod kongen ved den gamle grænse eller tale på Dybbøl. Han nævner end ikke, at tidligere landdagsmand Nis Nissen gjorde ham opmærksom på, at han og hans meningsfæller ville holde sig borte fra festen på Dybbøl, hvis Hanssen ikke måtte tale, ej heller hans eget bidrag til, at den gamle fører ikke blev holdt uden for.

Mon det ikke med hele hans grænsepolitiske indstilling har pint ham? I hvert fald fik han efter 1945 som amtmand og under dette embedes ansvarsfulde gerning før og efter besættelsen at føle, hvilke uhyrligheder tåbelig uvidenhed om grænse- og mindretalsforhold kan forårsage. Det gjorde ham til en bitter mand. Få dage før sin død den 2. januar 1949 betroede han sin dagbog, at når interessen for Sønderjylland før 1920 nu helt skrinlagdes, måtte det være en naturlig følge, at han fulgte med.

Han oplevede ikke, at tiden i det store og hele har givet tils'utning til de synspunkter, han gjorde gældende både i tiden mellem de to verdenskrige og efter besættelsen, hvad mindretalsforholdet og udrensningens fejltagelser angår. Nu vil hans optegnelser blive stående som en nobel personligheds dybtgående vurdering af forholdene ved grænsen og en analyse af det »sind«, der præges af grænsen mellem dansk og tysk.

Morten Kamphövener.

G. Japsen: »De nordslesvigske sparekassers historie«.

Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 41, 1970.
346 s., ill.

Amanuensis, dr. phil. G. Japsen har med sin bog »De nordslesvigske sparekassers historie« givet os et vægtigt materiale til belysning ikke blot af 150 års økonomiske omsving, men også af 150 års bevægede nationale og kulturelle omvæltninger.

Forfatteren har med sin grundige uddybning af stoffet og bearbejdelse af det kildemateriale, der har været til rådighed, frembragt et interessant og gedigent værk.

Dr. phil. G. Japsen begynder sin fremstilling med at give et levende billede af det 18. århundredes samfundsforhold. Forløberne for sparekasserne var dannelse af filantropiske selskaber med frivillige gaver til gavn for samfundets fattige. Der fortælles om her-tugdømmernes og det danske monarkis første sparekasse, der med menneskekærlige idealer som baggrund blev oprettet af et sådant selskab med kancelliråd Cirsovius som initiativtager. Man forstår dog af bogen, at ikke alle sparekasser blev dannet af filantropiske bevæggrunde, men også for at afskaffe fattiglovgivningen, om hvilken bogen citerer en redegørelse fra et patriotisk selskab: »For udlevede svagelige og sygelige fattige mennesker, der er ude af stand til at arbejde, må der kun sørges på det nødtørftige ... udsigten til at blive forsørgt i alderdommen kunne ellers let få folk til at leve et sorgløst liv ... hvor sparsommelighed er fremherskende, forsvinder næsten enhver fristelse til det onde ... «!

Hvadenten man havde samfundskærlige eller samfunds fjendtlige synspunkter, var der således gode moralske grunde til at gå ind for tanken om dannelse af de nordslesvigske sparekasser, der efterhånden skød op — 17 ialt var der ved årsskiftet 1863/64, og størstedelen anvendte overskuddet til velgørende formål.

Interessant er det at erfare, at krigen 1864 ikke har nogen indflydelse på sparekassernes virksomhed, og at man skal helt op til 1894, før disse kom til at spille en rolle i den nationale kamp. Mange private sparekasser blev dannet indtil 1870, da landbrugskrisen satte ind. I 1893-96 ramtes sparekasserne af endnu en krise. Man konstaterede underslæb, først i Haderslev, senere i Sønderborg, Skodborg og Lysabild. I Lysabild omfattede bedragerierne 256.000 mark og betragtedes som en national ulykke. Afsnittet fortæller videre om, hvorledes H. P. Hanssen satte al sin energi ind på at bøde på ulykken — det lykkedes ham at rekonstruere sparekassen, og senere gik han med fremsynethed og dygtighed i spidsen for arbejdet med omdannelsen af private sparekasser til selskaber med begrænset hæftelse for derved at udvide sparekassernes uafhængighed af staten. Samtidig arbejdede H. P. Hanssen for bedre indbyrdes samarbejde og fælles retningslinjer.

Forfatteren har forstået at gøre sin udførlige fremstilling levende med små træk fra hverdagen og små anekdoter — f. eks. om lærer Lorentzen, Ballum, der søgte stilling som kasserer i Ballums nye sparekasse, men myndighederne var betænkelige — det var kommet dem for øre, at lærer Lorentzen engang havde haft et juletræ, der på påfaldende måde var smykket med røde og hvide farver.

Gennem erhvervskriser, verdenskrige og spændte nationalpolitiske situationer har landsdelens sparekasser eksisteret med samfundsgavnligt virke og allerede fra tiden omkring 1. verdenskrig påbegyndt sit arbejde for samvirke og sammensmeltninger.

Bogen slutter med en oversigt over de sidste 25 års kraftige industrialisering og befolkningstilvækst, som har givet de nordslesvigske sparekasser et solidt grundlag for en god udvikling med fortsat kapitalkoncentration, fusioner og moderne teknik.

Bogen rummer overskuelige statistiske oversigter og er illustreret med et alsidigt billedmateriale lige fra de allerførste »sparekasser«: pengeskrin med svært jernbeslag og til gedigne sparekasserinteriører (man savner blot et billede af en af vor tids mest moderne sparekasser). Der er gengivelse af gamle preussiske mønter og af H. P. Hanssens håndskrevne breve. Med sit vidtspændende indhold, gode fremtoning og sit letfattelige sprog må bogen kunne vække interesse også uden for landsdelen.

P. G. Bruun.

Helle Askgaard: Den sønderjyske industris udvikling fra 1920 til 1970.

København 1970. Bd. 8 i serien »Kulturgeografiske Skrifter« under redaktion af professor, dr. Niels Kingo Jacobsen og amanuensis Ruth Jensen. 232 s., ill.

Der har her i landet hidtil ikke været nogen stærk tradition for at beskæftige sig med industri, hverken hos økonomer, historikere eller geografer (sidst har K. Antonsen i sin disputats fra 1964 behandlet »Placeringen af Danmarks industri 1938 til 1960«), og medens Sønderjyllands historie og naturgeografi er blevet behandlet endog særdeles intensivt, har det skortet på en tilbundsående analyse af landsdelens industriudvikling; en sådan synes nu at foreligge med Helle Askgaards værk, der er en bearbejdning af en med guldmedalje belønnet prisopgave i geografi ved Københavns Universitet.

Som indikator for udviklingen vil en opgørelse for værditilvæksten på den enkelte lokalitet være det mål, der er behæftet med færrest fejkilder, men den foreligger desværre ikke opført for geografiske områder; blandt mange andre muligheder (kraftforbrugets størrelse, produktionens omfang i penge eller varemængde m. v.) er i stedet valgt »antal arbejdere pr. virksomhed«, da dette tal — hvor vildledende det end i mange tilfælde må forekomme at være — i reglen ikke opfattes som en intern hemmelighed. Som hovedregel har

forfatteren afgrænset emnet til at omfatte fremstillingsvirksomheder med mindst seks arbejdere. I visse tilfælde har det været forbundet med vanskeligheder at fremskaffe talmateriale, idet de nyeste oplysninger om industribeskæftigelsen — af diskretionshensyn over for de pågældende virksomheder — ikke kan frigives i de nødvendige detaljer af Danmarks Statistik. Et sådant hensyn eksisterer imidlertid ikke m. h. t. oplysninger om virksomhedernes strømforbrug.

Foruden den omtalte vanskelighed med at få adgang til oplysninger fra de senere år har forfatteren mødt hindringer i form af, at den tilsyneladende så righoldige statistik ikke har været sammenlignelig fra år til år, og at dele af det primære tælle materiale har forputtet sig i årenes løb eller endog er blevet tilintetgjort. Således eksisterer skemaerne fra erhvervstællingen i 1925 ikke mere. Danmarks Statistik har tilladt anvendelse af primærmaterialet fra 1935-tællingen, medens en sådan tilladelse ikke har kunnet gives for 1948. Endelig har forfatteren haft adgang til de kommunevise opgørelser på branchegrupper fra 1958.

Derudover er anvendt den årlige produktionsstatistik, der gradvis er kommet til at omfatte flere og flere brancher, og som endvidere bringer oplysninger om beskæftigelsen. Når dertil kommer, at De forenede Teglværker samt elværkerne har været yderst behjælpelige, at forfatteren ved kritisk læsning af de sidste to års sønderjyske aviser har søgt at følge udviklingen op til dato, og at der til supplement er blevet udsendt 400 breve med spørgeskemaer til sønderjyske virksomheder, vil man forstå, at bogens konklusioner hviler på solid grund.

Oplysninger fra bl. a. det på forskellige branchegrupper hvilende statistiske materiale er tilstræbt gjort indbyrdes sammenlignelige og er for hver enkelt virksomhed blevet kodet ind på randhulkort og siden gjort udbredelsesmæssigt anskueligt ved at blive placeret i et rudenet (med kantlængde svarende til 5 km), hvorved man opnår at fjerne den arealmæssige usikkerhed, der uundgåeligt vil fremkomme, hvis industrivirksomheder opgjort på administrative inddelinger skal sammenlignes.

Efter en omtale af erhvervslivets problemer i den vanskelige overgangstid i forbindelse med genforeningen følger en gennemgang af befolkningsudviklingen fra 1920 til i dag (bl. a. ved hjælp af befolkningspyramider), udviklingen af vejene og transportmidlerne samt udbygningen af de offentlige værker. Befolkningstætheden er dels illustreret kommunevis (1921 og 1965), dels ved prikkort (1 prik for hver 25 indbyggere, 1950), og befolkningsudviklingen i perioden er såvel fremstillet i rudenet (i %) som anskueliggjort på logaritmisk papir.

Endnu i 1921 kunne man tale om, at befolkningens fordeling afspejlede jordens bonitet, idet landbruget ernærede 43 % af den sønderjyske befolkning; i 1960 er det tilsvarende tal 27. Interessante

er betragtningerne over, hvorvidt det har været muligt for landsdelen at beholde sit fødselsoverskud; en sammenligning af vandringsoverskuddet/underskuddet i Sønderjylland med lignende bevægelser i den øvrige jyske befolkning viser, at landsdelen i større udstrækning og på et tidligere tidspunkt har formået at fastholde sin befolkning. Sønderborg amt har fra o. 1955 haft stor efterspørgsel efter arbejdskraft til industrien, og denne efterspørgsel har bevirket, at vandringsoverskuddet fra det øvrige Sønderjylland er søgt hertil i stedet for at forlade landsdelen. I de seneste år er der sket en industriel udvikling også i Tønder amt, og tallene herfra tyder på, at det i stigende grad er muligt for denne egn at beholde sit befolkningsoverskud.

I nær tilknytning til hovedemnet findes et afsnit om vejnettet og jernbanerne (aftrapningen af amtsbanerne i mere eller mindre takt med motoriseringen af landevejstrafikken); i de vestlige dele af Sønderjylland har nyanlæg af veje tjent til at ophjælpe meget folketomme områder, idet uheldig jordfordeling, manglende dræning og mangel på færdselsårer har hindret bebyggelse. På vejen til løsning af elforsyningen har der — endog efter afstemningen i 2. zone — været planer om at lade kraftværket i Flensborg sørge for forsyningen! Slutresultatet af forhandlingerne blev, at man i 1922 — på et tidspunkt, da hele Danmarks elforsyning varetoges af et stort antal små værker — vedtog at bygge eget højspændingsværk i Åbenrå; dog var to af købstædernes jævnstrømsværker i brug endnu i 1959.

Det er lykkedes at opspore eksempler på en meget sigende korrespondance, der i de første år afspejler de forskellige virksomheders divergerende interesser i at indføre varer fra Tyskland (således var det i 1920 muligt at indføre tyske teglsten meget billigt). Men det har ikke været muligt i tal at opgøre virkninger af grænseflytningen. Det kan konstateres, at en del handels- og fremstillingsvirksomheder fra Danmark oprettede filialer, og at enkeltpersoner tog til Sønderjylland for at starte egen virksomhed. Flensborgs bortfald som mulig konkurrent til de sønderjyske virksomheder modvirkedes for enkelte virksomheders vedkommende af en reduktion af det tidligere marked, hvorfor nogle forsøgte at kompensere ved oprettelse af filialer. De flensborgske virksomheder oplevede de samme symptomer med modsat fortegn og reagerede på samme måde. Kongerigske virksomheder påførte i 1920'erne f. eks. bryggerierne konkurrence, og på længere sigt har det ført til nedlæggelser.

En sammenligning mellem industriens stilling i 1925 og 1935 viser en forbløffende lille ændring. Som et udtryk for, hvor svagt landsdelens industri var udviklet, skal nævnes, at teglværksindustrien i 1925 omfattede 28 % af de industrielt beskæftigede, at procenten for træindustriens vedkommende var det dobbelte af det øvrige Danmarks, for jern- og metalindustrien det halve. I 1925 såvel som i 1968 er den sønderjyske industri mere ensidigt sammensat end det

øvrige Danmarks; dengang domineredes den af næringsindustrier og teglværker, nu af jern- og metalindustrien.

Fordelingen af den sønderjyske industri anskues såvel lokalitetsmæssigt som på størrelsesgrupper (under anvendelse af Lorenz-diagrammer). Medens bryggeriernes og tobaksfabrikkernes regnskaber er utilgængelige, er det lykkedes at give en indgående analyse af teglværkernes lokaliserings- og organisationsforhold. Behandling af nyere fænomener som samarbejde mellem eller nedlæggelse af mejerier (og bygningernes overgang til anden anvendelse) samt skotøjsindustriens helt anderledes situation her end i det øvrige land fuldender indtrykket af, at forfatteren også har fået fat i væsentlige sider af de nyeste erhvervmæssige omstruktureringer i Sønderjylland.

Udviklingen af Danfoss står med en særlig glans. Ved erhvervs-tællingen i 1935 havde fabrikken kun fire ansatte (skemaet fra Mads Clausens hånd er aftrykt!), og af ansatte i landets jern- og metalindustrier havde landsdelen kun de 0,6 % — i 1965 var tallet steget til 7,1. Inspireret af og delvis i samarbejde med Danfoss er der oprettet en række til dels betydelige virksomheder, men næsten ingen af disse har lokaliseret sig i fabrikkens umiddelbare nærhed, og heller ikke andre brancher har følt sig tiltrukket af beliggenheden. Fra Danfoss' side kunne man ønske sig naboskab af industrier, der beskæftiger kvindelig arbejdskraft, idet kun ca. fjerdeparten af de ansatte er kvinder, og Nordals iøvrigt ikke byder på mange andre erhvervsmuligheder for den kvindelige arbejdskraft.

Tilsammen indeholder ruderne med Havnbjerg og Sønderborg halvdelen af landsdelens industri. Købstædernes har hver deres særlige præg; Tønder (der tidligere i industriel henseende så absolut var i særklasse) og Haderslev synes at være inde i en industriel ekspansionsperiode, og Sønderborg vil formentlig efter kommunesammenlægningen fremtræde på samme vis; derimod har Åbenrå ikke de samme muligheder, medmindre der udlægges industriområder i Ensted eller Løjt.

Bogen rummer en analyse af flytning af industrivirksomheder fra byernes centrum til særlige industri kvarterer i periferien eller langs udfaldsvejene samt en undersøgelse af pendlingsafstandenes*) afhængighed af bedriftsstørrelsen og virksomhedens beliggenhed (by/land).

I slutningen af sin bog stiller Helle Askgaard det spørgsmål, hvorvidt der er sket en spredning af industrien i Danmark. Af de 172 sønderjyske virksomheder, der er registreret industrielt efter 1948, er de 13 tilflyttede og de 21 filialer af virksomheder uden for landsdelen. Som årsager til, at virksomheder flytter fra København, nævnes, at deres kapacitet ikke kan klare efterspørgslen, og at udvidelser og rationaliseringer på stedet ikke er mulige, hvorfor en udflytning kan være vejen frem. Først efter, at denne problemstilling er

*) Pendling: den daglige tur, bolig-arbejdssted-bolig.

gjort op, kommer faktorerne med provinsens stabilere arbejdskraft, lån fra egnsudviklingsloven m. v. i betragtning. At de flyttede virksomheder primært skulle have foretrukket Sønderjylland og så siden have bestemt lokaliteten nærmere, har ikke kunnet påvises; ofte har tilfældet spillet ind.

Et resultat af undersøgelsen bliver, at årsagen til den sønderjyske industris større andel i det samlede Danmarks industri især er at finde i de ældre virksomheders ekspansion samt etablering af helt nye. Den sønderjyske industris vækst har været med til at udjævne den geografiske fordeling af Danmarks industri, og landsdelens øgede andel skyldes i første række Sønderjyllands egen vækst. Inden for Sønderjylland er der ligeledes sket en spredning i den geografiske fordeling i det sidste 10-år. En medvirkende årsag er de ledigblevne bygninger (skoler, mejerier), der synes at fremme det industrielle initiativ. De flyttede virksomheder og filialerne er medvirkende til denne udvikling, men udslaggivende har de ikke været.

Bent Valeur.

»Sønden om Sæd for de Rørkær-hunde«.
(Gl. vestslesvigske mundheld).

Supplerende bemærkning til foranstående.

Til foranstående anmeldelse må det være tilladt at komme med en supplerende bemærkning. I sin i øvrigt så interessante og gode bog skriver Helle Askgaard s. 39: »For at komme til Sønderborg og Åbenrå fra Tønder måtte man over Flensborg, hvis man ville ad landevejen. For at komme fra Tønder til Haderslev måtte man enten over Flensborg eller Brøns. For at komme fra Sønderborg til Åbenrå måtte man over Kruså«. Så få er linjerne, og så mange er fejlene. Der henvises omhyggeligt til Dansk Vejtidskrift 1924, s. 157, hvor B. Poulsen har skrevet en afhandling om De sønderjyske Landeveje. Men disse oplysninger måtte forfatterinden have kunnet sige sig selv ikke kunne være rigtige. I dette jubilæumsår for genforeningen vil man jo i hvert fald uvilkårligt spørge: Skulle kongen på sin Eriks-gata da virkelig over Flensborg for at komme til Tønder fra Sønderborg? Naturligvis ikke. Der fandtes veje såvel fra Åbenrå som fra Haderslev og Sønderborg til Tønder uden om Flensborg i 1920. Som geograf må forfatteren have en vis øvelse i at se på kort, og hun kunne blot have set på nogle af de mange og gode kort lige fra 1600-årene og op til 1920 for at blive klar over, at hun er løbet med en limpind. I øvrigt er det mærkeligt, at geografer så ofte er usikre i ganske elementære historiske forhold. Adskillige vil således have trukket på smilebåndet, når de i professor Kingo Jacobsens lærde disputats om Tøndermarskens naturgeografi s. 14 har fundet følgende himmerigsmundfuld: »den gottorpske hertug, grev Hans

d. Ældre«. Den gode hertug Hans har nok roteret nogle gange i sin grav, da disse ord blev skrevet. Geografer burde lade de historiske afsnit i deres videnskabelige afhandlinger gennemlæse af en historiker, før manuskripterne bliver afleveret til trykkeriet. *P. K. I.*

Dansk skole-, børnehave- og vandrelærervirke i Sydslesvig. 1920 - 5. maj - 1970.

Udgivet af Dansk Skoleforening for Sydslesvig. Flensborg 1970. 219 s., ill.

50-året for genforeningen er også et jubilæumsår for dansk skole i Sydslesvig, hvor der jo lige så lidt som i Nordslesvig kunne drives dansk skolevirksomhed i årene før den første verdenskrig, og Dansk Skoleforening for Sydslesvig har i den anledning udsendt et prægtigt jubilæumsskrift. Hypermoderne omslag, fornemt to-spaltet tryk, billeder og faksimiler står fint på det glittede papir, og hvert afsnit indledes med overskriften indflettet i fine vignetter på grøngult karduspapir. Det er derfor med spænding, man giver sig i lag med bogen.

Man bliver ikke skuffet — bogen giver meget mere, end titlen lover — eller »virket« må tages i meget vid forstand.

Godt en snes forfattere har givet deres bidrag til værket, så mange, at vi af pladshensyn afstår fra at nævne de enkelte forfattere. Man siger nok, at mange kokke fordærver maden; det har de aldeles ikke gjort her, men naturligvis har det givet problemer med afbalancering og koordinering. En forfatter har følt sig så trykket af pladshensynet, at han for nogle oplysningers vedkommende har henvist til forskellige sider af skoleforeningens årsberetninger, hvad ikke mange læsere har glæde af — andre har kunnet boltre sig mere frit på større plads til mere begrænsede emner. Uoverensstemmelser i forskellige artikler er ikke altid forklaret. For eksempel har historikeren meget rigtigt i sin oversigtsartikel givet den korrekte oplysning, at skolebørnsantallet kulminerede med 14.499 elever i sommeren 1948, medens statistikeren i bogens slutning i sin fortegnelse over elever, skoler og børnehaver har 13.239 skoleelever som det højeste tal, og det ved skoleårets begyndelse 1950. Det ville vi godt have haft en forklaring på. Men det er småting. Bogen giver et rigt og nuanceret udtryk for skoleforeningens virksomhed på mange områder. Foruden det i titlen nævnte hører vi om ferierejserne til Danmark, hvis betydning vanskeligt kan overvurderes, om lejrskoleliv, kursusvirksomhed, efteruddannelse, om nogle særligt udvalgte skolers oprettelse og virksomhed m. m. Mangesidigheden i skoleforeningens arbejde er imponerende. Der er også blevet plads til en udførlig redegørelse for eksamensskolernes juridiske grundlag, og man ville nødigt have undværet de grinatagtige vers »Af en landsbydegns dagbog« fra SdU-ryven 1966.

Man får et overvældende indtryk af de umådelige vanskeligheder,

skoleforeningen havde at kæmpe med, da de tusindtallige indmeldelser strømmede ind efter Tysklands kapitulation i 1945. I parentes bemærket er det næsten udelukkende forholdene i de sidste 25 år, der er behandlet, idet man for tiden før 1945 henviser til Bernhard Hansens »I Fædres Spor«. I Flensborg havde man dog et vist grundlag at bygge på, men i Slesvig, Tønning, Egerfnørde og andre steder intet eller kun meget lidt. Beretningen om kommuneskolerne i Slesvig, der er dokumenteret med en snes officielle skrivelser i faksimile, giver et knugende indtryk af uhyggeligt store problemer — med lokaler, lærermangel, mangel på undervisningsmateriel, brændsel o. l., men ikke mindst problemer med de tyske myndigheders mangel på demokratisk indstilling; man bliver ikke tyskvenlig af at læse bogen, skønt den er skrevet med stort mådehold og tolerant forståelse over for den nationale modpart. Men kendsgerningerne taler deres uhyggelige sprog om had, intolerance og smålighed. Og hvilket bjerg af papirdynger har man ikke måttet arbejde sig igennem, når der skulle oprettes skoler, bygges, foretages ferierejser o. s. v. »Von der Wiege zu der Bahre — Formulare, Formulare!« Lykkeligt er det, at disse tider nu synes at være forbi, og at imødekommenhed og fordragelighed breder sig i tyske kredse.

Lykkeligt er det også, at alt nu er samlet under skoleforeningens hat, og at man uden bitterhed kan yde »Ejderselskabet« anerkendelse for en storslået indsats i Rendsborgområdet.

Med rette har én person — og kun én, for skulle man tage flere med, ville listen blive temmelig lang — fået omtale i en særlig artikel: Bernhard Hansen. Hans indsats er enestående. Men rundt omkring i værket har man ydet tak til alle, som har gjort en indsats for skolevirket i Sydslesvig.

En ting præger mange af artiklerne: det livsnære. Mange af forfatterne har selv været de ledende kræfter i det arbejde, de skriver om; de har derfor givet oplysninger, som ingen andre kender, og de har medtaget træk, som gør det muligt for læseren at være med-oplevende. Værket er derved ikke blot blevet en beretning, men også et kildekrift.

Bogen slutter med en gengivelse af skoleforeningens bygninger, 124 ialt. Beretningen inde i bogen om, hvordan grundene skaffedes, medens myndighederne mange steder gjorde alt, hvad der stod i deres magt, for at hindre en dansk skoles rejsning, er ligefrem spændende læsning, somme tider fornøjelig, somme tider deprimerende. Og nu står disse bygninger, nogle gamle og grimme, nogle nye, mere eller mindre smukke, nogle rent dansk i stil, nogle med den stejle, næsten gotiske tagrejsning, som kendetegner megen tysk arkitektur.

Men det er en stolt række af bygninger, et værdigt udtryk for skoleforeningens virke gennem et halvt århundrede.

Viggo Petersen.

P. M. Mitchell: A Bibliography of 17th Century German Imprints in Denmark and the Duchies of Schleswig-Holstein.

Udgivet af University of Kansas Libraries, Lawrence 1969.

Bd. I 388 s. Bd. II 360 s.

Med dette tobindsværk har professor P. M. Mitchell ved University of Illinois fornylig ydet et vigtigt bidrag til udfyldningen af den lakune i såvel dansk som tysk bibliografi, som det 17. århundrede udgør.

Bibliografien er udsendt af University of Kansas Libraries, men selve udarbejdelsen er i alt væsentligt finansieret af forskningsrådet ved University of Illinois. Det bør dog nok tilføjes, at udarbejdelsen også i høj grad har været afhængig af den imødekommenhed, som professor Mitchell har nydt godt af fra en række tyske og skandinaviske bibliotekers og arkivers side, og da ganske specielt fra Det kgl. Biblioteks.

Værket stræber efter i kronologisk orden at fortegne samtlige de tyske tryk, som i 1600-tallet er fremkommet i det daværende danske monarki, hvilket i praksis vil sige Danmark, Slesvig og Holsten. Det er blevet til ca. 3200 numre, af hvilke de ca. 600 kun kendes fra sekundære kilder.

De bevarede numre er i den udstrækning, det overhovedet har været muligt, beskrevet med trykket i hånd, ved selvsyn. Titelbladene tæker reproduceres fuldstændigt, undtagen hvor talen er om ligprædikener og lejlighedsdigtning. Efter tidens skik nåede deres titelblade ofte op på et par hundrede ord, arrangeret med alle de variationer, trykkerierne kunne opbyde. Endvidere anføres, hvordan bogen er samlet (hvilket spiller en væsentlig rolle for den entydige identifikation af datidens tryksager, mens det jo er uvæsentligt for vor tids skelnen mellem forskellige oplag), ligesom det ved en signatur er markeret, hvor det beskrevne eksemplar opbevares.

Antallet af numre er imponerende, ikke mindst i betragtning af, at Lauritz Nielsens bibliografi over perioden 1482-1600 kun omfatter 37 tyske titler ud af et samlet antal tryk på ca. 1000. Professor Mitchell har da også med sit arbejde villet andet og mere end at bidrage til udfyldningen af en lakune. Han har tillige villet fremlægge »factual information« til belysning af de komplicerede kulturelle forbindelser mellem Danmark og Tyskland i det pågældende århundrede.

Indledningen, side VII-XV, definerer og karakteriserer nogle af bibliografiens vigtigste tryksagskategorier. Den mest omfattende udgøres af ligprædikener og mindedigtene, ialt ca. 630 numre, af hvilke ca. 230 ikke findes bevaret — næppe til ubodelig skade for efterverdenen. De bevarede ligprædikener — ofte af et imponerende omfang — vidner ikke om, at talen har været om en meget læst genre.

Men, som professor Mitchell siger, de vidner i hvert fald om, at troen på, at det trykte ord har kunnet garantere en slags udødelighed, har været oppe i tiden.

Det trykte ord kunne jo imidlertid også, dengang måske i højere grad end nu, bruges i den politiske propagandas tjeneste. Bibliografien fortegner ca. 300 titler, repræsenteret i godt 400 udgaver, med tilhørsforhold til denne kategori, men hertil kommer yderligere de mange »relationer« (d. v. s. nyhedsrapporter) især fra krigsårene, som der jo var adskillige af også i det 17. århundrede. Overgangen fra ren og skær nyhedsorientering til propaganda er naturligvis glidende.

Det kan også nævnes, at kongelige og hertugelige dekretter udgør en ret stor kategori, ialt ca. 615 numre, dels »plakater«, dels pjecer.

Derimod indtager skønlitteraturen en meget beskednen plads. Indledningen opgør tallet af titler, som med god vilje kan henregnes til kategorien, til 43. Det fremgår ikke, om de to Kingo-numre er medregnet her, men derimod er det jo klart, at Laurembergs komedier og skæmtedigte indgår i antallet. Niveauet lå ikke højt. For litterater, som er ude i fagligt anliggende, er bibliografien lidt af en ørkenvandring.

I det hele taget vidner værket om, at tryksager dengang i alt overvejende grad var brugssager, og om, at den kristelige orientering var dominerende. Ligprædikerne har måske nok mere med den sociale status end med den religiøse overbevisning at gøre, men ved siden af dem og ved siden af de øvrige nævnte kategorier ligger en ganske omfattende teologisk litteratur med adskillige underafdelinger. Antallet af katekismer er ganske stort, men kun en fjerdedel af titlerne er bevaret, formentlig fordi de små bøger er slidt op under brug. Derimod fortegner bibliografien kun to bibeludgaver, formentlig fordi det var billigere at importere sådanne fra nordtyske trykkerier end at binde an med disse relativt store opgaver på det lokale plan.

Hvad selve produktionen af tryksagerne angår, var det naturligvis især i hovedstaden og i hertugdømmerne, at den foregik. Flest titler tegner følgende officiner sig for: Johan Philip Bockenhoffers i København, Johan Holweins i Slesvig, Melchior Kochs i Glückstadt, Reinhardt Janssens i Glückstadt og Joachim Reumanns i Kiel.

P. M. Mitchells store værk vil blive stående mellem Lauritz Nielsens ovenfor nævnte arbejde og *Bibliotheca Danica*, som Chr. V. Bruun udgav. Andre navne, som melder sig i sammenhængen, er Thomas Hansen Erslews og H. Ehrencron-Müllers. Det er et fornemt selskab at komme i, men hædres den, der hædres bør!

Aage Jørgensen.

Schleswig-Holsteinische Biographien.

Vorarbeiten zum Schleswig-Holsteinischen Biographischen Lexikon. Herausgegeben von der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. 1962, 112 s.

Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon.

Herausgegeben im Auftrage der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte von Olaf Klose. Bd. I, 1970.

Begge Karl Wachholtz Verlag, Neumünster.

Dansk biografisk Leksikons første udgave ved C. F. Bricka udkom i årene 1887-1905, og den nye udgave fulgte i 1933-44. De er allerede ved deres hurtige og regelmæssige udgivelse leksikonarbejder, som kalder på den største respekt. Desuden er de præget af en sikker sans for størrelsesforhold, men samtidig selv i de mindste artikler imponerende udførlige og udtømmende. Hertil kommer litteraturhenvisninger i mådeholden fylde og pålidelige lister over billeder. Medarbejderstaben var ganske vist stor og dygtig, men det gode resultat skyldes først og fremmest de myndige og kyndige redaktører Povl Engelstoft og Svend Dahl.

Fremtrædende slesvigere, både danske og tyske, var medtaget såvel før som efter 1864, og de tyske blev bedømt lidenskabsløst og sagligt. Det gælder endog insurgentofficererne i 1848. Alligevel havde Dansk biografisk Leksikon sine småmangler hist og her. Flere slesvigere og holstenere, som man gerne ville vide mere om, savnedes, og desuden har den tyske dom over både danske og tyske på forhånd sin interesse.

Det var derfor med meget store forventninger, at man så et prøvehæfte af et nyt Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon udkomme i 1962, og nu er 1. bind af selve leksikonnet udkommet »Herausgegeben im Auftrage der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte«. Det er den højeste historiske sagkundskab i landet Schleswig-Holstein, som har ansvaret for denne udgivelse. Det ser dog ud til, at det lærde selskab har taget sig ansvaret let, for det ses ikke at have indsat noget tilsynsråd ved udgivelsen. Brugeren finder derimod værket så vigtigt, at det her skal gås efter i sømmene.

Udgiveren klager i forordet over, at det ikke lykkedes at skabe et »nordelbisches« leksikon omfattende også Hamburg og Lübeck. Det kan vi andre kun være glade for, da det ville være ganske unaturligt, rent bortset fra, at ordet »nordelbisch« brugt på hertugdømmet Slesvig er en tilsnigelse.

Der har været arbejdet på værket i henved 20 år, og alligevel er man ikke nået så vidt, at man har hold på, hvad man vil og kan have af artikler. Derfor udsender man nu artiklerne i den orden, de bliver færdige, og agter at holde sammen på dem ved et voksende alfabetisk register allerede fra 2. bind.

Denne fremgangsmåde rummer adskillige farer, som kun kunne mestres af en overmenneskeligt dygtig redaktør.

*Generalsuperintendenten Stephan Klotz og hans hustru.
Oliemaleri på metalplade på epitafiet 1668
i St. Nikolaj kirke i Flensborg.*

Der er ingen rimelig balance. Den betydningsløse Zur Mühlen får sine familieforhold behandlet på 16 linjer, mens hans karakteristisk tager 9 linjer, og hans skrifter og litteratur om ham fylder 9 linjer petit, ialt 34 linjer. Så har han sandelig fået, hvad han har krav på og mere til, når der venligst ses bort fra, at det vel nævnes, at han var præst, men ikke hvor. En linje i registret til Egernførde amts årbog havde været nok til ham.

Til sammenligning skal nævnes, at Stephan Klotz får ialt 32 linjer. Han er uden sammenligning den vigtigste kirkemand i hertugdømmet Slesvig i det 17. århundrede, men vi får intet at vide om, hvori hans betydning lå, intet om hans forhold til afvigende meninger som Breklings eller Rosenkrands' og heller ikke om hans omstridte forhold til dansk, plattysk og højtysk kirkesprog. Angående hans egne værker henvises til *Cimbria Litterata*, og så er vi lige vidt, da få har dette værk, og færre kan læse det. I litteraturen om ham er ikke anført, hvad Johanne Skovgaard og H. F. Petersen har skrevet om ham, skønt det ingenlunde er ligegyldigt. Da udgiveren ellers kender dansk forskning, er det nedslående, at der tages så lidt hensyn til den. Af portrætter anføres kun et kobberstik af J. M. Preisler fra 1774, til trods for, at der findes et samtidigt vellignende oliemaleri af Klotz og hans hustru i Nikolaj kirke i Flensborg, som er let tilgængeligt i »Kunstdenkmäler der Stadt Flensburg«, så der er heller ikke taget hensyn til tysk litteratur. Derudover findes et særdeles stateligt kobberstik i Klotz' egen »De Domini . . . Jesu Christi, Sudore Sanguineo . . . cruciatibus«, Hamburg 1710, som med al respekt for den dygtige kobberstikker Preisler dog må foretrakkes. Er dette billede også ukendt i Kiel? Undren over den usædvanlige navneform Clotz skal

endelig ytres, inden vi sammenfatter vor opfattelse i, at denne omtale er helt og aldeles utilstrækkelig.

Klotz' værker er altså ikke anført, men det er Abrahamsons, på 82 linjer! Hvertil kommer 57 linjer tekst. Anmelderen interesserer sig meget for denne gode danske mand, og artiklen er udmærket, men sammenlignes denne store biografi og bibliografi med Klotz', kommer man til den opfattelse, at der ikke er givet eller i hvert fald ikke håndhævet redaktionelle retningslinjer.

Det er vildledende, at billedteksten til Hermann Wilhelm Bissens billede kalder ham Wilhelm Bissen. Det hed hans søn, med V., som også var billedhugger. Både kong Abels og andres børn nævnes, hvad der er praktisk, men ikke Bissens.

Til gengæld er man glad for at få at vide, at R. Strom i Husum har gjort et fotografi af Arfst Arfsten, bortset fra, at han hed Ström eller snarere Strøm og var en god dansk mand. Har Bjørn Ochsner gjort sit arbejde forgæves? Derimod viser artiklen om Eduard Adler i sine litteraturhenvisninger hen til tilgængelige billeder, så det ser ud til, at hver forfatter har bestemt, hvad der skulle skrives om billedet. Det er blevet derefter.

Derimod synes det at være et gennemført redaktionsprincip, at politiske, nationale og kirkelige konflikter så vidt muligt ikke skal nævnes. Om Wilhelm Halfmann hedder det ganske vist, at han i »1946 endgültig als Bischof berufen wurde«, men ikke, at det var »für Holstein«, og hans meget stærke indflydelse på landskirkens holdning over for den danske kirke i Sydslesvig omtales overhovedet ikke, ej heller hans endnu stærkere ord om de danske præster. Vi får intet at vide om de vanskeligheder, som pastor Christian Jensen i Breklum havde med de preussiske statsmyndigheder, og hans danske bøger nævnes ikke, til trods for at hans forhold til Vilhelm Beck er ænseværdigt. Overhovedet har de kirkelige levnedsskildringer en tilbøjelighed til at blive til Vitae Sanctorum (Alle helgens levned), men man bør dog foretrække bollandisterne. Det gælder i udpræget grad skildringen af Theodor Kaftan i prøvehæftet, hvor intet nævnes om hans ret kompromitterende forarbejde og holdning til den preussiske sprogforordning af 1888, som danskere altid har haft farten af, og som nu er blevet mønsterværdigt klarlagt af en tysk historiker, hvis grundlæggende undersøgelse ikke nævnes i litteraturhenvisningerne. Hvorfor må Kaftans meget vigtige nationalpolitiske holdning ikke omtales? Vor tillid til værket svækkes. Den eneste skildring af en rigtig helgen og tilmed af en martyr, den om den hellige Ansver, er til gengæld knap, saglig og tilstrækkelig. At Lüdemann foruden sine andre politiske problemer også havde nationalpolitiske vanskeligheder, kan ikke uddrages af teksten, men det ses dog af listen over hans skrifter, at han har skrevet mod Sydslesvigsk Forening.

Og dog kan det gøres at skildre stærke modsætninger på en uparvis og uangribelig måde, også her, f. eks. Otto Schütts artikel om

pastor Friedrich Andersen ved St. Johannes kirke i Flensborg. Der levnes ikke tvivl om, at Andersen jo var nazist og racist, men samtidig fremhæves loyalt hans kirkelige fortjenester og hans virksomme interesse for sociale forhold, for konfirmationen og for Martinstift, og det understreges, at han ikke brugte sine prædikener til polemik. En udførlig liste over Andersens skrifter findes rimelig, da tyske skrifter af slesvigske forfattere efter 1864 og efter Albertis forfatterleksikon er svære at få hold på, mens f. eks. alle Abrahamsons skrifter findes i udførlige let tilgængelige danske bibliografier. Om Andersen kan det for anmelderens regning tilføjes, at han var en danskeræder.

Det højt interessante bidrag om pastor Michael Baumgarten giver læseren mulighed for bedre at forstå denne midtpunktsmand i det slesvig-holstenske oprør ud fra hans kirkelige syn, men det bliver også tydeligt, hvor politisk virksom han var. Trods påstande om det modsatte i tysk litteratur har næppe nogen dansk præst i Sønderjylland været så politisk handlende som han.

Der er 2 bidrag af danske forfattere. Pastor A. Andersen bruger 12 overflødig linjer til drøftelse af provst Petrus Generanus' hustru og hendes herkomst. Særundersøgelser af denne art hører ikke hjemme i et leksikon, men vel deres udbytte i kort form som f. eks.: »Hustruens fædrene slægt er omtvistet«. Asger Nyholm fatter sig i fyldestgørende korthed om en så vigtig skikkelse som Cornelius Appel, idet dog forskellen på hans og Regenburgs opfattelse af den rette politik i sprogsagen ikke kommer klart frem. Ved hans artikel findes litteraturhenvisninger i den hyppigt forekommende form: »Dem Verz. in Dansk biografisk Leksikon sind hinzuzufügen ...«, hvilket altså vil sige, at man må have dette værk stående for at kunne bruge nærværende leksikon. Jamen, skal et leksikon da ikke kunne stå alene?

Vi må dadle forfatterne af artiklerne om Chr. U. Beccau og Theodor Storm for, at deres fremstilling af inddragelsen af disse advokaters bestallinger er vildledende. Storm havde selv diskvalificeret sig som advokat ved at nægte at aflægge ed til kongen, en ærlig sag for Storm, men så sandelig også for kongen. Et pålideligt leksikon må hverken udbrede Greuelmärchen eller cementere dem. Den afgørende litteraturhenvisning, Anna Simonsens afhandling i Sønderjyske Årbøger 1950, savnes. Er også dette tidsskrift spildte Guds ord på Balle-Lars? I begge forhold har redaktionen svigtet.

Nicolai Andersen behandles af Harboe Kardel med stor venlighed, og det gælder også andre forfatters artikler om danske mænd. Undertiden synes man, at venligheden er for stor. Harboe Kardel udnævner Andersen til »der Wissenschaftler« blandt danske nordslesvigere ved siden af A. D. Jørgensen. Det er lidt overdrevet, al den stund der dog findes navne som Lauridsen, Mackeprang og Moltesen og andre, men det er sket af forståelig kærlighed til emnet. Ellers er artiklen god,

og Harboe Kardel har ikke fortjent de mindst 5 trykfejl i en 9 linjers litteraturfortegnelse. Anmelderen ved alt om sætternissens lumske anslag, og egne erfaringer har gjort ham overbærende med trykfejl, men ikke når danske bogtitler er så hårdt hjemsøgt som i denne bog, og det ellers hæderværdige Wachholtz forlag hædrer os ikke ved en række grimme og forkerte ø'er og å'er.

Det kan ikke være ligegyldigt i et særligt sønderjysk og holstensk leksikon og i Chr. F. Monrads særlige tilfælde, at han var medlem af menighedsrådet og kirkeældste for Vor Frues menighed i 20 år. Det nævnes ikke, lige så lidt, som at Monrad var fader til Sprogforeningen, hvad Hans Lund dog ellers skriver ganske tydeligt i sit bidrag i Dansk biografisk Leksikon, som denne artikel er et forkortet, dog ingenlunde fortøttet, men udvandet opkog af. Derfor får læseren ikke noget klart indtryk af, hvor vigtig Monrads person var i Sønderjylland 1864-89. Monrad var medbestyrer af pigeskolen allerede i 1858 og ikke, som her nævnt, først fra 1864. Der skrives, at han udgav »ein« Nordslesvigsk Søndagsblad. Kan man bruge udtrykket »ein« om det mest udbredte blad i Nordslesvig? Han var ikke medudgiver fra 1880, men fra 5. 1. 1879, og A. C. C. Holdt var ikke »Privatschullehrer«, men leder af en stor, privat realskole, og det var han forlængst ikke mere i 1880. Det havde preusserne sørget for 5 år før. Et leksikon skal være pålideligt også og især i enkeltheder.

Det har endnu engang vist sig, at det er en vanskelig sag at lave et leksikon. Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon har i mange tilfælde haft mulighed for at blive bedre end Dansk biografisk Leksikon, men har følgestrengt undladt at bruge disse muligheder. Hvis vi skal have gavn og glæde af de kommende bind, er den første forudsætning, at de redigeres.

Poul Kürstein.

Ingwer Ernst Momsen: Die Bevölkerung der Stadt Husum von 1769 bis 1860. Versuch einer historischen Sozialgeographie.

Schriften des Geographischen Instituts der Universität Kiel, Band 31, 1969. 420 s.

I 1968 erhvervede I. E. Momsen doktorgraden ved universitetet i Kiel med afhandlingen »Die allgemeinen Volkszählungen in Schleswig-Holstein in dänischer Zeit als Quelle historisch-bevölkerungsgeographischer und historisch-sozialgeographischer Forschungen«, og det er 2. del heraf, der nu udgives i bogform, medens 1. del stadig kun findes i maskinskrevet form. Det er forfatterens erklærede mål med afhandlingen at åbne en kildegruppe — de danske folketællinger — for forskningen, som han siger kun i mindre grad har været opmærksom herpå. Om man kan give forfatteren ret i denne sidste vurdering, er nok tvivlsomt, men rigtigt er det, at folketællingerne ikke tidligere har været anvendt til en så gennemgribende analyse af en enkelt lokalitet, som her bliver Husum til del. Når Husum er

valgt, skyldes det, at byen efter forfatterens mening er repræsentativ for de slesvig-holstenske byer, og indtil lignende undersøgelser foreligger for andre af områdets byer, må man altså tage Husum som eksempel for dem alle.

Før den egentlige analyse af befolkningen bringes en kort beskrivelse af byen og kildematerialet. Dette er, som det vil kunne forstås af det foranstående, hovedsagelig folketællingerne, hvoraf der før 1864 foreligger syv, men også andre kildegrupper såsom kirkebøger, borgerskabslistes, skattelister m. v. har været anvendt. Ved hjælp af dette materiale undersøges så omtrent alle forhold vedrørende Husums befolkning: dens størrelse, fordeling efter køn og alder, socialstruktur, erhvervsforhold o. s. v., og det er virkelig uhyre interessant, både når man får sine anelser bekræftet, og når man overraskes af undersøgelsesresultat. Her skal kun enkelte af problemstillingerne trækkes frem.

Som det er historikerne bekendt, kan folketællingernes oplysninger ikke uden videre godtages, og forfatteren reviderer da også de tal for befolkningens størrelse, som man får direkte fra folketællingerne. Folketællingernes aldersangivelser synes han derimod uden videre at tage for gode varer. Det er der i virkeligheden ikke grund til. Myers har således påvist en række fejlkategorier i materiale af denne art, bl. a., at der er en almindelig tendens til at foretrække bestemte endetal (især 0 og 5) i aldersangivelserne, at de meget gamle opgiver for høj alder, og tilsvarende. Disse fejlmuligheder forrykker vel ikke resultatet afgørende, men man må have dem i tankerne, når man vurderer tallene. Tilsvarende forhold, måske noget alvorligere, gør sig gældende for erhvervsfordelingens vedkommende. Her har den nyere danske forskning i virkeligheden godtgjort, at folketællingerne tildels er uanvendelige til erhvervshistoriske undersøgelser. Richard Willerslev skriver således i sin disputats »Studier i dansk industrihistorie 1850-1880« fra 1952 sammenfattende: »Folketællingernes erhvervsoplysninger viste sig ... at være uanvendelige til brug for en industristatistisk fremstilling«, og han vælger derfor til sine undersøgelser helt andre kilder. Andre forskere er kommet til lignende resultater. Hermed være ikke sagt, at Momsens tal ikke er meget interessante. Tværtimod læser man med stor interesse om, hvorledes de forskellige erhvervsudøvere fordelte sig i byens forskellige kvarterer, og her er vi netop ved det, anmelderen har villet vise ved de to eksempler ovenfor. Medens der nemlig kan være et og andet at indvende mod værket som eksempel på, hvordan folketællingerne bør udnyttes, er dets lokalhistoriske værdi overvældende stor. Der vides nu virkelig meget mere om Husum, end man har gjort hidtil, og som eksempelsamling får bogen værdi langt ud over Husums grænser. Til dette brug er det utvivlsomt en stor fordel, at resultaterne findes overskueligt opstillet i skemaer og på tematiske kort. Det er anmelderens opfattelse, at tematiske kort i almindelig-

hed anvendes alt for lidt i historiske arbejder, og det er derfor en fornøjelse i denne bog at se sådanne kort flittigt anvendt. Man finder f. eks. forskellige befolkningsgruppers fødesteder indprikket på kort og kan se, at tjenestepigerne i stort tal kom fra den nærmeste omegn, men at enkelte kom fra endog meget fjerne steder. Håndværkssvendene kom i stort tal fra Nordtyskland og kun i meget få tilfælde fra Danmark, hvilket vist er typisk. Mange tilsvarende eksempler på velanbragte kort kunne nævnes.

Sammenfattende kan det siges, at det er med glæde, man ser en bog af denne art udgivet. Nogen bestseller bliver den vel ikke, og det har den tydeligt nok heller ikke til hensigt at være. Her er ingen farveplancher, ingen fotografier, ingen smarte overskrifter, men den fortjener at blive læst af en stor kreds af lokal- og kulturhistorikere. Måtte den inspirere andre til at udgive lige så gennemgribende analyser af andre byer.

Viggo Petersen.

Gerhard Kraack: Das Gildewesen der Stadt Flensburg.

Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte, nr. 19.
Flensburg 1969, 255 s.

Den foreliggende bog er en kun i uvæsentlig grad ændret udgave af forfatterens dissertation, forsvaret ved det filosofiske fakultet ved universitetet i Kiel i 1966. Forfatteren giver i indledningen udtryk for, at en undersøgelse af gildevæsenet netop for Flensborgs vedkommende er tillokkende, idet man må formode, at spillet mellem dansk og tysk indflydelse i byen virkede ind på gildelivet. Undersøgelsen er derfor foretaget i lys af dette spil, d. v. s. hele tiden med et udblik til kilderne om gildevæsenet i Danmark og Nordtyskland, først og fremmest Lybæk. Det er derfor næppe med urette, når forfatteren hævder, at bogen rummer træk, der er fælles for det middelalderlige gildevæsen i Slesvig-Holsten. Hertil kommer, at kilderne om de middelalderlige gilder i de nordslesvigske købstæder er meget få i modsætning til det særdeles righoldige materiale om Flensborgs gilder, hvor der er bevaret statutter, medlemsfortegnelser og/eller regnskabsbøger for 17 gilder, endog for en stor dels vedkommende udgivet i H. C. P. Sejdels digre »Diplomatarium Flensborgense« fra 1865-73. Det turde derfor være klart, at bogen påkalder sig interesse langt ud over det rent lokale, der tilsyneladende ligger i titlen. Man behøver blot at henvise til den sammenstilling af slesvig-holstenske gejstlige broderskaber, der findes i tillægget.

Af bogens ca. 250 sider er kun de 110 egentlig tekst, resten er udenomsværker, og i særdeleshed bemærker man de 90 sider meget grundige og fyldige noter og henvisninger. Bogen har ingen registre, men den er let at finde rundt i, og tillægget rummer nogle meget nyttige og interessante tabeller og oversigter, der gør i hvert fald et personregister delvist overflødig.

Det er især i bogens første hovedafsnit, forfatteren søger at se gilderne, der gennemgås enkeltvis, på baggrund af den nordtyske og danske udvikling. Det er vel nok Sct. Knudsgildet, der påkalder sig særlig opmærksomhed, idet det er langt det ældste og bestod, før Flensborg fik sine købstadrettigheder. Af Flensborgs stadsret fra 1284 fremgår det, at der da fandtes andre gilder end Knudsgildet, men det er først i anden halvdel af 1300-tallet, at gildevæsenet for alvor blomstrede op, først og fremmest i form af de mange gejstlige gilder eller broderskaber, der har deres forbillede i de nordtyske byer, og som var af en helt anden art end Knudsgilderne, idet det religiøse forbundet med et fromhedsideal og -ønske stod i centrum. Forfatteren gennemgår hvert enkelt af de gejstlige gilder, om hvis eksistens vi er underrettet, og som en tredje gildeform gennemgås derefter håndværkergilderne eller lavene, som de kaldes på dansk. Også deres opståen skyldes uden tvivl påvirkning sydfra, men problemet om, hvorfor og hvordan de er opstået, er et af de vanskeligste i nordeuropæisk byforskning, og forfatteren holder sig da også tæt op ad den hidtidige forsknings resultater og opfattelse af udviklingen så vel i almindelighed som i Nordtyskland i særdeleshed, og specielt i Lybæk.

I et følgende afsnit undersøger forfatteren gildernes forhold til byen Flensborg, og igen er det Knudsgildet, der står i centrum, idet det havde væsentlig indflydelse på byens styre i de første århundreder af dens eksistens, men senere mistede denne til fordel for rådet, der i det hele taget fik en voksende indflydelse på og kontrol med samtlige gilder.

I kap. 6 ligger efter anmelderens mening forfatterens måske væsentligste indsats, idet han her giver en detaljeret og omfattende analyse af gildernes sociale sammensætning, for så vidt medlemslister er overleveret. Dette er tilfældet for 6 gilder, desværre dog ikke for Knudsgildet, men udover medlemslister har også regnskabsbøger indeholdt oplysninger til belysning af dette emne. Hvad angår medlemmernes afstamning, der for en by i grænseområdet mellem to kultur- og sprogområder påkalder sig særlig interesse, bygger forfatteren i vid udstrækning på E. Hoffmanns undersøgelser i »Die Herkunft des Bürgertums in den Städten des Herzogtums Schleswig« (Neumünster 1953), og hans analyse synes klart at afspejle den voksende tyske indvandring i Flensborg, specielt af købmænd, og vel i hertugdømmet Slesvig som helhed i middelalderens sidste 100-150 år.

Helt ny er undersøgelsen af gildernes sociale sammensætning, hvor forfatteren først udskiller forskellige ikke-borgerlige grupper (adelige, gejstlige og andre medlemmer ikke-hjemmehørende i Flensborg). Der er i tillægget interessante lister over disse grupper, men den største gruppe medlemmer udgør dog naturligt nok borgere i Flensborg, og bogen rummer på dette punkt en meget grundig og omfattende undersøgelse af, dels hvilke sociale lag medlemmerne som helhed tilhørte,

dels fra hvilke sociale lag de enkelte gilders medlemmer kom. Særlig bemærkes den lange liste over alle de rådsmedlemmer og købmænd, vi træffer som gildemedlemmer, og som kan betragtes som et supplement til Aage Bondes og Johan Hvidtfeldts »Personalhistoriske oplysninger om borgmestre, rådmænd og byskrivere i Flensborg 1550-1848«. Således synes den i hvert fald opfattet af forfatteren selv, selvom den næppe kan gøre krav på at være fuldstændig, men kun anfører de mænd indenfor denne gruppe af borgere, der var medlemmer af gilderne eller kendes andetsteds fra.

Gildernes medlemslister er imidlertid også nyttige på anden vis, idet det ved hjælp af dem er muligt at konstatere om ikke den tal-mæssige, så dog i nogen grad den sociale sammensætning af byens befolkning som helhed. Alle de sociale grupper, som fandtes i en middelalderlig by, kan ved hjælp af gildernes medlemslister påvises i Flensborg, således lyder forfatterens vel ikke særlig overraskende konklusion på denne undersøgelse. Det er især Gertruds- og Hellig Legems-gildet, der har et meget stort antal håndværkere som medlemmer, og vi er hermed ovre i spørgsmålet om de forskellige sociale gruppers fordeling indenfor de enkelte gilder. Her viser der sig store sociale forskelle på de enkelte gilder, selvom man hele tiden må have for øje det meget store antal gildemedlemmer, ofte mere end 50 pct., som ikke kan placeres socialt. Kalandsgildet synes dog at have været det fornemste og var det fortsat middelalderen ud, mens middelborgerskabet i stigende grad fra begyndelsen af 1500-tallet trængte ind i Sct. Marie købmandsgildet og andre gilder. Der er imidlertid næppe tale om nogen særlig fremtrædende standsbevidsthed, således som det kan konstateres for Lybæks og Hamborgs vedkommende i de gejstlige broderskaber, idet et ret udpræget dobbeltmedlemsskab har haft en udjævnende virkning.

Sammenfattende kan det siges, at forfatteren med sin bog har ydet et værdifuldt bidrag til forståelsen af en væsentlig side af livet i hertugdømmet Slesvigs byer i middelalderen. Man har vel nok på visse punkter haft en fornemmelse af de forhold og generelle træk, som forfatteren peger på i sine konklusioner, men med det foreliggende værk står vi nu på sikrere grund, også når det gælder formodninger om lignende institutioner og forhold i de nordslesvigske byer, selvom man nok skal være varsom med at overføre forfatterens resultater direkte på disse. Set i et videre perspektiv fremtræder bogen med sit nøje kendskab til nordeuropæisk og specielt nordtysk by-forsknings resultater og metoder som et smukt eksempel på, hvad et sådant byhistorisk specialstudie kan bringe af almene resultater, især når det som her placeres ind i en større sammenhæng og drager nytte af og paralleller til tidligere forskningsresultater.

Henrik Fangel.

Aus Flensburgs Geschichte im 19. Jahrhundert.

Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte, nr. 20.
Flensborg 1969, 270 s. med billedtillæg.

Det flensborgske byhistoriske selskab er blevet meget aktivt på det sidste. Efter udsendelsen af den store byhistorie i 1966, er der udsendt tre bøger, nemlig Wilh. Rust: »Das Flensburger Bauhandwerk von 1388 bis 1566«, Gerhard Kraack: »Das Gildewesen der Stadt Flensburg« og sidst »Aus Flensburgs Geschichte im 19. Jahrhundert«. De førstnævnte nye bøger er udførligt anmeldt i Sønderjyske Årbøger; her er opgaven at henlede opmærksomheden på den række af værdifulde bidrag til byens historie i 1800-årene, som er samlet i den sidstnævnte. I mangel af en årbog er det en udmærket måde at få en række, lidt spredte afhandlinger publiceret på, og i forordet loves et nyt samlebånd.

Ved den flensborgske lokalhistoriker Chr. Voigts død i 1937 lå manuskripterne klar til bind II af hans Heimatbuch, og heraf er nu fem kapitler blevet trykt, medens nogle skildringer af krigsbegivenhederne i Flensborg i 1800-tallet ved Kersten v. Rosen er gengivet i sammendrag under titlen »Flensborg som garnisonsby«. Af bogens 16 bidrag er nogle erindringsstof, og sådanne memoirer er jo som regel god læsning for et bredere publikum, men også de andre bidrag er skrevet på en sådan måde, at ikke-fagfolk kan have glæde og fornøjelse ved at læse dem.

Redaktøren, stadsarkivdirektør, dr. H.-Fr. Schütt skriver således meget interessant om købmandsslægten Petersen Schmidt, der også forgrener sig til Trondhjem, og redegør for spare- og lånekassens historie i tiden 1819-1900. Endvidere publicerer han helstatsmanden, stænderdeputeret og rigsrådsmedlem, agent H. C. Jensens breve 1835-59 til datteren Doris, der var gift med en slesvig-holstensksindet herredsfoged, C. E. Th. Fr. Sarauw, som blev landsforvist efter Treårskrigen. Den kongetro helstatsmand morer sig lidt over, at slesvig-holstensksindede unge damer af det bedre selskab 1850 er ivrige efter at forlove sig med officerer fra det svensk-norske besættelseskorps.

Meget interessant, men trist læsning er Tønder-seminaristen, rektor Georg Marten's skildring af barndomsårene og skolegangen i Flensborg i 1870'erne og 1880'erne. Der var fattigdom og nød; sulten var en hyppig gæst. Udgiveren, Wilh. Klüwer, har afrundet erindringerne med nogle biografiske oplysninger om Georg Marten, der blev ditmarsisk lokalhistoriker, og som døde i Heide 1933.

Georg Marten gik i fattigskolen, den såkaldte friskole. Om disse skoler, hvoraf der var to, der var oprettet henholdsvis 1825 og 1829, beretter Wolfgang Petermann. De fattige og ofte udsultede børn fik her en nødtørfvig skolegang efter den indbyrdes undervisningsmetode, men de måtte jævnsides med undervisningen præ-

stere et antal arbejdstimer med strikning og vævning. Der blev også i skolerne fremstillet træsko, og indtægten ved salget af varerne gik til børnenes sparsomme underhold. Først 1900 blev denne deklasserende skoleordning ophævet.

De to artikler henholdsvis af Günter Lapp om den kongetro postmester Friedrich Joachim v. Moltke i Åbenrå og Flensborg, broder til den senere tyske feltmarschal Helmuth v. Moltke, og af Peter Kall om toldvæsen og grænsegendarmeri er samtidig trykt i »Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft«. Begge afhandlinger er skrevne på grundlag af et stort og spredt, trykt og utrykt kilde-materiale. I den første af de to afhandlinger er der gode bidrag til belysningen af postvæsenets historie i 1800-tallet, ligesom der naturligvis også er oplysninger af nationalpolitisk art. I den anden er der bidrag til belysning af toldvæsenets almindelige historie i de to her-tugdømmer og mere specielt til belysning af det i 1839 oprettede gendarmerikorps ved den holstenske sydgrænse. Også den preussiske overvågning af grænsetrafikken 1864-1920 behandles, og det er i øvrigt interessant at bemærke, at gendarmerikorpset blev delt, således at en del af korpset efter 1864 holdt vagt nord for Kongeåen, en del syd for — til en begyndelse endda i de samme uniformer.

Dieter Pust behandler de flensborgske kommunevalg i perioden 1833-1918. Danskerne fortrængtes efterhånden fra byrådet, som fra 1887 kun bestod af tyske repræsentanter; men iøvrigt var spørgsmålet om tysk-dansk kun af ringe interesse i byens styre. Til gengæld opstod der i tiden efter 1903 stærke modsætninger ved valgene mellem de borgerlige og socialdemokraterne. I afhandlingen skildres også fremgangsmåden ved valg af magistrat, og som bilag findes oversigter over valgene.

Gerdt Vaagt er i samlingen repræsenteret med to gode bidrag, det ene om det loyale og kongetro, flensborgske ekko på juli-revolutionen og Uwe Jens Lornsens aktion, det andet om provst C. C. J. Asschenfeldt, der fra 1824 var præst ved St. Nicolai kirke, og som sluttede sig til Claus Harms' kirkesyn. I national henseende var han loyal, men stod i det hele uforstående over for tidens nationale rørelser.

Det er en samling gode og interessante afhandlinger, de flensborgske historikere har fået udgivet.

Peter Kr. Iversen.

Schlegelberger/Hoffmeyer: Der Europäische Aufbruch.

Udgivet af Flensburger Studienkreis, dr. Hartwig Schlegelberger, professor, dr. phil. Troels Fink og dr. H. P. Johannsen.
Chr. Wolffs Verlag, Flensburg, 1969. 174 sider + et kort.

Bogen er et led i en serie, som behandler dansk-tyske forhold, »d + d Taschenbücher«, og hvor der indtil nu foreligger fem bøger.

Første halvdel er skrevet af indenrigsminister i Kiel, dr. Hartwig Schlegelberger, og resten af rektor Johs. Hoffmeyer, Grenå.

Der er fordele ved de såkaldte billigbøger, bl. a. det, der ligger i navnet, men den ekstra anstrengelse, der kræves af læseren over for den her anvendte typografi, må regnes til debetsiden.

Schlegelberger skriver inspireret om dels forholdet Danmark-Tyskland på rigsplan og dels om forholdet Danmark-Slesvig-Holsten. Man sporer tydeligt en ægte velvilje over for nabolandet, og hans holdning over for den nye hjemstavn får udtryk næsten gennem en kærlighedserklæring. Schlegelberger mener, Danmark må finde sin plads i EEC, og landet Slesvig-Holsten må være den naturlige formidler i udviklingen af naboforholdet mellem nord og syd. Han behandler nøgternt de historiske og geografiske forudsætninger, men virker især personligt engageret, når han giver udtryk for nutidsforhold og fremtidsvisioner.

Både Schlegelberger og Hoffmeyer kritiserer den danske skole- og sprogpolitik i 1850erne, hvad nok vil finde næsten enstemmig tilslutning i dag, men når Schlegelberger sammenligner med Köllertiden og den tyske sprogforordning af 1888, burde retfærdigvis være medgivet, at man fra dansk side erkendte sprogreskripternes slagside og korrigerede dem, mens den tyske sprogforordning skulle have været yderligere skærpet fra 1928. Den tyske Fredsforenings bestræbelser var jo ikke velsignet fra oven.

Johs. Hoffmeyer var blandt de første initiativtagere til at skabe dansk-tysk kontakt — allerede for o. 20 år siden — og deltog med bl. a. »Foreningen af sydslesvigske studerende« og deres tidskrift »Front og bro« livligt i den til tider hede debat om »den nye fase«. I en ret omfangrig citatsamling refererer han de diskussioner og de bestræbelser, der førte frem til det mildere klima i grænselandet. Her kunne indvendes, at han lidt for meget pointerer fase-tilhængernes andel i udviklingen og i for ringe grad de storpolitiske forudsætninger fra basisåret 1955, da Vesttyskland blev optaget i NATO og gensidige aftaler blev truffet mellem København og Bonn. Men det må på den anden side føles naturligt, at Hoffmeyer især trækker de aspekter frem, som han selv var direkte impliceret i.

I omtalen af mindretallets parlamentariske repræsentation gør begge forfattere sig skyldige i fejlvurderinger, som det vil være for omstændeligt at gennemgå. Kun må det anfægtes, når man på det statsretslige område sidestiller delstaten Slesvig-Holsten med det suveræne rige Danmark. At man forsøger at parallelisere på det folkelige-kulturelle felt, må derimod føles helt naturligt.

Det væsentligste ved »Europäischer Aufbruch« — og det må gælde for hele serien — er vel nok, at fremkomsten af en sådan publikation, skrevet af to forfattere med forskellig national observans og i det hele taget forskelligt udgangspunkt, overhovedet er mulig. I sig selv ligger her en bekræftelse på nyorienteringen i grænselandet og en

understregning af en udvikling, der er i gang, af et godt dansk-tysk naboforhold. Set på denne baggrund har »Europäischer Aufbruch« sin værdi og sin mission at opfylde.

Christian Stenz.

Kurt Jürgensen: Die Gründung des Landes Schleswig-Holstein nach dem Zweiten Weltkrieg.

Karl Wachholtz Verlag, Neumünster, 1969. 84 s.

Efter den anden verdenskrig gik en århundredgammel drøm i opfyldelse for den bevidste slesvig-holstener. Som en del af en tysk føderation skabtes landet Slesvig-Holsten med eget parlament og egen regering og vandt dermed sin suverænitet — på engelsk foranledning!

Ikke så sært, at såvel landsregering som landdag velvilligt har givet forfatteren, en af Kieler-professoren dr. K. D. Erdmanns medarbejdere, adgang til arkivalierne, der kan belyse dette vigtige kapitel af landets historie. Dr. Kurt Jürgensen anfører, at opgaven ingenlunde har været let »weil die besonderen Bedingungen der ersten Nachkriegsjahre vielfach zu einer lückenhaften und schlecht geordneten Überlieferung des behördlichen Registraturgutes geführt haben«. Forfatteren har derfor også søgt at råde bod på dette ved at henvende sig til de personer, som dengang var politisk aktive, først og fremmest Theodor Steltzer, der i sit selvbiografiske værk »Sechzig Jahre Zeitgenosse« allerede har ydet et bidrag til forståelse af disse begivenheder.

Bogens undertitel »Der Aufbau der demokratischen Ordnung in Schleswig-Holstein unter dem ersten Ministerpräsidenten Theodor Steltzer 1945-1947« markerer, hvor forfatteren står i diskussionen om Steltzers politiske betydning såvel i forbindelse med oprettelsen af delstaten som i holdningen til den national-politiske udvikling i »Landesteil Schleswig«, hvor »die anschwellende Dänenbewegung« gav anledning til svære modsætninger mellem den i national henseende moderate Steltzer og CDU-formanden Schröter, der ønskede opgøret med den danske bevægelse ført »mit nationaler Inbrunst und leidenschaftlicher Schärfe«.

Kurt Jürgensens arbejde, der i 20 knappe kapitler og en lige så omfattende samling af kilder, hvoraf mange hidtil utrykte, er et forarbejde til det bebudede bind af »Geschichte Schleswig-Holsteins 1945-50«. Det omridser de første efterkrigsårs politiske udvikling i den del af det engelskokuiperede Tyskland, der blev en »model« for forvaltningsopbygningen i hele besættelseszonen under den britiske devise »Schleswig-Holstein ahead«.

På baggrund af denne foreliggende skitse er der grund til med spænding at se hen til den mere detaljerede beskrivelse af en særdeles spændende epoke ikke mindst med hensyn til den rolle, der vil blive tildelt »die anschwellende Dänenbewegung«.

Knud A. Rasmussen.

Nordslesvig 1920-70. Historisk Billedbog ved Ole Bech og Eskild Bram.

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland 1970. 212 s.

I den række af billedbøger, som Historisk Samfund begyndte at udgive i 1964, er i 50-året for genforeningen udkommet Ole Bechs og Eskild Brams billedbog om Nordslesvig efter 1920. Tre stjerner på bogens ryg angiver, at dette er tredje bind i rækken; andet bind om Sønderjylland under fremmedherredømmet og fjerde bind om Sydslesvig efter 1920 er i vente.

Bogen ligger i udstyr og præsentation ret nær op ad sin forgænger (Sønderjylland. Historisk Billedbog. Tiden indtil 1864 ved Jørgen Paulsen og Poul Kürstein) og har som den et dobbelt sigte. Den skal tale ved sine billeder, men teksten er ikke billedtekst i almindelig forstand. Den skal give den sammenhæng, som billederne er sat ind i, og skal derudover skildre udviklingen eller et aspekt af den. Billedemnerne præsenteres ved manchetter nederst på hver anden side, og hvert emne illustreres i reglen ved flere billeder, hvorved denne billedbog i øvrigt adskiller sig fra det første bind i rækken. Bogen er derved kommet til at virke tvangfri og levende i sin billedpræsentation.

Billederne samler sig i store emnegrupper: Genforeningen i 1920, udviklingen indtil 1933, 1930'erne, besættelsestiden samt efterkrigstiden. Når billederne i hovedsagen skal vise en udvikling på så mange forskellige områder, er en streng kronologisk fremstilling ikke naturlig; det er godt, at udviklingslinjen inden for de mindre emneområder følges op gennem billedsammenstillinger. På den måde bliver det klart for betragteren, at billeder kan have større fremstillingsevne end ord.

Hvor skildringen følger en klar kronologisk linje, er det den politiske udvikling, der følges. Det drejer sig om den bevægede periode fra 1933 til 1945, da Nordslesvig ved flere lejligheder politisk kom i brændpunktet. Efterkrigsperioden skildres ved illustrationer, der skal belyse landsdelens almindelige udvikling, men her er der dog især tale om en række »snapshots« af 1960'ernes Nordslesvig, og den historiske billedbog antager da karakter af en præsentation af det moderne Nordslesvig.

Billedvalget har naturligt nok været afgørende for bogens disposition og emnefordeling. Det foretagne billedudvalg beror på redaktørernes skøn, men den fortrolighed med landsdelens historie i det nævnte tidsrum og med livet i landsdelen i almindelighed, der er en forudsætning for foretagelsen af et relevant billedvalg, sidder redaktørerne inde med, og det er anmelderens opfattelse, at de valgte billeder giver et klart indtryk af, hvorledes Nordslesvig efterhånden er blevet så dansk i sin fremtoning som enhver anden dansk landsdel. Mange hidtil for en større offentlighed ukendte, samtidige fotografier

er blevet fremdraget og sammenstillet på en måde, der ligesom lader tidens særlige tone og atmosfære træde frem.

En billedbog, der skal skildre vor egen tid, må naturligvis i helt overvejende grad bygge på fotografier. Men også andre billedlige ytringsformer er taget i brug. Bogen bringer således en del satiriske tegninger — deraf tre af sønderjyden Bo Bojesen — der tager deres emne i politiske begivenheder og personer. Hertil kommer et maleri af christiansfelderer Jeppe Madsen Ohlsen (der nævnes i en kunst-historisk sammenhæng på side 192 uden, at der henvises til maleriet af ham på side 75) af en brødreminighedsbegravelse, et billede, der skal vise en sønderjysk skiks vedholdenhed (brugen af høje hatte ved begravelse), og pudsigt nok som emnemanchet har »Genforeningen fuldbyrdes« og er placeret umiddelbart før besættelsestidens billeder.

Som nævnt ovenfor er der udover »udviklingsbillederne« og »begivenhedsbillederne« en række nye billedoptagelser, der skal vise landsdelen, som den fremtræder nu. Denne sidstnævnte gruppe af billeder optager en betydelig plads i værket, og det bliver nærmest en skønssag, om man vil kritisere en sådan fordeling; disse »status-billeder« kan nemlig på udmærket måde vidne om den udvikling, landsdelen har gennemløbet indtil 1970. Derved opstår ganske vist det problem, at oplysningerne i den forbindende tekst kan komme til at overlappes tekstoplysninger, der har været givet tidligere i bogen i forbindelse med billeder med et lignende emneindhold (side 38 og side 158). Dette rejser spørgsmålet, om ikke teksten i en historisk billedbog over en kort periode skal knyttes ret nært til billedets emneindhold — altså ikke trække for lange linjer op —, især hvis et konkret emne skal belyses i flere kronologiske sammenhænge.

Redaktørerne har valgt at belyse emnet »Sønderjysk forskning« med »Et tilfældigt udpluk af de senere års doktordisputatser om sønderjyske emner, for en del skrevet af sønderjyder«. Dette turde være et eksempel på, at ikke alt mest hensigtsmæssigt fremstilles ved hjælp af billeder.

Bogen virker i teknisk henseende fuldkommen. I kunstnerisk tilrettelægning, tryk og indbinding ligner den som sagt første bind af Sønderjylland. Historisk Billedbog, der er blevet en slags forbillede for historiske billedbøger, jfr. Dansk Historisk Fællesforenings serie. Den form, som Historisk Samfund valgte ved udgivelsen af første bind, har vist sig heldig, og det har i dette tilfælde været en fordel, at Ole Bech og Eskild Bram ikke har fulgt opsætningsformen: én tekst — ét billede alt for strengt.

Men det kan i den tekniske fuldkommenhed ikke undgå at falde i øjnene, at stavemåderne »Montgomery« og »Montgommery« begge er blevet brugt; Montgomery findes forøvrigt ikke i personregisteret. At man ikke umiddelbart fra et billede kan nå frem til dets »ophav« og opbevaringssted (hvor der er tale om offentlige samlinger), føles som en mangel.

Gudmund Tybjerg.

I. J. I. Bergholt: Pligtens vej. En sønderjyde i 1. verdenskrig.

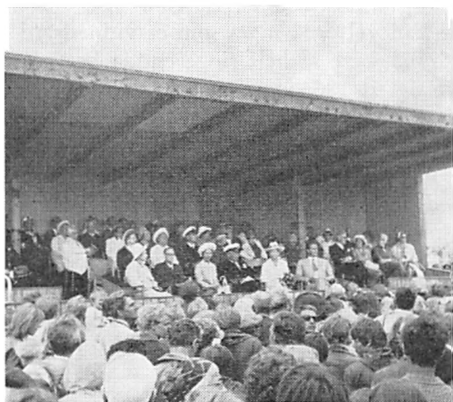
Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland 1969. 184 s., ill.

Atter en krigsbog — og oven i købet fra den første verdenskrig — vil nogen måske sige. Ligger den tid ikke så langt tilbage, at ingen i dag vil have glæde af at læse den? Undertegnede vil derpå svare: ingenlunde! Vi har stadig interesse i at høre nogen fortælle om den svære tid for vor landsdel, der førte til Nordslesvigs genforening med moderlandet. Vi må ikke glemme de landsmænd, som dengang måtte gå pligtens tunge vej, som de fleste gik for at bevare retten til at blive i hjemstavn. Vi kan drage en parallel med de danske sydslesvigeres kår under anden verdenskrig: her fulgte også de allerfleste pligtens tunge bud, gjorde deres indsats på alle fronter i Hitlers krig og satte livet ind for hjemstavn.

Pensioneret toldvagtimester Bergholts bog er en velskrevet bog; den viser, at man ikke er for gammel til at skrive, selvom man har passeret »støvets år«. Der er fortalt så levende, at man ikke lægger den fra sig, før man er nået til slutningen. Vi følger forfatteren, der blev indkaldt som 19-årig, på hans trange vej som tysk soldat fra garnisonsbyen Slesvig (med edsafleggelse til kejser Wilhelm i Gottorp slotskirke!) til østfronten. Tyske tropper blev dengang ofte sat ind i den østrigske frontafdeling for at afstive denne. Vi oplever skyttegravskrig i Galizien med idelige russiske angreb, som kostede store tab på begge sider. Og dog var det soldaternes ønske at komme østpå i stedet for til det opslidende og endnu farligere skyttegravsliv på vestfronten. Forfatteren kom til Frankrig i maj 1917 og forblev der til den bitre ende 1918. Der blev kun to gange givet ham en orlov på 16 dage. Man forbavses atter og atter over, hvad mennesker kan udholde af nød, sult, kulde og nervepres med døden for øje. At mange kom godt igennem, skyldes vel først og fremmest selvo-pholdelsesdriften og det gode kammeratskab, der ofte stod sin prøve — også med livet som indsats, når man f. eks. vovede sig ud i frontlinjen for at hente en hårdt såret kammerat tilbage. Forfatteren er en god iagttagere; han skildrer med sønderjysk lune mange gode og mindre gode frontsoldater, for der fandtes naturligvis også mindre gode, ikke mindst blandt de foresatte. Det er på den anden side set en glæde at læse om foresatte, der altid tog sig af deres undergivne og gav dem en menneskelig behandling; her vil jeg fremhæve mindet om løjtnant Herm. Knutz, som anmelderen har kendt, da han var dreng, og som han beundrede for hans ligefremhed og friske væremåde. Ved krigens udbrud var Knutz — i slægt med Knutzfamilien i Rinkenæs og Bovrup — andenlærer i Alnor ved Gråsten, blev straks indkaldt, var først ved østfronten og fandt så sin død i september 1917 på vestfronten: et evnerigt menneskes livsløb var afbrudt. Bergholt yder denne tysksindede landsmand al ære og anerkendelse for hans menneskelighed.

Da krigen var slut, var det for mange hjemvendte ofte uforståeligt, at de var sluppet så godt ud af dette helvede; Bergholt giver udtryk for sin opfattelse af, hvad der skulle til: 95 pct. held og 5 pct. erfaring. Det hårde frontliv hærkede og gav en vis erfaring i at tilpasse sig omgivelserne og derved holde livsmodet oppe under alle forhold. Forfatteren har formået at fortælle om den onde tid, så man lever med og føler krigens gru; jeg vil anbefale mange og især yngre at læse den.

Thomas Madsen.

*Fra festen den 11. juli 1970
på Dybbøl Banke. (Foto: B. Herlin Jensen).*

Bognyt

Henry Bruun: Dansk historisk bibliografi 1913-42.

Udgivet af Den danske historiske Forening I-IV,
1966 ff. Rosenkilde og Bagger.

Hjælpebidder får den arbejdende historiker, hvad enten han er såkaldt faguddannet eller amatør, ikke let for mange af. Det gælder såvel gode arkivregistrarer som oversigter over trykte kilder og trykt litteratur. Det vakte derfor i historiske kredse glæde, at overarkivar ved Rigsarkivet, dr. phil. Henry Bruun efter 25 års forarbejde i 1966 kunne påbegynde udsendelsen af Dansk historisk Bibliografi 1913-42, en fortsættelse af Erichsen og Krarups værk af samme navn, men omfattende den historiske litteratur indtil 1912. For tiden 1943-47 har dr. Bruun for en del år siden udgivet en bibliografi. Det nye værk vil ialt komme til at omfatte 6 bind, og det medtager foruden de historiske hjælpevidenskaber, arkæologien, den politiske historie, kulturhistorien i bredeste forstand, den topografiske litteratur og personalhistorien. I tilslutning hertil vil følge et udtømmende forfatterregister. Ialt er der inden for tidsrummet 1913-42 registreret henved 52.000 titler på bøger og afhandlinger i tidsskrifter, et ganske anseligt antal, når man har det begrænsede tidsrum og landets ringe størrelse i erindringen. Dette kan vel også tages som et vidnesbyrd om, at den historiske interesse ikke må være så helt ringe endda her i landet.

Den sønderjyske og til 1864 også den holstenske historiske og topografiske litteratur, der findes i værkets bind 3, omfatter alene 3589 numre, og heraf er langt de fleste vedrørende Sønderjylland. Hertil kommer så endvidere de personalhistoriske sønderjyske bidrag, der er registreret alfabetisk sammen med den øvrige personalhistoriske litteratur. Man kan derfor sikkert regne med, at der i de 30 år, bibliografien omfatter, er blevet skrevet mindst 4000 bidrag med emne fra sønderjysk historie — eller over 130 om året, et ganske anseligt tal.

Ved dr. Bruuns død for nogle måneder siden manglede endnu udgivelsen af de to sidste bind af dette kæmpearbejde, og det er tragisk, at han ikke skulle opleve at se sit livs hovedværk — udarbejdet med en enestående flid og akkuratess — afsluttet. Men historikere over det ganske land vil til sene tider nævne og møde Henry Bruuns navn, når de på bibliotekernes læsesale søger at finde frem til litteraturen vedrørende det emne, de søger oplysning om. Iøvrigt er værket takket være store understøttelser fra såvel statslige som private fonds holdt i en sådan pris, at alle kan have råd til at have det stående på sin bogreol, og det pynter faktisk med sine mørkerøde bind.

P. K. I.

Bjarne Stoklund: Bondegård og byggeskik.

Dansk Historisk Fællesforenings håndbøger, 1969, 94 s., ill.

Dansk Historisk Fællesforenings serie af små håndbøger bliver mere og mere omfattende, og nu foreligger der også et bind om bondegårde og byggeskik på landet før 1850. Forfatteren er Bjarne Stoklund, og hans gennemgang af de forskellige egne bygningskonstruktioner og gårdtyper er klar og letlæselig og vil næppe kunne skrives bedre på en så forholdsvis begrænset plads. Også illustrationerne er klare og instruktive, og så må man vel affinde sig med, at de næsten alle viser bygninger fra Frilandsmuseet! De sønderjyske bondebygninger får naturligvis deres del af omtalen, men det mest givende for den sønderjyske lokalhistoriker vil sikkert være, at man her ser dem i sammenhæng med det øvrige lands byggeskik. Bogen munder ud i en opfordring til lokalhistorikerne om i højere grad, end det hidtil har været tilfældet, at forsøge at udrede gårdenes bygningshistorie og ikke blot nøjes med at interessere sig for ejerne. På den måde vil lokalhistorien kunne yde et væsentligt bidrag til den almindelige udforskning af folkekulturen.

V. P.

Helge Klint: Militærhistorie.

Dansk Historisk Fællesforenings håndbøger, 1970, 109 s.

Det lader sig desværre ikke benægte, at krig og militær har spillet en stor rolle i menneskehedens historie, og at skildre den tekniske og taktiske udvikling inden for militæret må derfor være en naturlig opgave for en historiker. Det er naturligvis ikke muligt inden for de snævre rammer, Dansk Historisk Fællesforenings håndbøger giver, at bringe en blot nogenlunde dækkende fremstilling af emnet, og det er derfor en indlysende god idé, at forfatteren har valgt at bygge bogen op omkring militærlitteraturens klassikere, hvorved i det mindste disse bliver præsenteret, og det er også udmærket, at der gives en introduktion til de danske militærhistoriske arkiver, biblioteker og museer. Derimod kan det vist ikke nægtes, at bogen bærer præg af at være skrevet af en officer, og han taler meget nedladende om den gammeldags opfattelse, at krigsførelsen skulle være underkastet visse etiske normer. Den slags mente man da også kun »i perioder, hvor krigskunsten var kommet i forfald«. Ingen rigtig civilist ville vist have udtrykt sig sådan.

V. P.

Betænkninger fra Christian VIII's tid om styrelsen af det danske monarki.

Udg. ved Niels Petersen af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, 1969, 398 s.

I 1934 fandt man øverst på en hylde i statsministeriets kælder en i avis-papir indpakket samling arkivalier, der — trods deres meget store historiske værdi — tilsyneladende havde ligget upåagtet i de mange år siden deres

tilblivelse. Arkivalierne kunne deles i to grupper, hvoraf den ene, der bestod af betænkninger fra Christian VIII's tid om indførelse af et statsråd efter preussisk model i Danmark og hertugdømmerne, nu er udgivet. For den, der interesserer sig for Sønderjyllands politiske historie, er der meget at hente i bogen, der i øvrigt er forsynet med et udmærket register

V. P.

Olav Christensen: Haderslev Bys Spare- og Laanekasse med billeder til Haderslev bys historie 1819-69.

Haderslev 1969, 192 s., ill.

Med dette jubilæumsskrift har forfatteren sat sig to opgaver: at skildre Haderslev Bys Spare- og Laanekasses 150-årige historie og at give et indtryk af Haderslev bys udvikling i denne periode ved hjælp af samtidige billeder. Desværre er der ingen umiddelbar korrespondance mellem disse to opgaver. Haderslev sparekasses historie er ikke fremstillet på baggrund af byhistorien, og den historiske kavalkade, som billedrækken udgør, tjener ikke til at udbyde indtrykket af sparekassens udvikling.

De over hundrede billeder er udvalgt og kommenteret med Olav Christensens store sagkundskab. Over halvdelen stammer fra Haderslev byhistoriske arkiv og har ikke været offentliggjort før. De fortæller mere levende og mere indtrængende om fortidens liv og begivenheder end mange historiske skildringer kunne have gjort. Man må håbe, at dette storartede materiale engang kan komme et bredere publikum i hænde.

Fremstillingen af sparekassens historie giver et korrekt billede af dens ydre historie: dens ledende mænd, dens skiftende statutter, anvendelsen af dens overskud og lignende. Man hører imidlertid intet om sparekassens virke, om dens kunder, dens lånere eller dens plads i byens liv i forhold til de andre pengeinstitutioner. Kilderne hertil er ganske vist få og dårlige, men selv om resultatet var blevet ufuldkomment, ville et forsøg have glædet den interesserede læser.

G. J.

Olav Christensen: Haderslev Handelsstandsforening 1844-1969.

Haderslev 1968, 71 s., ill.

Olav Christensen har skrevet en udmærket lille bog i anledning af Haderslev Handelsstandsforenings 125 års jubilæum. I en lille efterskrift siger forfatteren, at tiden ikke har tilladt ham at »grave dybere og prøve på at se udviklingen gennem de 125 år i et videre perspektiv«. Denne undskyldning forekommer at være unødvendig. Det er tværtimod en af bogens fortjenester, at den samler sig om handelsstandsforeningens historie i stedet for, som det ofte sker i tilsvarende skrifter, fortrinsvis at beskæftige sig med købstadens handel i almindelighed. Olav Christensen fortæller om foreningens medlemmer og bestyrelse og om de mangfoldige store og små problemer, den har taget sig af (lukketider, forbindelsen med Haderslevs

oplånd, deltagelse i kommunalpolitikken og meget andet). Man konstaterer, at handelsstandsforeningen, ligesom den næsten jævnaldrende forening i Åbenrå, først har en sammenhængende historie fra slutningen af det 19. århundrede. Af mere end lokal interesse er en skildring af foreningens nationale holdning og af dens medlemmers nationale sindelag i tiden frem til 1920. I et afsluttende kapitel behandles den handelsskole, som foreningen oprettede i 1902, og i hvis bestyrelse Haderslev Handelsstandsforening fortsat har flertallet.

G. J.

Vojens før og nu.

Et billedgalleri samlet af Arne Roed. Vojens 1970, 72 s.

Faktor Arne Roed, der den 1. oktober 1970 kunne fejre 25 års dagen for sin ansættelse i P. J. Schmidts Bogtrykkeri, har haft den gode idé for at mindes sit virke inden for bogtrykkerfaget og til ære for sin første chef, grundlæggeren af bogtrykkeriet, at udsende denne lille bog. Billedgalleriet rummer 71 billeder fra det gamle Vojens og heraf endog 55 fra Vojens før genforeningen, der da talte ca. 700 indbyggere, samt 30 billeder fra den stærkt ekspanderende stations- og industriby, som nu rummer omkring 4000 indbyggere. Byen har, navnlig efter at den har fået ny jernbanestation, gennemgået en så gennemgribende forandring, at der ikke er meget af det gamle Vojens bevaret. Af billeder fra denne fortid rummer bogen foruden en lang række gadebilleder, minder om gadearbejder, brandværs-optog, fabriksanlæg, jernbaner, både fra statsbanen og de nu nedlagte amtsbaner m. m. Den lille bog, der tjener udgiveren til ære, og som man kan ønske mange efterlignere, er trykt i 250 eksemplarer.

O. C.

Tønder Statsskoles jubilæumsbog 1970.

Tønder 1970, 226 s., ill.

Tønder Statsskole udsendte i 1945 i anledning af 25-året som dansk gymnasium en jubilæumsbog, der nu er afløst af en ny, som er udarbejdet af et team af lærere og gamle elever, og som rummer en række artikler om skolens historie i de sidste 25 år samt en elev- og lærerfortegnelse. Af artiklerne er der grund til at fremhæve rektor Hans Otto Jensens, hvis afsnit om elevtal og fremtid viser os denne vor yderste grænselandsskoles særligt vanskelige arbejdsvilkår, og endvidere den tidligere elev Ernst Harstes lille opsats: »Frø af ugræs — — —«. Harste kom på skolen efter nazismens sammenbrud og skildrer kort, men både tiltalende og tankevækkende, en ung tyskers følelser og indlevelse i dansk åndsliv, ligesom han giver os et lille billede af denne ungdom og påny viser os, at vel var Tønder den mest tyske af de sønderjyske købstæder, men også at tyskheden her altid har vist en vis tolerance i modsætning til andre sønderjyske byer. I Tønder sagde man Guten Morgen, i Åbenrå Heil Hitler.

Bogens hovedafsnit, elevbiografierne, er derimod lidt af en skuffelse, vel har den flittige redaktion fundet frem til så godt som alle skolens dimittender, kun ved en enkelt savnes adressen, og når man selv har været med i et sådant efterforskningsarbejde, forstår man bedre end andre at vurdere, hvor svært og tidskrævende det er, men biografierne er i for mange tilfælde for mangelfulde. Det gælder f. eks. for en lang række afdøde elever, hvor der ofte kun hedder afgået ved døden, eventuelt med et vedføjet årstal. Man har endog ikke søgt oplysninger fra let tilgængelige stater, hvorved fejl ville kunne være undgået, f. eks. blev læge Emma Meier (nr. 273) ikke gift Madsen, men Matzen, medens læge Helga Kamp (nr. 416), der blev cand. med. i 1947, blev gift Nielsen, for kun at nævne et par fra en enkelt stat, ligesom en del biografier derved kunne være suppleret væsentligt. I registeret er kun medtaget elevens navn i skoletiden, hvilket f. eks. bevirker, at man forgæves søger efter ovennævnte Ernst Harste, der her kun findes under navnet Jensen, ligesom gifte kvinder derfor også kun anføres under pigenavn, hvilket desværre forringer registerets værdi.

Trods disse mangler er bogen, der til ære for redaktionen som den eneste af de fire sønderjyske statsgymnasiers jubilæumsbøger forelå til jubilæumsdagen, en værdifuld forøgelse af Tønders og dermed af Sønderjyllands personalhistoriske værker.

O. C.

Duborg-Skolen 1920-1970.

Flensborg 1970, 76 s., ill.

Duborg-Skolen har udsendt et smukt jubilæumsskrift forfattet af tre af skolens rektorer.

Fhv. skoledirektør Bernhard Hansen, der var skolens rektor fra 1941 til 1946, men som tidligere havde været knyttet til skolen, beretter i sin karakteristiske stil om vanskelighederne ved skolens start. Den skete ganske vist ikke i kejserrigets Tyskland, men i Weimarrepublikken, hvor det dog også var skralt med friheden, når det gjaldt politiske mindretal, og lokale myndigheder havde væsentlig indflydelse og så meget mere »som sproget var kriteriet, og sproget var ikke dansk«.

Startvanskelighederne blev overvundet, og skolen kunne begynde sit virke; men det blev et krævende arbejde, skolens rektor fra 1922, Andreas Hanssen, måtte udføre. Nazismens vanskelige år, der kulminerede med krigen med dens ængstelse og frygt for dem derude, hvoraf flere var Duborg-Skolens lige udskrevne drenge, og med Danmarks besættelse, tog så meget på rektor, at han døde den 17. november 1940.

Bernhard Hansen overtog derefter rektorposten og bugserede skolen gennem krigstidens vanskelige år, der nåede højdepunktet med konfiskation af skolen til brug for den ulykkelige skare af flygtninge, som strømmede op i det forholdsvis fredelige område ved den danske grænse. Med kapitulationen troede man sig ude over alle vanskeligheder, men »alle Duborg-

Skolens lærere skulle afnazificeres af et britisk undersøgelseskammer og det uden modifikation af nogen art«, og skolen måtte nu »klare sig i en politistat bag en grænse, der var langt kraftigere spærret end i nazitiden«.

I 1946 blev Bernhard Hansen skoledirektør for det danske skolevæsen i Sydslesvig og efterfulgtes som rektor af cand. mag. Henry Jensen, der også fik sit at arbejde med, idet skolen efter forældrenes ønske måtte søges omdannet til gymnasieskole. Dette stødte på store vanskeligheder, og man måtte gennem lange og svære forhandlinger, før man efter en lang række besværlige overgangsår, hvor man fra 1951 kunne afholde dansk studentereksamen, endelig i 1959 kunne dimittere de første studenter med den første tysk anerkendte dansksprogede studentereksamen af den matematisk-naturvidenskabelige linje.

Rektor Henry Jensen fik i 1962 embede i Randers og afløstes af skolens nuværende leder, rektor Knud Fanø, der også har haft sine problemer, selv om de — bortset fra, at skolen som andre skoler i Slesvig-Holsten i 1966-67 måtte gennem to kortskoleår, der »måtte føles som noget nært en pædagogisk katastrofe« — mere ligner andre danske gymnasieskolers, nemlig pladsmangel. Skolen er nu yderligere udbygget, således at der fra 1968 også er dimitteret nysproglige studenter.

Den lille bog er rigt illustreret med billeder »fra skolens billedbog« og afsluttes med biografier af skolens tidligere og nuværende lærere, redigeret af lektor Thomas Madsen. Til sidst bringes der nogle sider elevstatistik, medens elevbiografier vil blive bragt i et særnummer af Duborg-Samfundets årsskrift, der udsendes i december måned.

O. C.

Hans Peter Johannsen: Parkplätze der Literatur.

Literarische Autoreise von Hamburg nach Kopenhagen. Feld und Welt mit den Augen norddeutscher und dänischer Dichter. 1969. (Die deutsch-dänischen Bücher, 5).

Christian Wolff Verlag, Flensburg, 144 s. + kort, ill.

Dr. Johannsen, leder af det kommunale biblioteksvæsen i Flensburg, er af Günther Dietels Reislehrer für Literaturfreunde/Bundesrepublik Deutschland (1965) blevet inspireret til at udarbejde en tilsvarende rejsefører med Nordtyskland — nordvest — og Danmark som rejseområde. I indledningen begrundes både det valgte tidsrum — ca. 1750-1950 — og afgrænsningen i rum, og dr. Johannsen understreger det problematiske ved at begrænse digternes antal og valget af dem. Det må i sidste ende blive subjektivt bestemt.

Efter indledning og kommentarer foregår opslagene efter de lokaliteter, digterne har besøgt, og bogen er disponeret i en tysk og en dansk del med 1920-grænsen som skillelinje. I forfatterregistret kan man finde, hvor den enkelte forfatter er omtalt — og derefter rejse i hans fodspor — eller sagt lidt anderledes: bogen kan bruges i forbindelse med rejseforberedelser.

Foruden forfatterregister findes en oversigt over den af bogens forfatter benyttede litteratur samt oversættelsesfortegnelsen i Hanne Marie og Wer-

ner Svendsens Geschichte der dänischen Literatur (1964), suppleret med et tillæg på 8 titler fra perioden 1965-68. Der er omtalt ca. 100 forfattere fra her og hinsides grænsen. Når tallet er så lige, ca. 50 fra hver side, skyldes det, at Hamburg og Lübeck er med inden for grænserne — Brecht er med — på dansk side! Der er blevet plads til Ribbjerg og Sarvig, men hovedvægten er lagt på den ældre litteratur. At Storm P. får en hel side, siger i hvert fald noget om dr. Johannsens sans for dansk humor.

En mand med stor kærlighed til litteratur har foretaget »a sentimental journey« med de forfattere, han holder af. Det er ikke blevet til en sentimental »handskerumsbog«, men en håndbog, som man meget vel kan have både gavn og fornøjelse af, ja få inspiration fra, hvis man ikke hører til den kategori af bilturister, der hellere vil »komme en tiger på tanken« og træde speederen i bund. Man kan rynke på bibliotekarnæser af den måde at gøre litterære fremstød på, men man kan ikke frakende dr. Johannsen en ikke-almindelig orientering i den to-sprogede kulturkreds, der har haft betydning for os alle. Det er en følsom og engageret læser, der fortæller andre læsere om de forfattere, der kom ham ved.

Tyske turister, der besøger danske biblioteker — der er efter sigende en del —, bør kunne finde bogen dér. For danske tysklæsende turister i Nordvesttyskland er bogen ligeledes af interesse. For grænselandets beboere, der hyppigt bevæger sig syd og nord for grænsen, er bogen rar at have — enten i handskerummet eller i nærheden af det.

Bogen er udførligere anmeldt i »Flensborg Avis« 1. 11. 1969.

J. H.

20 Jahre Schleswig-Holsteinischer Heimatbund 1968.

162 s. + billedark.

Schleswig-Holsteinischer Heimatbund (S.H.H.B.) er en sammenslutning af foreninger, der har stillet sig den opgave at pleje tysk kultur og åndsliv, specielt dog den slesvig-holstenske kulturarv i alle dens afskygninger, herunder også natur- og landskabspleje eller -beskyttelse. Det er derfor en ret broget blanding af foreninger, der slutter op om denne grænselandsorganisation, der dannedes i 1948 på et tidspunkt, da krigstidens virkning endnu var så nær. Der er bl. a. en række lokalforeninger direkte under S.H.H.B., især i Holsten, der er en del slesvig-holstenske hjemstavnsforeninger uden for de gamle hertugdømmer, og endelig er der de lokale kredshjemstavnsforeninger i Slesvig og Holsten, der udgiver de lokalhistoriske kredsårbøger, og som på en vis måde svarer til de danske lokalhistoriske foreninger, men dog med den forskel, at disse sidste ikke er delagtige i det grænsepolitiske arbejde. Dette overlades til Grænseforeningen og andre nationalpolitiske foreninger.

Også fra den nationale modpart må det erkendes, at det var en dygtigt ledet afværgeaktion, som i årene umiddelbart efter kapitulationen vendte sig først og fremmest mod den danskorienterede bevægelse i Syd-slesvig, men som senere, dog allerede begyndende 1948, især blev en meget

virkningsfuld støtte for det tyske mindretals arbejde i Nordslesvig. Som værende af særlig interesse for Sønderjyske Årbøgers læserkreds skal nævnes, at S.H.H.B. har taget initiativet til oprettelsen af det slesvig-holstenske frilandsmuseum i Molfsee ved Kiel, der er under opbygning under ledelse af professor Kamphausen, og at sammenslutningen 1947 har påbegyndt udgivelsen af tidsskriftet »Schleswig-Holstein«, som takket være en række højt kvalificerede medarbejdere i løbet af nogle år opnåede et forbavsende stort holdertal. Som bilag findes fortegnelser over de forskellige arter af tilsluttede foreninger, ligesom der meddeles statistikker over det danske og tyske mindretalskolevæsen m. v. syd og nord for grænsen. *P. K. I.*

Dend gamle og navn-kundige købstæd Ribe.

Korteligen beskrevet af Mads Pedersen Rostoch.

Udg. ved Mogens Bencard af Historisk Samfund for Ribe Amt.
Småskrifter nr. 5. 1967, 89 s.

Det er en gammel Ribe-dreng, Mads Pedersen Rostoch, født 1655, der senere blev præst i Odense, som ca. 1690 i digterisk form har skildret Ribe, som byen så ud ca. 1670. I tilslutning har han på prosa skrevet nogle historiske oplysninger om bisper, professorer, læger, digtere, historikere, præster og andre mere eller mindre fremtrædende personer. Manuskriptet, der er udgivet med gode noter af antikvar Mogens Bencard, opbevares i Det kongelige Bibliotek og er nu for første gang udkommet optrykt i sin fulde ordlyd. Alle, som holder af den gamle domkirkeby og interesserer sig for dens historie, bør købe og læse denne lille, smukke bog. *P. K. I.*

Graasten Bank. En sønderjysk bank gennem et halvt århundrede.

Udgivet af Graasten Bank A/S. 1970, 39 s., ill.

Det er et nydeligt skrift, Graasten Bank udsendte i forbindelse med sin 50 års dag under redaktion af Morten Kamphövener og med bidrag af bankens formand, købmand Alfred Johansen, fhv. skoledirektør Bernhard Hansen, bankkonsulent H. Ødum Jørgensen og erhvervsrådssekretær P. Groth Bruun.

Kamphövener gør på baggrund af et rids af Gråsten bys historie rede for bankens udvikling og påviser dens udspring i den såkaldte danske sparekasse fra 1852. Vanskelige tider ved starten — især som følge af markindskuddenes værdiløshed og under landbrugskrisen i 1930'erne — skildres, men også det initiativ, der udvist, som udover for banken selv har haft en afgørende betydning for Gråsten og omegn.

Bankens engagement syd for grænsen, økonomisk og folkeligt, gøres til genstand for behandling. — Illustrationerne og et afsnit »Dagligt liv i banken« peger hen på, at Graasten Bank bør være large, hvis skoler melder sig og beder om eksemplarer til brug for fagene samfundslære og orientering. Her er nemlig velegnet stof at hente.

En og anden vil i øvrigt nok synes, at det er lidt vemodigt, at festskriftet samtidig skulle blive afskedsskrift for den selvstændige Graasten Bank, der nu er gået op i fusionen Sydbank A/S.

K. F.

Noter og nyt

Landsarkivet, Åbenrå.

Desværre har byggestoppet medført, at opførelsen af den nye bygning ikke har kunnet påbegyndes, og vi må væbne os med lidt tålmodighed i håbet om, at igangsættelsestilladelsen kan opnås i 1971. Overfyldningen af magasinerne bliver stadig mere øjnedefaldende til trods for, at forskellige afleveringer er anbragt i depot i Sønderborg og i Tønder.

Besøgstallet på læsesalen har været lidt springende i de senere år, men hovedlinjen for et længere åremål har dog været stigende. I 1969 var besøgstallet 2252 mod henholdsvis 2502 i 1968 og 2350 i 1967. Antallet af førstegangsbesøgende er fortsat stigende, nemlig fra 288 i 1967, 330 i 1968 og 435 i 1969, og dette misforhold mellem de totale besøgstal og tallene på førstegangsbesøgende kan måske forklares ved, at de besøgende benytter sig af adgangen til at få taget xeroxkopier af arkivalier, så at de kan sidde og arbejde med dem hjemme. For besøgende, der blot bor i nogen afstand fra arkivet, er det ganske givet en økonomisk fordel og tillige meget tidsbesparende at kunne »hjemtage« arkivalierne i form af xeroxkopier. Antallet af ekspeditioner til læsesalen er fortsat stigende: 1967 15.948 enheder, 1968 19.227 og 1969 19.389, hvilket også underbygger formodningen om, at indførelsen af xeroxkopieringen har medført, at de besøgende kan gøre sig hurtigere færdig på læsesalen. Indlånet fra andre arkiver er steget fra 123 enheder i 1968 til 143 i 1969, medens udlånet til centralbiblioteker og andre arkiver er faldet fra 97 enheder i 1968 til 93 i 1969. Antallet af xeroxkopieringer har i 1969 været på 46.611 stk., og der kan i indeværende år ventes et lignende antal. Til eget brug har landsarkivet fortsat xeroxkopieringen af kirkebøger, ligesom der er taget kopier af en del manuskripter beroende i privateje.

Ligesom tidligere år har landsarkivet stillet lokaler og arkivalier til rådighed for vejledende kursus i sønderjysk slægts- og personalhistorie. I foråret 1969 vejlede de to arkivarer H. Kargaard Thomsen og Viggo Petersen hold, etableret af F.O.F. i Haderslev og Historisk Samfund for Sønderjylland, og i vinteren 1969/70 har arkivar Viggo Petersen ledet et ligeledes af Historisk Samfund arrangeret kursus. Et nu i oktober 1970 påbegyndt kursus har også god tilslutning. I 1969 har 15 grupper på til sammen 167 deltagere fået landsarkivet forevist.

Kommunalreformen har medført, at landsarkivet har måttet søge udveje for at hjælpe pladstrængende kommunekontorer af med arkivalier, og det

er lykkedes at låne nogle gode kælderrum i vejvæsenets administrationsbygning i Tønder hertil. Det opløste toldgrænsekorps' (det tidligere grænsegendarmerikorps') arkiv har ligeledes måttet placeres i Tønder-depotet, medens dele af Den sønderjydske Laanekasses arkiv foreløbig er deponeret i »Sparekassen Sønderjylland«s nybygning i Sønderborg. Af større private afleveringer fra de senere måneder kan nævnes De sønderjyske danske Samfunds og underafdelingens arkiver, en aflevering fra Sydslesvigsk Kultursamfund, private papirer efter oberst C. G. Bartholdy, Ernst Christensen, forstander Chr. Demuth, J. N. H. Skrumsager og Marie Skau Petersen.

Under landsarkivar Peter Kr. Iversens sygdom fra midten af januar til 15. juni har arkivar Helle Linde, Viborg, været konstitueret som landsarkivar. Arkivar H. Kargaard Thomsen er efter ansøgning forflyttet til Rigsarkivet, og hans afløser, arkivar Dorrit Andersen, tiltrådte i begyndelsen af juli. I nogle måneder var cand. phil. E. Korr Johansen arkivarvikar.

P. K. I.

Historiske Samlinger for Sønderjylland.

Historiske Samlinger for Sønderjylland har fortsat indsamlingsarbejdet efter de hidtidige linjer. Idet der henvises til formandsberetningen på Historisk Samfunds årsmøde (se s. 253 ff.), skal her blot oplyses, at der som sidste år er modtaget betydelige billedsamlinger, ligesom et forhøjet tilskud fra Dansk Kultursamfund og et tilskud fra tipsmidlerne har muliggjort køb af en del billeder. Den samlede tilvækst 1969/70 var ca. 2600 stk., og siden årsmødet har der også været værdifulde gaver. De indsamlede billeder er stort set alle ordnet og registreret, og som i de tidligere år har fru Vibeke Gribsvad taget sig af dette arbejde. Udlånet og benyttelsen er i stigning.

Også indsamlingen af traditionsstof på lydband har været fortsat af lærer Jens Kristensen, Genner, og samlingen tæller nu godt 130 bånd.

P. K. I.

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Der er ikke sket ændringer i tilsynsrådet. Derimod har afdelingen den 1. februar fået en ny stipendiarius, cand. mag. Gudmund Tybjerg, som deltog i afdelingens historikerkursus i januar 1966, og som skal blive her i to år. Han skal sætte sig ind i, hvad landsarkivet på Gottorp har af kilder til Sønderjyllands historie 1864-1920, som nu i modsætning til tidligere er tilgængelige for danske forskere.

Udgivervirksomheden har været samlet om festskriftet »Flensborg Avis 1869 - 1. oktober - 1969«. Bogen er blevet godt solgt, hvad studieafdelingen ikke har haft med at gøre, da udgifterne er blevet afholdt af en særlig bevilling fra Daell-Fonden. Den store bog — 480 sider — er blevet vel modtaget i dagspressen og gav anledning til en lang drøftelse i flere dag-

blade om Viggo Laustens skæbne. Bibliotekslektoren arbejder nu med en bog om Egernførde og med udgivelse af en bog af L. S. Ravn om landsbylærerne under sprogreskripterne.

Flensborg Avis' arkiv er nu ordnet færdigt. Søren Tellings papirer er modtaget til opbevaring, og fra flere enkeltpersoner har afdelingen modtaget interessante ting. Der er ført forhandlinger med Sydslesvigsk Forenings generalsekretær om sikring af amtssekretariaternes arkivalier. En mikrofilm af Flensburger Anzeiger 1869 er fremskaffet til centralbiblioteket, Flensborg Byarkiv og Det sønderjydske Landsbibliotek i Åbenrå. Fra Flensborg Byarkiv er fremskaffet en xeroxkopi af foreningen »Enigheden«s direktionsprotokol 1869-75, og fra Dansk Folkemindesamling er hentet en afskrift af Andreas Lorentzens beretning om forhold i Mellemslesvig 1918-20. Der er indsamlet billeder af og materiale om redaktørerne Jens Jessen, R. P. Rossen, C. A. Willemoës, Karl Vennervald, Peter Simonsen, A. Svensson, L. P. Christensen, Julius Bogensee og J. N. Jensen. Derudover har afdelingen benyttet enhver lejlighed til at indsamle billeder. En meget værdifuld samling af billeder til Sønderjyllands historie har vi modtaget fra dr. phil. Vilhelm la Cour.

Generalsekretariatet for Sydslesvigsk Forening har på studieafdelingens opfordring og efter dens angivelser i tidligere år sikret gode danske mænds grave, nemlig overpræsident Frederik Lassens, skolebestyrer Chr. Ferdinand Monrads, redaktør Claus Manicus' og sprogforskeren pastor Eiler Henning Hagerups grave. I år har dette samarbejde ført til sikring af sekretær J. M. Kyllings gravsted.

Folderen »Vort tilbud« er udsendt i de vanlige to udgaver. Samarbejdet med Flensborg Avis om anmeldelser af vigtige bøger om Sønderjylland og Tyskland er blevet fortsat.

Folkeuniversitetsvirksomheden har omfattet tre emner: »Ungdomsrevolutionen og dens musik«, »Fra impressionisme til abstraktion« og »Dansk salmedigtning«, som har været genstand for otte forelæsninger på fem forskellige steder i Sydslesvig.

Folkeuniversitetets aftenhøjskole har omfattet »Strejftog i skandinaviske forfatterskaber«, »Beethovens første fem symfonier« og »Træk af Sydslesvigs historie«.

P. K.

Haderslev Amts Museum.

I januar 1969 blev der under Statens Humanistiske Forskningsråd nedsat et udvalg for arkæologiske undersøgelser af bopladser og gravpladser fra jern- og bronzealderen. Baggrunden for dette udvalg, der har professor C. J. Becker som formand, er dels de oplysninger, der i 1968 fremkom i dagspressen og tidsskriftet Skalk, om den ny type landbrugsredskaber, »jordløserne«, hvis brug vil medføre ødelæggelse af arkæologisk fundmateriale i hidtil ukendt omfang. Samtidig mente Forskningsrådet, at der var behov for et initiativ i lighed med det, som bl. a. er taget af det tyske

forskningsråd, hvor man gennem særlige bevillinger har ønsket at fremme den videnskabelige udforskning af særlig store og kostbare arkæologiske opgaver.

I samarbejde med Statens Humanistiske Forskningsråd påbegyndte museet i maj måned udgravningen af en stor tuegravplads fra tidlig førromersk jernalder (500-300 før Kristi fødsel) ved Årupgård mellem Ribe og Gram beliggende på gårdejer Vilhelm Moldts jord. Denne gravplads har været kendt siden 1890'erne, og i 1931 frededes en del af den. Neumanns undersøgelser i 1947 viste imidlertid, at gravpladsen strakte sig udenfor det fredede areal, og andre spor i terrænet antydede, at størsteparten af pladsen lå i dyrket ager. I mange år har man af flere grunde ønsket at foretage en fuldstændig undersøgelse af gravpladsen, og i lige så lang tid har gårdejer Moldt undladt at dybdepløje sine marker her; (en sådan handling viser, hvor stor gårdejerens forståelse for fundets betydning har været). Der er flere årsager til, at udgravningen først kunne sættes i gang i år, og dette er sket på Forskningsrådets initiativ. De største midler til gennemførelse af udgravningen kommer fra Forskningsrådet, men undersøgelsen udføres og ledes af Haderslev Amts Museum, og her vil alle fundene blive opbevaret.

Tuegrave, der kan forekomme samlet i stort antal, er ganske lave og brede høje af sand eller muld beregnet for en enkelt begravelse, og som rundt om højfoden har en ringgrøft. Midt i gravanlægget er den døde bisat i en urne efter at være blevet brændt på ligbålet. Der er endnu knyttet mange uopklarede spørgsmål til disse graves opbygning og brug, og man véd bl. a. heller ikke, hvor stor gravpladsens udstrækning er, og hvor mange grave den indeholder, samt i hvor lang tid pladsen har været benyttet. Disse og mange andre problemer vil forhåbentlig kunne løses gennem denne udgravning. I de 4½ måned, undersøgelsen varede, udgravedes 29.000 m² — formodentlig halvdelen af gravpladsen; indenfor dette areal fremkom 622 grave.

Foruden de mange videnskabelige oplysninger og fund, denne undersøgelse har givet, blev udgravningen en stor publikums succes, idet den rundt regnet har været besøgt af 4-5 tusinde interesserede.

Museets udgravningsvirksomhed begyndte dog allerede med begyndelsen af april måned. Hos gårdejer Andreas Nørgaard Gram, Enderupskov, undersøgte seks jordfæstegrave fra yngre romersk jernalder (o. 200-400 efter Kristi fødsel). Én af gravene var særlig rigt udstyret. I en udhulet træ-kiste var en fornem kvinde blevet begravet, hvilket kunne ses af, at gravanlægget skilte sig ud fra de øvrige, og at der i graven fandtes et stort sølvsmykke, en såkaldt fibula, sammen med en meget flot og lang perlekæde, der bestod af omkring 150 glasperler i alle regnbuens farver og i elegante former. Uden for graven havde man henstillet to særprægede lerkar.

Efter Årupgård-udgravningen undersøgte museet en hustomt med buede sidevægge hos gårdejer Ole Gotved i Gabøl. Uheldigvis fremkom ingen fund, der kunne datere anlægget.

Sidste års udgravninger af Olmersdiget ved Ligård i Uge hos gårdejer Chr. Jepsen blev fortsat i oktober måned. Den indbyrdes relation mellem forsvarsanlæggene er på dette sted ret kompliceret, og det er udgravningens mål om muligt at få klaring på problemerne her.

Endelig har museet undersøgt et bopladslag fra ældre jernalder hos gård-ejer Søren Hansen i Rensmark.

I vinteren 1969/70 afholdtes to foredragsrækker med stor mødedeltagelse. Magister Søren H. Andersen forelæste tre gange over »Arkæologi i dag«. Om vikingetiden holdt stud. mag. Niels Lund et foredrag om »Vikingetogterne og bosættelsen i England«, civilingeniør Ole Crumlin-Pedersen talte om »Vikingskibene i Roskilde fjord« og viste film fra udgravningerne, mens dr. phil. Olaf Olsen tog sig af »Vikingetidens store ringborge, Trelleborg m. v.«.

Af museets erhvervelser af Haderslev-sølv kan nævnes en konfektskål fra 1789 af Peter Petersen, et sølvbæger fra 1700-tallets begyndelse af Mathias Mogensen samt en kandisskål fra 1692 af Thomas Hansen Bahr. Gårdejer K. N. Lauesen, Hjulsminde, har skænket museet et sølvbæger fra 1857, der har tilhørt hædersbonden Laurids Skau. Og fru Herlak, Århus, har foræret museet den hvide kjole, som hun havde på den 10. juli 1920, den dag da hun blev sat op på kong Christian den 10.s hvide hest, hvorefter hun sammen med kongen red over den gamle grænse.

Som led i den udadvendte virksomhed har museet anskaffet et transportabelt højtaleranlæg, beregnet til omvisninger ved udgravninger, arrangementer ved museet og lignende. Endvidere er anskaffet tre båndmaskiner til tresproget vejledning i hovedbygningen samt en bånd- og billedmaskine beregnet til at behandle specielle emner, og til skolars brug er udarbejdet et arbejds hæfte: Museet i undervisningen.

Haderslev og Omegns Folkedansere gav opvisning i juni måned, og ved samme lejlighed demonstrerede bødker Theodor Lorentzen, Hygum, sit gamle håndværk. I vinteren 1969/70 afholdtes to maleriudstillinger af henholdsvis den fynske maler Erik Enevoldsen og Ib Geersen, København. Ruth Christensen udstillede håndmalede og håndtrykte vægtæpper, og der vistes en fotografisk udstilling om norske stavkirker af Gerard Franceschi. I efteråret udstillede lokale kunstnere: Ole Bjørn Petersen, Leif Kath og Knud Andersen henholdsvis billedrelieffer, linolsnit og malerier og silke-tryk. Derefter fulgte vandredstillingen: 1800-tallets naivister, tegninger og malerier af Lilian Martinusen, Haderslev, og to maleriudstillinger af henholdsvis Albert Bertelsen, Vejle, og Anna Klindt Sørensen, København.

Som omtalt i forrige årsberetning indeholder den ny museumslov et krav om, at landsdelsmuseerne ansætter en museumsprædagog. For Haderslev Amts Museum er dette problem nu løst, idet Erik Jørgensen, der er magister i forhistorisk arkæologi, er blevet tilknyttet museet fra 1. januar som sådan.

E. J.

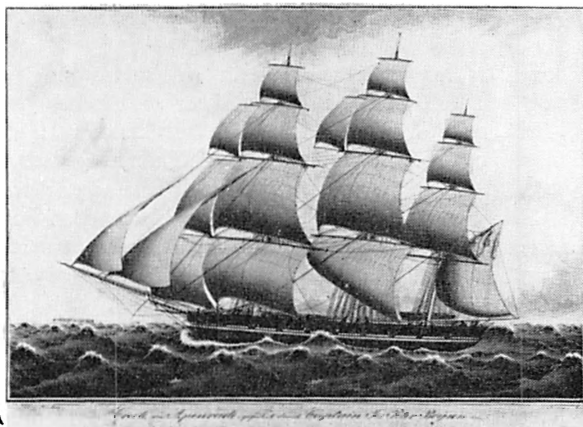
Åbenrå Museum.

I det forløbne år har museet suppleret sin sølvsamling ved meget smukke gaver og ved køb. Man har fået teskeer af Thomas Jensen, Hans Offerfen og Christopher Waidløv Møller, en sølvkandisskål af Friedrich Christoffer Hansen og et salmebogsspænde af Thomas Jensen, fem sølvspiseskeer af henholdsvis H. A. Offerfen, Hinrich Breundle, Peter Johansen Petersen, Carl Christian Rode og endelig Tønder-guldsmeden Povl Hansen. Den efter det store tyveri så tomme montre er altså ved at fyldes. Odense Museum har været så elskværdig at deponere en samling af Åbenrå Rebslagerlaugs krus, skrin m. m. Pokaler og krus er af tin, fremstillet i Flensborg. Laugsgenstandene er af Odense Museum erhvervet i 1890'erne. Handelsbanken i Åbenrå har i sine store udstillingsvinduer ud mod gågaden lavet en fin udstilling af museets skibsbilleder og etnografika. Til bankens trappeopgang har fotograf Holger Clausen fremstillet fire pragtfulde forstørrelser af museets smukkeste billeder af Åbenrå-sejlskibe. En vældig god reklame for museet. — Jomfru Fanny spøger stadigvæk. Museet har fået en kop, som har tilhørt den så meget omtalte og i senere tid også omstridte dame. I bunden af koppen ser man slottet i Pløn. Deri ser tilhængerne af myten om hendes fødsel på Pløn slot et bevis for mytens rigtighed. På Arne Bruun Rasmussens auktion har man til den kulturhistoriske afdeling købt et såkaldt »Åbenrå-spejl« af den berømte Åbenrå-snedker Lorenz Nielsen. Desuden har museet i årets løb modtaget et væld af smågaver.

I anledning af 50 års dagen for genforeningen har de fire nordslesvigske museer i fællesskab haft en udstilling på Åbenrå Museum med titlen »Fra Nordslesvigs museer« — en udstilling, der ikke havde noget pædagogisk sigte. Men for at vise det nære samarbejde de fire museer imellem udstilledes nogle af museernes smukkeste og mest karakteristiske ting. Samtidig havde man en udstilling af fotografier fra kgl. hoffotograf Elfelt og genforeningsbilleder fra den stedlige fotograf Clausen. Disse udstillinger samlede et stort publikum.

Til kunstafdelingen har man i årets løb købt et maleri af Åbenrå-maleren Jes Jacobsen, endvidere Bodil Kaalunds »Skabelsen«, af Herbert Møller et abstrakt maleri, Willi Birkners maleri »Aftenlys« og en skulptur af Gert Nielsen samt Nikolaus Wehdings »Kvinde med barn«. På Å-udstillingen har museet købt et billede af Dyke Johansen, Tønder, »Vinterlandskab«, og et af Helge Ernst »Byen ved floden«. Den efterhånden traditionelle udstilling til jul af et juletræ, pyntet som vore oldeforældre pyntede det, samlede atter stor tilslutning. Et forsøg med at lade børn komme på museet og sy kludedukker, der blev udstillet til jul, lykkedes overmåde godt. Man havde frivillig hjælp fra børnehaveseminariet. Udstillingen samlede naturligvis mange forældre, der på den måde kom på museet. Ligeledes blev børnene hjemmевante på museet.

Af udstillinger har man ellers haft: Polske plakater, norske stavkirker, fotografier af Gerard Franceschi, fotoudstilling fra Åbenrå Fotoklub. Formidlet af det tyske konsulat har man haft to udstillinger, nemlig

Fra Åbenrå Museums samling af skibsbilleder.

Gerda Schmidt Panknin, oliemalerier og gouacher og 19 tyske kunstnere, grafik m. m. Åbenrå Kunstforening har i museet haft følgende udstillinger: Dea Trier Mørk og Aage Schmidt, Erik Lagoni Jacobsen og Ole Christensen, De fire jyder, Hans August Andersen, Knud Laursen, Harald Reinhold og Thomas L. Jørgensen, malerier af Herbert Møller, malerier af Bodil Kaalund, hollandske religiøse tryk fra det sekstende århundrede og endelig en udstilling af Hermann Stilling, 55 trolde.

H. J.

Museet på Sønderborg Slot.

Som nævnt i sidste beretning rådede Museet på Sønderborg Slot i sommeren 1969 over sit hidtil mindste udstillingsareal med ialt 10 rum foruden Dronning Dorotheas kapel og det nyåbnede Chr. III's bageri. Da udstillingen var tilrettelagt med særligt henblik på lejrskole-undervisningen, lykkedes det at fastholde det normale skolebesøg, men iøvrigt faldt besøget mærkbart, så det samlede besøgstal for første gang i en lang årrække kom under 50.000.

I vinteren 1969/70 forberedtes den store mindeudstilling for genforeningen. Oprindeligt havde museet planer om selv at lave en udstilling i tre store rum og at supplere denne med en udstilling om slottets bygningshistorie. Imidlertid fremkom forslag om, at udstillingen gennemførtes i samarbejde med Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot og Museet på Koldinghus. Da det herefter tilmed blev muligt at låne materiale på Rigsdagen og på Folkehjem i Åbenrå foruden hos en række private, måtte udstillingen udvides, så den kom til at fylde alle seks rum på 2. sal i sydfløjen. Arkitekt Søren Sass blev arkitekt for den meget omfattende

særudstilling, ligesom han stod for tilrettelæggelsen af kataloget. Dette indeholdt artikler af museumsdirektør J. Paulsen og inspektørerne Sigvard Skov og J. Slettebo. Fra Carlsberg Mindelegat blev givet betydelig støtte til kataloget og til arkitektbistand. Genforeningsudstillingen åbnede den 21. juni og var oprindeligt planlagt til at lukke den 31. august, men af hensyn især til lejrskolerne forlængedes den til 15. september. Ved åbningen, hvori deltog omkring 100 indbudte, talte amtmand C. A. Vagn-Hansen og museumsinspektør J. Slettebo, og museumsdirektør Jørgen Paulsen holdt hovedtalen. Udstillingen blev godt besøgt, så godt, at museets besøgsrekord for en enkelt dag, der var på 1370, blev slået to gange, først med 1525 og dernæst med 1682. På den store festdag på Dybbøl den 11. juli blev udstillingen holdt åben til kl. 20, så en række af deltagerne i Folketingets reception på slottet fik lejlighed til at indlede med en gennemgang af udstillingen.

Iøvrigt blev slottet besøgt af flere rejseselskaber end normalt og af gæster fra de mange foreninger, der havde lagt deres årsmøde i Sønderborg netop i anledning af 50-året for 1920. Også antallet af udenlandske gæster var større end de forrige år. Der er næppe tvivl om, at denne første større særudstilling, siden slottets restaurering blev påbegyndt, var en publikums-mæssig succes. Det var imidlertid også en overordentlig bekostelig udstilling, der trods god støtte fra Carlsberg-fondet og de to andre deltagende museer har medført en betydelig udgift for Museet på Sønderborg Slot. Da særudstillinger vil blive stadigt mere nødvendige i de kommende år, må museet derfor forberede sig på at skulle etablere en ganske betydelig særudstillingskonto ved siden af den eksisterende nyordningskonto.

Genforeningsudstillingen betød foruden det store besøgstal også, at museet modtog et stort antal gaver. Blandt de vigtigste kan nævnes, at den ene af de fire kvinder, der på Dybbøl i 1920 overrakte et dannebrogflag til Chr. X, forærede museet den hvide kjole, hun da havde på, og sekretæren for CIS, mr. Brudenell-Bruce, har skænket museet sin smukke CIS-medalje i bronze med tilhørende dokumenter. Fra det engelske regiment, der i 1920 sammen med franske alpejægere var stillet til rådighed for »Den internationale Kommission«, modtog museet et komplet sæt distinktioner til den allerede tidligere erhvervede uniform. Desuden modtog museet i forårets og sommerens løb nogle flag fra en af æresportene den 11. juli 1920, en samling afstemningsplakater og en hel række billeder og fotografier fra afstemnings- og genforeningstiden.

Museet har herudover modtaget to betydelige testamentariske gaver. Den ene bestod af fire malerier fra slutningen af forrige århundrede, testamenteret af kaptajn Flindt, Rønshoved. Den anden gave var testamenteret til museet af frk. Thyra Hansen, Sønderborg. Den bestod dels af et par store malerier med skibsmotiver, dels af et meget smukt træskrin med sølvbeslag, udført af frk. Hansens bror, afdøde guldsmed Holger Hansen, Sønderborg, der iøvrigt også i sin tid har skænket adskillige ting til museet. samt af to sølvflødekander i form af køer og ikke mindre end tre hovedvandsæg af sønderjysk type. En meget fornem og velkommen gave.

Endelig har museet modtaget en del gaver til dets øvrige afdelinger, bl. a. til de kulturhistoriske samlinger. Desuden har museet købt forskellige ting, bl. a. tre interessante tegninger fra Sønderborg Slot og havn fra ca. 1850, vistnok udført af marinemaleren C. F. Sørensen, og en lille samling viser fra Treårskrigen.

Kunstafdelingen har også foretaget en række indkøb. Det ældste er et maleri, »Sabinerindernes rov«, malet ca. 1730 af Hendrik Krock. Desuden er købt et stort maleri af O. D. Ottesen og af nyere kunst to malerier af Peter Nicolaisen, erhvervet på kunstnerens store udstilling i Sønderjyllands-hallen.

I fortsættelse af sidste års museumskursus i Vester Vedsted deltog museumsinspektøren vinteren igennem i en serie specialmøder om udstillingsteknik. Desuden har han deltaget i museumsforeningens årsmøde og i en serie drøftelser nødvendiggjort af, at dannelsen af det sønderjyske storamt vil medføre nye museumsvedtægter. Endelig har han deltaget i byggeudvalgsmøder vedrørende restaureringen af Sønderborg Slot.

På årets museumskursus i Vester Vedsted deltog fru Inge Adriansen for museet.

J. S.

Tønder Museum.

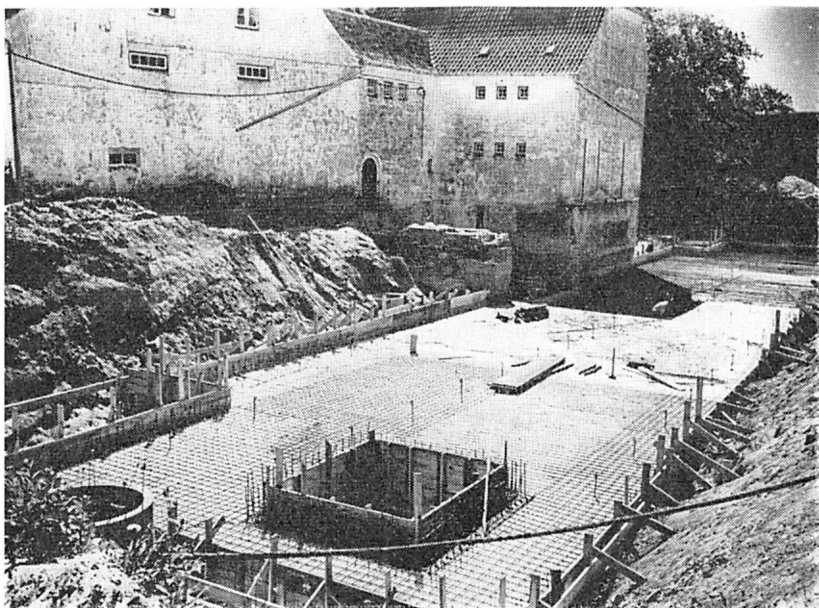
Hvis man skal vurdere de officielle besøgstal ved et museum som udtryk for dets betydning eller for den offentlige interesse for det, må man beklageligvis fastslå — i hvert fald for Tønder Museums vedkommende — en negativ udvikling siden 1966, hvor besøgstallet i Tønder kulminerede med 10.176. I 1967 var det 8.643, 1968 8.185, 1969 7.134. For kalenderåret 1970 vil man formentlig nå op på et tal, der svarer til 1969. Reelt er besøgstallet større end disse, der opgives til brug for Statistisk Årbog, men tendensen svarer godt nok til, hvad mange andre danske museer har været ude for i samme periode.

Selv om der blandt de 52 statsanerkendte lokalmuseer i følge museumsforeningens officielle statistik kun er fire museer, der har større besøgstal end Tønder, og selv om ingen formentlig vil underkende museernes videnskabelige funktioner, bør man fra museumsledelsens side nok se i øjnene, at skal man imødekomme den aktuelle kritik af museernes manglende public relations, må den hidtidige statiske og kumulative metodik opgives.

I februar 1970 påbegyndtes opførelsen af de første udstillingsrum for Sønderjyllands Kunstmuseum i Tønder. Bygningen forventes færdig medio 1971. Mange års overvejelser og forhandlinger ligger bag dette byggeri (jvf. beretningerne i Sønderjyske Årbøger). Indtil nu er indsamlet 160.000 kr. fra fonds og banker. Bygningen forventes at ville koste ca. 2¹/₄ mill. — uden inventar.

Det nye museums funktioner og styrelsesforhold er endnu ikke fikserede. Den sønderjyske amtskommune og dennes undervisnings- og kulturudvalg vil have en afgørende indflydelse her. Siden 1. april 1970 befinder såvel

Fundamentet til Sønderjyllands Kunstmuseum sommeren 1970. I forgrunden elevator-skakt, omtrent midt i billedet det undercementerede senmiddelalderlige brofundament til Tønderhus, som vil blive synligt i den nye kælder. (Tonhalle Foto. Tønder).

Tønder Museum som de tre andre museer i Sønderjylland sig i den ejendommelige situation at være uden bestyrelse. Forhandlinger mellem primærkommuner og amt er i gang, og en afklaring kan ventes vel allerede i år. Hovedproblemet er tilsyneladende fordelingsforholdet mellem de fire primærkommuners og amtskommunens tilskud til driften.

For Tønder Museums kulturhistoriske afdeling (det, der fremtidigt vil være *Tønder Museum*) betyder den nye bygning en arealforøgelse på henved 150 pct. Kunstsamlingen flyttes over i to nye udstillingsale og bliver grundstammen i et nyt *Sønderjyllands Kunstmuseum*. Hertil kommer en udstillings- og foredragssal, som endelig giver museet mulighed for de skiftende udstillinger, der ikke har kunnet arrangeres før, hvorved i hvert fald ét af de berettigede krav om mere dynamik vil kunne imødekommes. Og hermed vil der nu være grundlag for en genopliven af Tønders kunstforening, så også den lokale befolkning i kunstmuseets hjemstavnskommune sammen med landsdelens øvrige kunstforeninger kan sætte præg på det nye museum.

Licitationen til den nye bygning fandt sted 25. november 1969. Arbejdet udføres overvejende af håndværkere fra Tønder. Arkitekter er Peter Koch og Rode Møller, København. Konduktør, arkitekt Thomas Helleberg, Tøn-

der. Formand for byggeudvalget viceborgmester, ingeniør C. O. Jensen, der sammen med den hidtidige bestyrelses næstformand, amtmænd Tyge Haarløv, har ydet en enorm indsats, for at denne mere end 30 år gamle plan endelig virkeliggøres.

Med de tre andre sønderjyske museer deltog Tønder Museum med et udvalg af sine værdifuldeste ting i en udstilling på museet i Åbenrå i anledning af genforeningsjubiléet (juli/august 1970).

Med tilskud fra Ny Carlsbergfondet erhvervedes hos Bruun Rasmussen Harald Giersings »Danserinde«. Yderligere er til kunstsamlingen på københavnske auktioner købt to malerier af henholdsvis Giersing og Lauritz Hartz samt en tegning af Marstrand.

Af nyerehvervelserne til den kulturhistoriske afdeling kan fremhæves to sandstens-bislagsstolper fra Skast-området, et barokskab fra Rudbøl, en bemalet dør fra Møgeltønder, en tidlig sukkerstrøbøsse fra Tønder-guldsmiden Chr. Siemensen, 18 sølv-spiseskeer af guldsmide fra Tønder og omegn og en fiseske af Peter Andreas Hansen, Tønder. En kurios nyerehvervelse er Grundtvigs udgaver af Norges Kongekronike og Saksos Danmarks kronike, stammende fra den gamle danske skole i List på Sild.

29. april 1970 holdtes det sidste møde i det gamle Museumsråd for Nordslesvig hos stiftamtmand Pinholt. Dette råd var en betydningsfuld tilkendegivelse af nært samarbejde mellem museerne i landsdelen. Et nyt, omfattende amtets undervisnings- og kulturudvalg og en repræsentant for hver af de fire primærkommuner, vil muligvis udgøre en kommende fællesbestyrelse for alle fire museer. Og hermed vil være skabt en forbillig nydannelse, som yderligere forbinder de fire museer, samtidig med at de gennem lokalbestyrelser bevarer deres autonomi.

S. S.

Museerne under det nye storamt.

Museumsråd for Nordslesvig blev oprettet i 1960 (Sdj. Årb. 1960, s. 269) som et fællesudvalg fra de fire museers bestyrelser for at lette og organisere samarbejdet mellem museerne og løse fællesopgaver for dem. Baggrunden er, at museerne i Haderslev, Sønderborg, Tønder og Åbenrå arbejder ret forskelligt og derfor er egnede til at supplere hinanden, og ordningen har bidraget til at styrke tanken om disse museer som en helhed.

Fornyet interesse får dette synspunkt, når nu det område, som disse museer er fælles om, bliver etableret som et amt, så meget mere som amtsrådene i forvejen, bortset fra Åbenrå amtsråd, var stærkt engagerede i driften af museerne. På et tidligt tidspunkt rettede museumsrådet henvendelse til fællesudvalget om, at man af hensyn til samarbejdet mellem museerne fandt det rigtigt, at alle fire museer fik samme status overfor det nye amtsråd, samtidig med at hvert museums kontakt med sin egen købstadkommune sikredes. Dette skulle ske ved, at amtet overtog driften af museerne, mens hver af købstæderne ydede et bidrag til det lokale museum.

Dette ønske er overalt blevet velvilligt modtaget, og selvom den endelige

ordning ikke er vedtaget, er forhandlingerne dog så langt fremme, at det kan ses, hvordan museumsordningen i store træk bliver. Der er stort set enighed om udgiftsfordelingen mellem amtet og købstæderne. Ved hvert museum vælges en bestyrelse, hvor amtet og købstaden er repræsenteret, og amtet og de fire købstæder vælger i fællesskab et museumsråd, der foruden at behandle overslag og regnskaber for alle museerne skal overvåge gennemførelse af den arbejdsfordeling, som museerne har aftalt indbyrdes.

Nordslesvig er nok det sted i landet, hvor en museumsordning på amtskommunal basis er gennemført klarest. Det har jo historiske forudsætninger, at vi har kunnet gøre det, men hvis det om et par år skulle vise sig, at en ændret byrdefordeling mellem staten og kommunerne ville medføre, at amterne skulle tage sig af alle aktiviteter på det kulturelle område, så kan det kun være en lettelse, at vi allerede har været i gang i et par år.

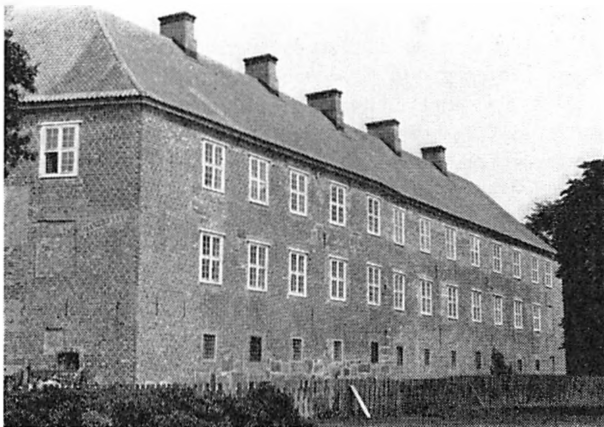
H. N.

Restaureringen af Sønderborg Slot.

I foråret 1970 fortsattes restaureringsarbejderne i slottets sydfløj, i nordfløjens store sal og på vestfløjens tag.

I sydfløjen blev lokalerne på 2. sal så vidt færdige, at det var muligt at indrette den store særudstilling om genforeningen i seks af rummene. Samtidig blev hele trappeløbet i midttårnet fornyet, idet alle de nedslidte trin erstattedes af helt nye, svære og meget smukke egetræstrin.

Den store dansesal i nordfløjen blev så vidt færdig, at det var muligt for Folketingets præsidium at holde en reception for 300 indbudte gæster den 11. juli. Endnu mangler dog flere ting, bl. a. belysning i forrum, garderobe og ekstra udgang, så det er ikke blevet muligt allerede i år at

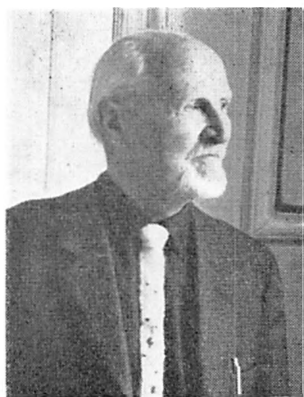
Det går fremad. Man håber, at stakittet snart kan falde.

benytte den smukke sal til andre formål. Forhåbentlig lykkes det efterhånden at få salen udnyttet, bl. a. til kammerkoncerter. Det er tanken, at salen og de to forrum skal prydes med enkelte møbler m. v. fra renæssancen. Foreløbig er købt et skab og flere andre ting, og desuden har Kunstindustrimuseet deponeret en stor Bryssel-gobelin, og Frederiksborgmuseet har deponeret en kiste fra Sundved og et maleri af den slesvigske maler Jürgen Ovens. Der er ingen tvivl om, at hele nordfløjens anden sal vil blive én af slottets store attraktioner, når den engang åbnes for publikum.

Løvrigt har arbejdet i år været koncentreret om tage og facader. Alle tage er nu endelig færdige, og hele gårdfacaden er også afsluttet. De tre tårne har fået blytækkede toppe og nye vinduer, og i det hele er udskiftningen af vinduer ved at være færdig. Af facader mangler nu kun vestfløjens yderside.

J. S.

Den store egnsvandring.

Niels Kjems, egnsvandringens inspirerende foredragsholder.

Undtagelsesvis var det korte vejstrækninger, der skulle befares, og formodentlig ligger her en grund til den forholdsvis lille tilslutning (»Flensborg og omegn kan vi jo altid se«). Måske ligger der også en årsag deri, at man denne gang ikke kunne byde på noget slotsbesøg. Ialt deltog godt 200 i turen, men heri er indbefattet o. 50 kursister fra Jaruplund Højskole.

I øvrigt forløb ekskursionen så planmæssigt, som det nu engang er muligt. Halvdelen af selskabet mødtes i St. Vi kirke, hvor dr. phil. S. Schoubye talte om præsten og folkloristen H. F. Feilberg, mens Chr. Stenz i Valsbøl kirke talte om samme emne. Begge steder havde sognepræsterne beredvilligt stillet sig til rådighed for at give en orientering om kirkernes historie og deres interiør. Det var pastor Kock i St. Vi og pastor Oppermann i Valsbøl.

Begge grupper mødtes derefter på Jaruplund Højskole, hvor forstander Bøgh Andersen kort redegjorde for denne vor sydligste danske højskoles opståen og virke.

Middagen blev nydt i »Borgerforeningen« i Flensborg. Vandrelærer Niels Kjems var her dagens hovedtaler, og den nu 82-årige oprådte med en ynglings spændstighed og fortalte levende og fængslende om »Landet, som jeg så det i 1920«. Det var afgjort dagens højdepunkt.

Nu foregik en opdeling i tre grupper, som skiftevis besøgte Mariekirken — mere korrekt »Vor Frue af Flensborg« — under bibliotekslektor Poul Kürsteins kyndige ledelse og instruktion, museet med museumsdirektør, dr. Ellen Redlefsen som taler og den gamle kirkegård, hvor kontorchef Lars H. Schubert fremdrog nogle af de mange minder, der knytter sig til stedet.

For en gangs skyld kunne deltagerne i egnsvandringen nå at få en lørdag aften i familiens skød.

C. St.

Amtskredsens arbejde

Haderslev amtskreds.

Det var i år Haderslevs tur til at arrangere »Historisk Søndag«. Den blev holdt søndag den 16. august med besøg ved Sct. Tøgers kapel, hvor provst Steen Christiansen fortalte, ved jernalderkirkegården ved Årupgård, hvor museumslektor Erik Jørgensen viste omkring, ved Hygum kirke, hvor pastor A. Hansen fortalte, og endelig ved Skibelund Krat og Jels Voldsted. Sidstnævnte sted var lærer O. Finnemann vejleder. Det samlede besøgstal af betalende gæster var 332, flest ved de tre første steder. Alt ialt en vellykket dag.

Sommerudflugten var først den 13. september og gik til Christiansfeld. Godt 50 deltagere så brødreminighedens smukke kirkesal og det nye museum under Boye Nielsens kyndige vejledning. Ved kaffebordet på Strickers Hotel holdtes en forsinket amtsgeneralforsamling. Til slut fortalte direktør Stricker om stedet og om de mange smukke kunstgenstande og antikviteter, som er samlet her. Der er ikke sket personforandring indenfor udvalget.

T. H.

Åbenrå amtskreds.

Ved Åbenrå amtskreds' generalforsamling den 1. maj på restaurant »Viking«, Åbenrå, valgtes, traditionen tro, pens. skoleinspektør Clausen, Hostrupskov, til dirigent. Formanden aflagde beretning og regnskab. Til regnskabet anførte dyrlæge Michelsen, at han hellere så en mindre kassebeholdning og lidt mere initiativ. Holger Jacobsen indrømmede, at man ikke havde haft så mange arrangementer som året forud, men at det kneb med at samle tilslutning. Beretning og regnskab godkendtes. Ved valg til bestyrelsen genvalgtes arkitekt Flade, og i stedet for Andr. Wortmann, der ønskede sig fritaget, valgtes lærer Hans Christian Bang, Bov. Som fremtidigt arbejde vedtog man at lave en aftenvandring i Åbenrå og en aften-tur til Olmersdiget samt Povlsbro.

Efter generalforsamlingen holdt museumsinspektør Hans Neumann foredrag om arbejdet med Olmersdiget og viste i tilslutning hertil en serie fine og instruktive lysbilleder. Foredraget havde fortjent større tilslutning. Der var mødt ca. 30 mennesker.

Amtskredsens udflugt til Øster Løgum sogn lørdag den 1. august blev en succes. Da bussen fra Åbenrå kom til Øster Løgum kirke med deltagerne, der ikke havde egen befordring, var der samlet ca. 100 mennesker. Der meldte sig 125 til kaffebordet i kroen. Man begyndte i kirken med at synge »Kirken, den er et gammelt hus«, hvorefter pastor Morsing holdt et levende foredrag om kirken, dens funktion, bygning og inventar. Fra kirken vandrede man over gennem den smukke præstegårdshave, hvor Morsing fortalte om præstegården, som man så fik lov til at bese. Efter et kaffebord, hvor snakken gik livligt, holdt Jes Holdt et fængslende foredrag om Øster Løgum sogn, hvorefter man kørte ud ad Oksevejen til Hærulfstenen og til Immervad Bro, hvor Senius Tiedemann på sin lune måde fortalte om disse. Til sidst kørte man ned til Nis Callesens gård, hvor man placeredes i den pragtfulde have og påhørte Nis Callesens oversigt over Leerskovs historie. Det var en taknemmelig skare, der ved halvsyvtiden drog hver til sit efter en indholdsrig eftermiddag i det skønneste sommervej.

Den 17. juni indfriele man løftet om at lave en aftenvandring til Olmersdiget. Vel vidende om, at der var forbistret få synlige spor, supplerede man turen op med et besøg ved den nyrestaurerede Povlsbro. Skønt vejret begunstigede turen, var deltagerantallet ikke meget over 30. Man fik imidlertid en udbytterig tur med museumsinspektør Hans Neumanns udtømmende forklaringer om Olmersdiget og arkivar Viggo Petersens om Povlsbroen, der til alles overraskelse ikke var ældre end fra det nittende århundrede. Hjemturen foregik i det smukkeste måneskin.

H. J.

Sønderborg amtskreds.

Årets første møde fandt sted den 11. marts på »Strandpavillonen« i Sønderborg. Museumsinspektør H. Neumann, Haderslev, fortalte om udgravningerne ved Olmersdiget og viste en række gode lysbilleder fra de foretagne arbejder. Efter kaffen fortalte museumslektor Erik Jørgensen, Haderslev, om udgravningsteori og -teknik gennem tiderne.

Den ordinære generalforsamling holdtes den 26. maj i Dybbøl. Mødet indledtes med et besøg i Dybbøl kirke, hvor pastor M. Storgaard fortalte om kirken og de begivenheder, der var udspillet på stedet. Også Reventlow'ernes kapel forevistes. Ved generalforsamlingen godkendtes beretning og regnskab enstemmigt. Til amtsudvalget nyvalgte gårdejer Chr. Michelsen, Kirke Hørup, der afløste forstander Gunner Rasmussen, Danebod Højskole. Pastor Storgaard afrundede aftenen med at læse en lille lokalhistorisk skitse, skrevet af hans forgænger pastor Bang.

Amtsudvalget har konstitueret sig med rektor D. Keller Hansen som formand.

G. R.

Tønder amtskreds.

Den 15. april holdtes den årlige generalforsamling på »Tønderhus«, hvor den mangeårige amtsformand Cornelius Schmidt, Døstrup, som sådan aflagde beretning for sidste gang. Valgene var genvalg.

Derefter holdt udvalgsmedlem, kommunekasserer Viggo Gregersen, Møgeltønder, et interessant lysbilledforedrag med motiver fra Møgeltønder og omegn samt enkelte karakteristiske folkelivsbilleder fra før århundredskiftet. Det var dels egne dels optagelser fra afdøde godsinspektør Davidsens arkiver. Der var stuvende fuldt hus.

Egnsudflugten den 13. juni startede på Bedsted kirkegård, hvor første-lærer S. N. Christensen, Ravsted, ved maleren J. Th. Lundbyes grav fortalte om dennes levned og kunst samt om hans tragiske død.

Derefter gik det videre til Hærulfstøsten ved Hovslund, hvor museumsinspektør H. Neumann, Haderslev, og gårdejer Senius Tiedemann, Hovslund, supplerede hinanden under fortællingen af stedets historie og ligeså ved Immervad bro.

Efter kaffebord i Vedsted Landbohem og et kort indlæg af museumsinspektør H. Neumann fortsattes til et gravkammer og andre afsluttede udgravninger i nærheden. Alt i alt en meget vellykket tur, men kun med ca. 40 deltagere.

På mindedagen for træfningen ved Brøns den 22. januar holdtes traditionen tro et lokalhistorisk møde i Brøns forsamlingshus.

I Skærbæk er for få år siden oprettet en »Historisk forening for Skærbæk og omegn«. Der er samlet gamle postkort fra det gamle Skærbæk og gamle ting, der nu opbevares i det gamle kommunkontors bygning på Rømø. Der er også afholdt en udstilling af det samlede materiale i Skærbæk. Foreningen lod i oktober-december måned 1969 holde tre foredrag om afstemningstiden og genforeningen, ét ved landsarkivar Harald Jørgensen, København, og to ved rektor Knud Fanø, Flensborg. Møderne var velbesøgte og gav anledning til mange indlæg.

I Bredebro kommune har viceskoleinspektør Knud Nielsen og undertegnede samlet gamle postkort fra før genforeningen med forsvundne landsbymotiver, kroer, møller m. m. samt gamle billeder fra digebygning, mergelgravning, hø- og kornhøst m. m. og ladet dem affotografere og med tekst indsætte i tre albums, der bliver fremlagt i den ny storkommunes tre biblioteker, der også betaler affotograferingen.

S. N.

Sydsløviggsk amtskreds.

Fredag den 7. november 1969 holdt vi efterårsmøde på centralbiblioteket i Flensborg. Professor H. P. Clausen, Aarhus Universitet, talte om »Den nationale udvikling i Sønderjylland 1830-48 som problem i dansk udenrigspolitik«. I tilknytning hertil udspandt der sig en livlig diskussion; det blev en absolut vellykket aften.

Torsdag den 23. april 1970 holdt amtskredsen sin generalforsamling på »Flensborghus«. Efter velkomsten valgtes professor Troels Fink til mødeleder. Formanden, Lars Schubert, aflagde årsberetningen, og bibliotekslektor Poul Kürstein kasseberetningen. Disse blev efter en kort drøftelse godkendt. Følgende styrelsesmedlemmer stod til valg: Lars H. Schubert og Poul Kürstein. Disse blev genvalgt. Under punkt eventuelt blev sommerens program meddelt.

Redaktør fru Inger Bjørn Svensson fortalte på en meget interessant måde om både den tekniske og den redaktionelle fremstilling af Sønderjysk Månedsskrift.

Efter kaffebordet talte dr. Uwe Muuß om »Schleswig-Holstein aus der Vogelperspektive«. Foredraget var ledsaget af pragtfulde lysbilleder.

Fredag den 19. juni 1970 gennemførte amtskredsen en aftenvandring omkring Søndertorv i Flensborg. Lars H. Schubert fortalte om Søndertorvs historie. Vi fik lejlighed til at se nogle gamle købmandsgårde på Holmen. Desuden så vi på resterne af Flensborg bymur bag ved Sct. Nikolai kirken. Muren strækker sig hen til baggården af gæstgiveriet »Bodderkrog« i Frisergade. På byarkivet blev vi modtaget af dr. Schütt, som fortalte om byarkivets opgaver. Desuden fik vi lejlighed til at se et eksemplar af Jydske Lov samt den danske udgave af Flensborg bys stadsret.

Fredag den 13. juli 1970 var vi på aftenvandring i Kappel under ledelse af skoleleder Gerhard Wehlitz. De fleste deltagere havde før været i Kappel, men aldrig gået ad de stier og veje, som Wehlitz førte os. Aftenens højdepunkt var besøget i Nikolai-kirken. Den unge kirketjener fortalte på en meget interessant måde om kirkens historie og om den fornylig gennemførte istandsættelse.

Begge aftenvandringerne havde fundet god tilslutning.

Søndag den 23. august 1970 holdtes sommerudflugten, der denne gang gik til Angel. Vi samlede i den danske skole i Satrup, hvor skoleleder Emil Jensen og frue tog imod. Efter kaffebordet talte museumsinspektør H. Neumann, Haderslev, om egnens oldtidsbebyggelse. Foredraget var ledsaget af lysbilleder. Vi fik her indtryk af den store betydning, som Satrup mose har i forbindelse med vor hjemstavns oldtid. I tilknytning til foredraget fortalte Historisk Samfunds tillidsmand i Satrup, W. Iversen, om godset Satrupholm. Efter en rundtur, bl. a. til godset Satrupholm, sluttede turen med et besøg i Satrup kirke. Sognepræst Vidal forklarede kirkens ydre og indre på en særdeles livfuld måde og besvarede spørgsmål fra den interesserede forsamlings side.

L. H. Sch.

Årsberetning og regnskab 1969-70

Ved *Troels Fink, Peter Kr. Iversen og Hugo Lildholdt.*

Historisk Samfund for Sønderjylland holdt årsmøde søndag den 31. maj 1970 i Forsamlingsgården i Skrydstrup. Mødet begyndte kl. 14, og der var mødt omkring 120 medlemmer.

Formanden, professor Troels Fink, bød velkommen og foreslog formanden for Haderslev amtskreds, sognepræst Tage Holm, Vojens, valgt til dirigent, hvilket bifaldtes. Dirigenten takkede for valget, og efter at have konstateret, at mødet var lovligt indvarslet, gav han ordet til formanden, der aflagde følgende beretning:

Der har vel næppe været mange inden for styrelse eller medlemskreds i øvrigt, som havde regnet med, at den store medlemstilgang, vi var nået op på for nogle år siden, ville have været stabil, men udviklingen har vist, at de mange hundrede nye medlemmer har befundet sig så godt i vor kreds, at vi stadig har dem i vort medlemskartotek. Medlemsudviklingen har i de senere år formet sig således:

1963	2060	medlemmer	1967	3060	medlemmer
1964	2687	»	1968	2908	»
1965	2862	»	1969	2957	»
1966	2920	»	1970	2921	»

Disse tal viser en glædelig stabilitet og er et godt grundlag at fortsætte foreningens mangesidede virksomhed på. Den tilbagegang på 36 medlemmer, vi har haft i det sidste år, er i virkeligheden på baggrund af inflation og dyrtid yderst ringe og forståelig.

Vort medlemskrift *Sønderjyske Arbøger* har i 1969 på ialt 285 sider indeholdt en lidt broget blanding af større og mindre afhandlinger, som i tid strækker sig fra den tidlige middelalder til genforeningstiden, og som emnemæssigt spænder over arkæologi, folkekultur, kirke- og skolehistorie samt naturligvis bidrag til den almindelige nationalpolitiske udvikling. Der har atter været bidrag af sønderjysk historieskrivnings nestor, dr. phil. Vilhelm la Cour, og den yngste bidragyder har været stud. mag. Henrik Fangel fra Haderslev. I det lige udkomne forårshæfte har rektor, dr. theol. Asger Nyholm bidraget med en stor og meget grundig afhandling om den slesvig-holstenske kirkemand Claus Harms. Vi kan vist godt tillade os at

sige, at der er god, alsidig og lødig historisk læsning i Sønderjyske Årbøger.

Og vender vi os til *Sønderjyske Månedsskrift*, er alsidigheden og afvekslingen ikke mindre. Der har været bragt ca. 50 større og mindre artikler i 1969 foruden småstykker og anmeldelser. Årbøgerne er med hensyn til omfang forlængst blevet lillebror i forhold til månedsskriftet, der med sine 392 sider i 1969 er landets omfangsrigeste lokalhistoriske tidsskrift. Inflationen gør sig desværre mærkbart gældende for månedsskriftet. I januar 1969 måtte trykkeriet forhøje sit vederlag med 7 pct., og en lignende forhøjelse er sket i år. Styrelsen har derfor set sig nødsaget til at forhøje abonnementsprisen fra 22,50 kr. til 30,00 kr., men til trods herfor er abonnenttallet steget med 3 og er nu på 1321. Den jævne fremgangslinje, der har kunnet konstateres i de senere år, er således ikke brudt.

Siden sidste årsmøde er i serien *Skrifter, udgivne af Historisk Samfund* udsendt som nr. 41 dr. Gotlieb Japsens store og værdifulde bog på 346 sider om »De nordslesvigske sparekassers historie«. Bogens fremkomst skyldes et samarbejde med Sparekassen Sønderjylland, der har anvendt bogen som jubilæumsskrift ved sparekassejubilæerne i Åbenrå og Sønderborg. Vi har kunnet købe 500 eksemplarer til en meget favorabel pris og håber også at kunne få dette oplag solgt, selv om sparekasserne har uddelt mange frieksemplarer til kunder og forretningsforbindelser. I nær fremtid kan lektor H. V. Gregersens udgave af Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i Sønderjylland foreligge. Dette værk, der bringer nye og interessante oplysninger fra tiden ca. 1840-64, bliver så omfangsrigt, at det må deles i to bind. Statens humanistiske forskningsråd har til udgivelsen bidraget med 42.500 kr. Endvidere kan medlemmerne i løbet af efteråret glæde sig til en bog af dr. Harald Jørgensen om genforeningens historie. Til trykning af denne bog, der muligvis fortsættes med yderligere et bind, har vi fra Carlsbergfondet modtaget 25.000 kr., og vi håber at få yderligere et beløb fra Dansk Kultursamfund. I nogle år har der været talt om magister Hanne Poulsens bog om maleren Jes Jessen, og det kan nu oplyses, at den foreligger i manuskript. Vor flittige medarbejder pastor A. Andersens udgave af Pistorius' brevbog er næsten færdig i manuskript. Det er tanken, at dette værk, som ikke kan forventes at bringe det helt store salg, duplikeres i et endnu ikke fastsat antal eksemplarer, således at det kan placeres på de større biblioteker og videnskabelige institutter. Også særligt interesserede private skal dog kunne erhverve det. Til udgivelsen har vi foreløbig modtaget 2000 kr. fra Den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse. Det kan lige oplyses, at Pistorius var præst i Ejdersted i det 16. århundrede. Hans brevbog er en værdifuld kilde til kirke- og lærdomshistorien, og den indeholder mange kulturhistorisk interessante glimt.

I serien af små biografier udsendte vi i december I. J. I. Bergholts bog: *Pligtens vej*, der blev trykt i et oplag på 1000, og heraf var der 1. april kun 151 eksemplarer tilbage, således at vi må imødesee, at denne velskrevne bog vil være udsolgt i løbet af ret kort tid. Til udgivelsen af bogen modtog vi understøttelse af Dansk Kultursamfund. De små biografier bliver mere og mere populære, hvilket salgstillene afslører — adskillige af dem er i

øvrigt helt udsolgt — og det er derfor glædeligt, at vi også i de kommende år skulle have mulighed for at udsende nogle af disse levnedsskildringer. Der foreligger forskellige muligheder, men der er endnu ikke truffet bestemmelse om, hvorvidt der vil blive udsendt et bind til jul.

Som det vil være de fleste bekendt, har vi et større værk i den populære genre under forberedelse, billedværket »Nordslesvig 1920-70«, som redaktørerne Ole Bech og E. Bram har stået for. Vi havde håbet at have kunnet vise Dem bogen i dag, men der er indtrådt forsinkelser. Først om tre uger vil bogen kunne foreligge. Udgivelsen af dette store og meget kostelige værk har kun været mulig takket være en garantium på 50.000 kr. fra forsikringselskabet Hafnia, et beløb, som vi i øvrigt vil få udbetalt som jubilæumsgave fra selskabet, når dette i 1972 fylder 100 år. Endnu inden bogen er færdig fra trykkeri og bogbinderi, har vi små 5000 bestillinger, og vi regner derfor også med, at oplaget, der er sat til 15.000, vil blive udsolgt inden alt for længe. I denne forbindelse kan det have sin interesse at pege på, at der nu er solgt over 23.000 eksemplarer af billedbogen »Sønderjylland. Tiden indtil 1864« — i indeværende beretningsår alene 1428 eksemplarer. I forbindelse med indsamlingen af billedmaterialet til den nye billedbog har der været arrangeret en fotokonkurrence med en samlet præmiesum på 1000 kr. + billedbøger om levering af gode amatør-fotografier. En bedømmelseskomite bl. a. omfattende en repræsentant for de organiserede amatør-fotografer her i landsdelen udpegede et dobbelt-billede fra det store Dybbølstævne i 1933, indleveret af fru Anna Ernst Christensen, Asserballe, som værende det, der opfyldte de stillede betingelser bedst. Anden-præmien på 300 kr. tilfaldt tidl. forstander Lauritsen, Hoptrup Højskole, for to billeder med motiver fra besættelsestiden og tiden, der fulgte. Tredjepræmien på 200 kr. tilfaldt snedker Sven Geertsen, Åbenrå, for nogle fremragende optagelser, der dog på grund af deres manglende historiske indhold ikke har kunnet finde anvendelse i bogen.

Arkivar Viggo Petersen har overtaget arbejdet som sekretær for redaktionsudvalget for skriftrækken, og vi byder ham velkommen i samarbejdet.

Også *Historiske Samlinger for Sønderjylland* har haft et helt godt arbejdsår, og for billedindsamlingens vedkommende kan der endog tales om et rekordår, idet denne er forøget med ca. 2600 billeder, således at det samlede antal billeder nu må ligge et sted mellem 25.000 og 30.000. Benyttelsen af billedsamlingen er da også stigende, og til fjernsyn, dagblade, tidsskrifter, bøger og udstillinger har der i 1969 været anvendt 169 billeder samt 55 klicheer herfra. Det ville føre alt for vidt at nævne alle de enkelte gaver, men vi vil dog gerne nævne fru Maria Kuhrt, Gråsten, der har afleveret faderen C. C. Biehls forlæg til hans postkortfremstilling, og frk. Karberg, Næstved, der har afleveret et album med fotografier af gamle sønderborgere. De danske turistforeninger har endvidere deponeret ca. 150 stk. fotografier fra Als. I Tønder amt er fotograferingen af gamle gårde og huse fortsat. Fotografierne af bygningerne i Daler sogn er afleveret for nylig, og man er næsten færdig med Døstrup og Møgeltonder sogne. Fhv. førstelærer Leick har overtaget arbejdet som sekretær for det

lokale udvalg efter arkitekt P. J. Petersen, Tønder, der på grund af svigtende syn desværre har måttet frasige sig dette hverv. Vi er arkitekt Petersen stor tak skyldig for hans inspirerende og flittige arbejde med denne opgave, hvis heldige løsning lå og ligger ham så stærkt på sinde. Ordningen og registreringen af billederne har som hidtil været betroet fru Vibeke Gribsvad, og lærer Jens Kristensen, Genner, har — omend i et beskedent omfang — fortsat indsamlingen af traditionsstof.

Takket være en forhøjelse af bevillingen fra Dansk Kultursamfund til 15.000 kr. har vi mulighed for at købe en del billeder, og et tilskud på 5000 kr. fra tipsmidlerne gør det også muligt at foretage nyanskaffelser.

Igen i år har der været arrangeret to vejledende *kurser* i slægtshistorisk arbejde på landsarkivet. Med arkivar Viggo Petersen som leder har der i efteråret været arrangeret et kursus på 25 timer med 16 deltagere og i foråret et lignende med 14 deltagere.

Møde- og udflugtsvirksomheden adskiller sig vel næppe stort fra de foregående år. Den såkaldt store egnsvandring, der havde Westensee, Fmkendorf, frilandsmuseet i Molfsee og klosterkirken i Preetz syd for Kiel som mål, fandt sted i to afdelinger lørdag den 6. og søndag den 7. september. Tilslutningen var om lørdagen ca. 170, om søndagen 135. Turene var tilrettelagt og ledet af næstformanden, viceskoleinspektør Chr. Stenz, og seminarielektorerne dr. Schoubye og H. V. Gregersen. Den historiske søndag var arrangeret i Tønder amt den 10. august. Der gaves her vejledning ved Løgumkloster kirke, skolecentralen i Tønder, Trøjborg, Carl Brodersens samling i Hjerpsted, udgravningerne i Drenghede, Misthusum og Hviding kirke. Arrangementet fandt med 900 deltagere næsten overvældende tilslutning. Tønder amtskreds har ære af dette arrangement. I øvrigt har der som sædvanligt været afholdt møder og udflugter inden for de fem amtskredse. Disse har selv arrangeret eller været deltager i 12 møder med 735 mødedeltagere og 5 udflugter med 325 deltagere. Lægger vi disse tal sammen med dem for de tidligere nævnte arrangementer og fra vort eget årsmøde, når vi til det resultat, at der har været 13 foredragsmøder med ca. 815 tilhørere og 8 udflugter med ca. 1530 deltagere, tal, der vidner ikke blot om aktivitet i vore amtsudvalg, men også om en udbredt interesse for det folkelige historiske arbejde i vor medlemskreds.

Også i år har vi søgt at hjælpe lokalhistorisk interesserede kredse rundt omkring i sognene ved at udsende en omfangsrig *fortegnelse over foredragsholdere*, der er villige til at tale om lokalhistoriske emner, men vi har intet kendskab til, i hvor stor udstrækning der er gjort brug af vort tilbud.

Der tales i vore dage så meget om det folkelige arbejdes vantrivsel, men ser vi tilbage på vort arbejde i det forløbne år, kan vi for vort vedkommende ikke deltage i disse klagesange. Vi har bevaret vort store medlems- og abonnental, vi har haft et salg på over 3000 bøger — heri ikke indbefattet hæfter og årgange af Sønderjyske Årbøger og Sønderjysk Månedsskrift, og vi har haft god tilslutning til vore arrangementer. Vi har for vort vedkommende al god grund til at være tilfredse.

Men når dette er sagt, skal der heller ikke lægges skjul på, at der af

redaktionssekretærer, amtsudvalg, andre tillidsmænd og kontormedhjælpere er udført et godt og solidt stykke arbejde, som der ved en lejlighed som denne bør og skal siges tak for. Og det skal heller ikke glemmes, at uden den meget betydelige økonomiske støtte, vi har modtaget fra stat, amts- og købstadkommuner, fonds og legater, havde vor virksomhed slet ikke kunnet få det omfang, som tilfældet er. For denne støtte bringer jeg styrelsens og foreningens bedste tak.

Beretningen godkendtes, og herefter gav dirigenten ordet til kassereren, bankdirektør H. Lildholdt, som aflagde regnskabet (jvf. omstående), der enstemmigt blev godkendt af forsamlingen.

Under punkt 3: *Valg* meddelte dirigenten, at Troels Fink, Peter Kr. Iversen, H. V. Gregersen og Hans H. Worsøe var på valg. Troels Fink var villig til at modtage genvalg, men kun for et år, og han og Peter Kr. Iversen genvalgte med akklamation. Worsøe, der nu bor i Viborg, og H. V. Gregersen ønskede ikke genvalg. I stedet foreslog styrelsen arkivar Viggo Petersen, Mjøl, som nyt medlem af styrelsen. Lærer Jens Kristensen, Genner, foreslog lærer J. M. Holdt, Rugbjerg. Ved den efterfølgende afstemning blev der flertal for Viggo Petersen, som hermed blev valgt.

Under »Eventuelt« bad købmand Johs. Hansen, Brørup, om, at der allerede nu måtte blive givet oplysning om planerne for egnsvandring m. v., så at man i god tid kunne reservere dagen. Formanden oplyste, at egnsvandringen, som i år skulle gå til Flensborg, ville finde sted den første lørdag i september. Historisk Søndag skulle i år arrangeres i Haderslev vesteramt den anden søndag i august. Årsmødet 1971 bliver i Sønderborg amtskreds, og styrelsen mente, at Nørherredhus kunne afgive en passende ramme om årsmødet.

Da ingen anden ønskede ordet, takkede dirigenten forsamlingen for god ro og orden og formanden for den udmærkede tilrettelæggelse af årsmødet. Til slut takkede formanden de afgangede styrelsesmedlemmer H. V. Gregersen og Hans H. Worsøe for en god indsats inden for styrelsen.

Efter kaffebordet fortalte dr. phil. Vilh. la Cour minder fra afstemningstiden.

ÅRSBERETNING OG REGNSKAB

Regnskabet for året 1. april 1969 til 31. marts 1970.

<i>Indtægter:</i>		<i>Udgifter:</i>	
Beholdning pr. 1/4 1969 ...	43.779,97	Sønderjyske Årbøger	54.025,43
Medlemsbidrag	58.533,86	Skrifter	83.062,58
Salg af skrifter		Sdj. Månedsskrift	46.119,68
incl. div. tilskud	89.201,68	Kontorhold	16.756,83
Sdj. Månedsskrift	35.589,59	Lønninger	26.607,80
Tilskud	66.016,70	Møder o. l.	4.006,10
Renter	3.314,22	Repræsentation	1.023,55
Egnsvandring	1.366,13	Amtskredsene	3.320,00
		Lokalhist. Fællesforening ...	1.330,65
		Forsikringer m. m.	739,20
		Porto o. l.	4.335,80
		Diverse	952,88
		Beholdning pr. 31/3 1970 ...	55.521,65
	<u>Kr. 297.802,15</u>		<u>Kr. 297.802,15</u>

Status pr. 1. april 1970.

<i>Aktiver:</i>		<i>Passiver:</i>	
Beholdning	55.521,65	Harald Jørgensen	
Udlæg:		„Genforeningens Hist.“ ...	25.000,00
Historisk Billedbog 3 ...	56.000,00	Henlagt til trykning m. m. af	
Udestående for salg	9.400,00	Historisk Billedbog 3 ...	101.000,00
÷ balance	7.555,92	Engsvandringsfond	2.477,57
	<u>Kr. 128.477,57</u>		<u>Kr. 128.477,57</u>

Åbenrå, den 22. maj 1970.

Hugo Lildholdt.

Regnskabet er eftertalt og revideret og sammenholdt med de foreliggende bilag og fundet i orden.

Beholdningen er konstateret.

Åbenrå, den 28. maj 1970.

sign. *Sv. Lyck.*   *C. O. Henningsen.*

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i årene 1955 til 1968 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk Samfund for Sønderjylland medtager som de foregående år i afgangslisten kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til vort kendskab, medens tilgangslisten omfatter alle nye medlemmer i alfabetisk rækkefølge.

Pr. ultimo oktober 1970 udgør medlemstallet 2915, der fordeler sig på Sønderjylland og det øvrige land samt udlandet som følger:

Haderslev by	216	Åbenrå by	280
Haderslev amt	331	Åbenrå amt	284
Sønderborg by	96	Sydslesvig	187
Sønderborg amt	192	Storkøbenhavn	312
Tønder by	161	Øvrige Danmark	552
Tønder amt	278	Udlandet	26

Afgang ved død

Bøjskov, Hans Fr., gårdejer, Kelstrupskov, Tørsbøl	Lauritzen, M., pastor emer., Padborg
Dein, Anton, lektor, København V.	Lorenzen, Christian, dr. med. dent., tandlæge, Ribe
Enemark, Inger, seminarielektor, Tønder	Lytsen, Ludolf, gdr., Den gamle Gård, Daler Østerby
Fink, Cæcilie, frk., Haderslev	Markmann, G. Reinhold, genealog og revisor, København Ø.
Grau, Christen, Kystvej 42, Åbenrå	Møller, Henrik, overlærer, Ålborg
Gregersen, Gudrun, forfatterinden, Sønderborg	Nielsen, Axel V., astronom, cand. mag., Århus
Gørtz, Hans, Rødovre	Olesen, Thomas, lektor, Tarm
Hansen, Jacob, sognefoged, Øbening, Hellevad	Petersen, Hans, advokat, Sønderborg
Juul-Dam, E., direktør, Haderslev	Rasmussen, E. Frede, Hadsten
Jørgensen, H. P., gårdejer, Olmersvold, Tinglev	Refslund, Berthaline, fru, Bovlund
Jørgensen, Jørgen, maskinfabrikant, København S.	Rosendahl, Johannes, forstander, »Søhus«, Odense
Jørgensen, Jørgen, vandre lærer, Slesvig	Schmidt, Laur., lærer, Bajstrup, Tinglev
Kier, Valborg, Tøndervej 241, Åbenrå	Schmidt, Aage, gårdejer, Fårkrog
Knudsen, Knud, skoleinspektør, Hansted, Egebjerg	Schwensen, Chr., civilingeniør, Langå
Kornbeck, Jens, husmand, Fynshav	Thiim, Jørgen, rentier, Mellerup
Kristensen, Thorvald, gdr., sognerådsformand, Kummerlev, Bredebro	Thorøe, C., maltmester, Haderslev
	Tingleff, Jørgen, gårdejer, Lund
	Wind, B. R., førstelærer, Stenderup

Tilgangsliste

- Albinus-Jørgensen, E., res. kapellan,
Åbenrå
- Andersen, Vagn, forpagter, Hyrup
- Anker-Møller, Jens P., gårdejer,
Skræggehøj, Skeldemark
- Bonnichsen, Mathias, overportør,
Padborg
- Busck-Nielsen, Preben, gymnasie-
lærer, Flensborg
- Christensen, Bent Lange, lærer,
Arnum
- Christensen, E. Wagner, økonomi-
direktør, Fredensborg
- Christensen, Niels, lærer, Vojens
- Clausen, Jørgen, handelsmand,
Bedsted Lø
- Dam, Hans Jørgen, trafikkontrollør,
Padborg
- Danielsen, Helen, lærerinde,
Sdr. Hostrup
- Dideriksen, Bendt-Erik, elev, Brørup
- Eriksen, Chr., inseminør,
Asserballekov
- Eschen, Frank, modetegner, Søborg
- Fleggaard, Inga, Padborg
- Frederiksen, Edith, sundhedsplejerske,
Sønderborg
- Frederiksen, J. L., postmester,
Skærbæk
- Fredsted, Jens, gårdejer, Grønnebæk
- Frydendall, Palle, installatør, Gråsten
- Hansen, Hans, Øster Lindet
- Gad, Morten, bankfuldmægtig,
Farum
- Gramstrup, Kristian, bygnings-
konstruktør, Kastrup
- Gubi, Iver, gårdejer, Bedsted Lø
- Hammelev, Ib, kontorchef, Gentofte
- Hansen, Elisabeth, Høruphav
- Hansen, Hans Jacob, salgsspektør,
Tagkær
- Hansen, Helga, frk., Åbenrå
- Hansen, Knud, skoleelev,
Over Jerstal
- Hansen, A. T., landmand, Årslev
- Haugaard, Torben, stud. mag.,
Rødovre
- Harsberg, Vibeke, stud. mag., Viby J.
- Hjort, Chr., gårdejer, Hjerndrup
- Holm, Gudrun, lærerinde,
Møgeltønder
- Horn, Hans, læge, Kruså
- Høeg, Peter A., Skanderborg
- Ingwersen, Anna-Margrete,
lærerstuderende, Tønder
- Jacobsen, Hans L., Renbæk, Arrild
- Jensen, Chr., lokomotivfører,
Padborg
- Jensen, Else, lærerinde, Øster Højst
- Jensen, Hans Axel, købmand,
Padborg
- Jensen, Jørgen, Hygumskov
- Jensen, Poul T., apoteksvisitator,
Dragør
- Jeppesen, Otto, Hadsten
- Jessen, Niels, stud. mag., Århus N.
- Johannsen, Andr., sparekassedirektør,
Tinglev
- Johannsen, Finn, bankassistent,
Tinglev
- Juhl, Anne B., bestyrerinde,
Lindknud
- Jørgensen, Chr., maler, Skærbæk
- Jørgensen, Henrik Jørgen,
Charlottenlund
- Kloch, Ida, fru, Christiansfeld
- Knudsen, Dorte, Jyderup
- Korse, Poul, lærer, Helsingør
- Kyster-Hansen, Alfred, Jørsby,
Sejerslev
- Larsen, Alfi, fru, København V.
- Larsen, Hans Jørgen, toldbetjent,
Krusaa
- Lassen, Aksel, Valby
- Lauritzen, Helge, lærer, Ulkebøl
- Laursen, Bendt Ørbæk, toldbetjent,
Padborg
- Laursen, Karl, bogholder, Åbenrå
- Leonhardt, Anna Meta, kontor-
assistent, Tønder
- Linnert, P. E., toldassistent, Glostrup
- Lomholdt-Thomsen, V., sognepræst,
Vedsted
- Lorensen, Jørgen Lundgaard, lektor,
København F.
- Madsen, Villy, togfører, Padborg
- Marschall, Viggo, dyrlæge, Tinglev

- Martensen, Thiel Juncker, stud. phil.,
Kruså
Meilbye, Carl, Adilsvej 17,
København F.
Mogensen, Bent, bankfuldmægtig,
Haderslev
Mogensen, Kaj, Roskilde
Mønster, Dora, lærerinde,
Bylderup Bov
Nielsen, Anker, generalsekretær,
Lyngby
Nielsen, Asmus F., kirkegårdsgartner,
Bov
Nielsen, Bendt, arbejdsmand,
Nørresundby
Nielsen, Chr., gårdejer, Engskov
Nielsen, Mathias Stensgaard,
lærerstudent, Tønder
Nissen, Chr. J., varmemester,
Sønderborg
Nissen, Paul Vig, tandlæge, Nordborg
Noack, Johan P., cand. mag., Århus
Nørgård, Jens Ole, stud. geom.,
Hvidovre
Nørgaard, Jørgen, landmand,
Birkelund
Oksborg, Erik, konsulent, Hammelev
Olesen, Otto, gårdejer, Skovby Mark
Olsen, Erna, Gentoft
Petersen, Annemarie, hotelejer,
Sønderhav
Petersen, C. Fuglsang, radiofonis-
stationen, Skive
Petersen, Carsten, Nærum
Petersen, Chr. Thygesen, antikvitets-
handler, Christiansfeld
Pedersen, E. K., overtoldvagtmester,
Padborg
Petersen, Hans Gudbrand, lærer,
København F.
Petersen, Jens A., redaktør, Tåstrup
Petersen, Johs. Busk, redaktør,
Åbenrå
Rasmussen, Agnete, stud. mag., Århus
Rasmussen, J. Wilh., skoleinspektør,
Andst
Rasmussen, Jens, Kruså
Rasmussen, Jørgen, værkfører,
Havnbjerg
Ravn, Svend Erik, redaktør, Åbenrå
Ripperberg, C., overlærer, Haderslev
Rose, Hans, arkitekt, Roskilde
Rossen, Hans Jacobsen, handels-
attaché, Stockholm
Schmidt, Marcus, gårdejer, Ørderup
Schmidt, Marius, rentier, Skrydstrup
Skipper, Børge, Hulgårdsvej 106,
København
Skjoldan, Svend, Kruså
Skov, Aksel, arkitekt, Århus
Spies, Emma, fru, Åbenrå
Spies, Hans Joachim, stud. mag.,
København
Svane, Uwe, lærer, Hillerød
Sønderborg Boghandel (Erik Sønder-
gaard), Sønderborg
Sørensen, Kirsten, fru, Vojens
Tang, Svend, læge, Åbenrå
Uldall, Jens, lærer, Haderslev
Vangsgaard, Nicolaj, urmager, Åbenrå
Vendelhaven, Frantz, præst, Flensborg
Vestergaard, J. R., trafikassistent,
Tønder
Vilsbæk, Carl, højskolelærer, Snoghøj
Wiencke, Gert, faktor, Flensborg
Aagaard, Birgit, sekretær,
København K.
Ålborg Statsgymnasium, Ålborg

Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland

1. Erik Christensen: *Fra min virksomhed i Tønder*. Udsolgt.
2. P. J. Refshauge: *Bonden, der blev landråd*. Udsolgt.
3. *Tønder gennem tiderne*. Under redaktion af M. Mackeprang. Udsolgt.
4. M. H. Nielsen: *Fra slesvigsk fattigvæsens fortid*. Udsolgt.
5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie*. Udsolgt.
6. *Navneregister til H. P. Hanssens værker*. Udg. af Johan Hvidtfeldt.
7. *Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse*. Udsolgt.
8. Peter Kr. Iversen: *Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere*. Udsolgt.
9. Johan Hvidtfeldt: *Slægtshistoriske studier i Sønderjylland*. 2. udg. revideret og udvidet af Hans H. Worsøe. Indb. kr. 8,00 (16,00).
10. *Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark*. Red. af Claus Eskildsen, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Kr. 10,00 (20,00).
11. Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjysk slægtstavlelitteratur*, 2. udg. m. tillæg: Manuskripter vedrørende sønderjysk personalhistorie i Landsarkivet, Åbenrå, ved Peter Kr. Iversen. Indb. kr. 10,00 (20,00).
12. *Nordslesvig efter genforeningen*. 7 radioforedrag. Udsolgt.
13. Thorvald Petersen: *Fra Als til Tønder*. Udsolgt.
14. N. Black Hansen: *Åbenrå annaler, 1524, 1584-1694*. Kr. 4,00 (8,00).
15. Peter Kr. Iversen: *Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog*. Udsolgt.
16. A. Svensson: *Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis*. I uds., II kr. 10,00 (20,00), III kr. 15,00 (30,00).
17. H. V. Gregersen: *Niels Heldvad. En biografi*. Udsolgt.
18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: *Kaptajn Hans Bruhns erindringer*. Udsolgt.
19. Asger Nyholm: *Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripterne tid*. Udsolgt.
20. Knud Kretschmer: *Den sønderjydske fond*. Kr. 10,00 (20,00).
21. H. V. Gregersen: *Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier*. Kr. 10,00 (20,00).
22. Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: *Borgmestre, rådmænd, byfogder og byskrivere i Flensborg 1550-1848*. Indb. kr. 10,00 (20,00).

23. G. Japsen: *Den nationale udvikling i Åbenrå 1800-1850*. Indb. kr. 15,00 (30,00).
24. Sigurd Schoubye: *Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønder-egnen 1550-1900*. Udsolgt.
25. *Åbenrås bys historie*. Under redaktion af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Bd. I kr. 16,50 (33,00), i skindbind kr. 31,00 (62,00). Bd. II kr. 25,00 (50,00), i skindbind kr. 38,00 (76,00).
26. Harald Jørgensen: *To ungdomsvener. H. P. Hanssen, H. V. Clausen*. Indb. kr. 15,00 (30,00).
27. H. Hejselbjerg Paulsen: *Sønderjydsk psalmesang 1717-1740*. Indb. kr. 22,00 (44,00).
28. H. V. Gregersen: *Den lüneburgske saltoktroi. Et bidrag til salthandelens historie i hertugdømmet Slesvig*. Indb. kr. 17,00 (34,00).
29. Johan Hvidtfeldt: *Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795-1805*. Indb. (Udsolgt).
30. *Tønder seminarie-stat 1788-1963*. Udarb. af Jens Lampe under medvirken af Asger Nyholm og Erik Larsen. Indb. kr. 25,00 (50,00).
31. Peder H. Smidt: *Hverdag og fest. Vestslesvigske minder*. Udsolgt.
32. *Jacob Fabricius d. Yngres optegnelser*. Udgivet af A. Andersen. Indb. kr. 30,00 (60,00).
33. H. V. Gregersen: *Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København. C. F. Allen. H. N. Clausen. Orla Lehmann. J. W. Marckmann. Carl Ploug*. Indb. kr. 30,00 (60,00).
34. *Johannes Oldendorphs selvbiografi*. Udgivet ved A. Andersen. Indb. kr. 10,00 (20,00).
35. L. S. Ravn: *Nadskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre*. Indb. kr. 15,00 (30,00).
36. M. Favrhøldt: *Haderslev Latinskoles historie 1567-1967*. Indb. kr. 25,00 (50,00).
37. Jens Engberg: *Det slesvigske spørgsmål 1850-1853*. Indb. kr. 30,00 (57,50).
38. Mourits Mørk Hansen: *Livs-erindringer*. Udgivet ved H. V. Gregersen. Indb. kr. 25,00 (49,50).
39. Peter Kier: *Min rejse gennem jordelivet*. Udgivet ved Jens Holdt og Hans Hejselbjerg Paulsen. Indb. kr. 25,00 (49,50).
40. G. Japsen: *Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814*. Indb. kr. 30,00 (57,50).
41. G. Japsen: *De nordslesvigske sparekassers historie*. Indb. kr. 35,00 incl. moms (60,00).
42. H. V. Gregersen: *Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i Sønderjylland*, to halvbind. Indb. kr. 60,00 incl. moms (90,00).
43. Harald Jørgensen: *Genforeningens statspolitiske baggrund*. Indb. kr. 36,00 incl. moms (60,00).

*

- Sønderjylland. Historisk Billedbog*. Tiden indtil 1864 ved Jørgen Paulsen og Poul Kürstein. 3. oplag. Indb. kr. 31,00 incl. moms (54,00).
- Nordslesvig 1920-70. Historisk Billedbog* ved Ole Bech og Eskild Bram. Indb. kr. 36,00 incl. moms (70,00).
- Nicolai Svendsen: *I genforeningens tjeneste*. Sønderjydske Skæbne III. Kr. 18,00 (36,00).

*

Sønderjyske levnedsløb

- Marie Boesen: *Agnes Smidt fra Lundsmark*. Træk af en livshistorie. Udsolgt.
- Hans Hansen: *Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs tjeneste*. Kr. 5,00 (10,00).
- Morten Kamphövener: *Skrumsager. En sønderjysk fører*. Udsolgt.
- Johan Meyer: *Det gamle Frøslev*. Udsolgt.
- Th. Kaufmann: *Minder og tanker. Erindringer fra grænselandet*. Indb. kr. 8,00 (16,00).
- Frederik Høyberg: *Gennem 80 år*. Indb. kr. 8,00 (16,00).
- Andreas Øster: *Barn i Herrnhuternes Christiansfeld*. 2. oplag. Indb. kr. 9,75 (19,50).
- Jens Bladt: *Alsiske Minder*. Indb. kr. 10,50 (21,00).
- H. Gjessing: *Drengear og manddomsvirke i Tønder*. Udgivet ved Peter Kr. Iversen. Indb. kr. 11,00 (22,00).
- I. J. I. Bergholt: *Pligtens vej. En sønderjyde i 1. verdenskrig*. Indb. kr. 11,00 (22,00).
- J. N. H. Skrumsager: *Ane Marie Skrumsager*. Udgivet ved Dorrit Andersen. Indb. kr. 12,00 (21,00).

*

Bøgerne fås ved henvendelse til Historisk Samfunds ekspedition, Landsarkivet, 6200 Åbenrå. Telefon (046) 2 46 83.

Hvor andet ikke er anført, er medlemsprisen excl. moms. Normalprisen (incl. moms) er angivet i parentes.